

המכון ללימודי השואה ע"ש ח. אייבשיץ

רחוב התיכון 39, נווה-שאנן, ת.ד. 9288, חיפה 31092
Gideonbe5@gmail.com

בס"ד, אלול תשס"ח, ספטמבר 2008

**ביטאון פורום שמירת
זיכרון השואה**
גיליון מספר 24

עורך: גדעון רפאל בן מיכאל

**הארכיון ההיסטורי- המחתרתי
"עונג שבת"**

**ומייסדו ד"ר עמנואל רינגלבלום
ושותפו הרב שמעון הוברבאנד**

קופסאות פח וכדי חלב בהם הוטמן חומר מארכיון "עונג שבת". המזוודות, הכדים והחומר
התגלו בשנת 1946 בוורשה. [1]

תוכן העניינים

עמודים

- פתח דבר – גדעון רפאל בן-מיכאל..... 5-3
- הקמת ארכיון "עונג שבת" כפי שמתארו מייסדו ד"ר עמנואל רינגלבלום... 16-6
- ארכיון ההיסטורי-המחתרתי "עונג שבת" כפי שמתארת אותו רחל אוירבך. 24-17
- ארכיון ההיסטורי-המחתרתי "עונג שבת" כפי שמתארו נתן עק..... 28-25
- ארכיון ההיסטורי-המחתרתי "עונג שבת" כפי שמתארו הירש ואסר, שהיה מזכירו של הארכיון..... 33-28
- רשימות מיומן עדות שכתב ד"ר עמנואל רינגלבלום לארכיון "עונג שבת".. 48-34
- ביוגרפיה על חייו של הרב שמעון הוברבאנד..... 54-49
- רשימותיו וסקירותיו של הרב שמעון הוברבאנד שנמצאו בארכיון ההיסטורי-המחתרתי "עונג שבת"..... 88-55
- ביבליוגרפיה..... 90-89
- מראי מקומות..... 90

לוח זיכרון לארכיון "עונג שבת" ולהיסטוריון עמנואל רינגלבלום, על קיר בניין "המכון ההיסטורי היהודי" בגטו ורשה. תרגום הכתובת מיידיש:

"בבניין זה, בשנים 1940 - 1943, עבד ד"ר עמנואל רינגלבלום, 1900 - 1944, ויצר את הארכיון המחתרתי של הגטו. נרצח על ידי הרוצחים הגרמנים". [1]

פתח דבר

לחברי פורום מאירת ליכרון השואה, הפלג והפרכה!

הארכיון ההיסטורי-המחתרתי "עונג שבת", הינו ארגון מחתרת-רוחני המבטא את העמידה היהודית-הרוחנית בשואה. בתולדות העמים, אנו מכירים אנשי רוח שכתבו ויצרו במחתרת, יצירות ספרותיות המתעדות את שלטון הרשע העריץ במולדתם. לא שמענו, שבאחת הארצות ברחבי תבל התקיימה מחתרת קולקטיבית-רוחנית המכנסת בתוכה אנשים רבים המתעדים את מעשי הפשע והזוועה כפי שעשה ארכיון "עונג שבת" בהנהגתו ובניהולו של ד"ר עמנואל רינגלבלום בגטו ורשה. "עונג שבת" היה מפעל של יחידים יוצאי דופן.

ד"ר עמנואל רינגלבלום היה מנהיג בתחומי החברה והרוח. בעת המלחמה ובגטו ורשה פעל עמנואל רינגלבלום בארבעה תחומים:

א. עבודה במוסד לעזרה עצמית סוציאלית (Zydowska Samopomoc Społeczna – Zss) בקרב יהודי ורשה.

ב. פעילות במחתרת הפוליטית, ובייחוד במגזר שלה לענייני תרבות.

ג. ייסוד הארכיון החשאי 'עונג שבת' והפעלתו.

ד. רישום כרוניקה שוטפת וכתביה על נושאים מחיי היהודים בזמן הכיבוש בפולין, ובעיקר בוורשה, מראשית המלחמה ועד מאסרו ב-7 במרס 1944.

ד"ר עמנואל רינגלבלום היה ממונה על ה"מגזר הציבורי" במוסד לעזרה עצמית. הוא הפעיל רשת של מטבחים עממיים לאוכלוסייה היהודית שהייתה שרויה במצוקה חריפה ואירגן וטיפח ועדי בתים, שהיו מתנדבים נעדרי ניסיון ציבורי קודם, הם שימשו שליחים חשובים והיוו גורם חשוב לטיפול במוקדי המצוקה הקשה בתוך הבתים.

ד"ר עמנואל רינגלבלום ורעיו הפכו את המטבחים שבהם חולקו עשרות אלפי מנות מרק בצהריים למועדונים ברשות הגופים הפוליטיים במחתרת..

החשוב במפעליו של ד"ר עמנואל רינגלבלום הוא הארכיון ההיסטורי-המחתרתי שבהקמתו החל בחודשי המלחמה הראשונים ושכונה "עונג שבת". תחילה עסקו ד"ר עמנואל רינגלבלום וקבוצת ידידים קטנה סביבו בריכוז עדויות ובתיאור מאורעות מפי יהודים שהגיעו מערי-השדה להשיג סיוע מן המוסד לעזרה עצמית סוציאלית.

כאשר נכלאו יהודי ורשה בגטו בנובמבר 1940 נפתח פרק חדש בעבודת צוות הארכיון. ד"ר רינגלבלום היה מודע לכך שאין תקדים להתרחשות קשה ואכזרית כפי שקורה ליהודים במשטר הכיבוש הגרמני, וסבר שיש צורך לתעד את ההיסטוריה העכשווית בדייקנות. הייתה זו היסטוריוגרפיה במיטבה.

הוא ריכז סביבו צוות של פעילים וידידים. הצוות לא הסתפק באיסוף חומר וברישום הנעשה, אלא עודד סופרים ושאינם סופרים לכתוב ולנתח נושאים ומצבים אנושיים המשקפים את המציאות המשתנה בגטו ורשה. כך הקיף הארכיון עצמו באנשי-עט ופעילי מחתרת מזרמים פוליטיים שונים.

בתחילת 1942 הגיע צוות "עונג שבת" למסקנה, שהזמן בשל לעיבוד עבודת סיכום על חיי היהודים תחת העול הקשה והאכזרי של הגרמנים. שם עבודת הסיכום: "שנתיים וחצי". **לדברי הירש וסר, מזכיר מפעל הארכיון המחתרתי והיחיד ששרד מהצוות, כל חיבור, כל רשימה גדולה ואף הקטנה ביותר, הועברה תחת שבט ביקורתו של ד"ר עמנואל רינגלבלום. במשך לילות, שבועות וחודשים, ישב על כתבי-יד, רשם הערות והשלימם בהוראות.**

מפעל הסיכום לא הושלם, משום שהידיעות על הגירושים ורצח ההמונים, ואחריהם גירוש ההמונים מגטו וורשה שהחל ב-22 ביולי 1942, דחקו הצידה את התוכנית. ד"ר רינגלבלום וחבריו נרתמו למשימה חדשה. הם אספו כול תעודה וכול עדות על מסע הגירושים והרצח, ובאמצעותם הגיעו לידי המחתרת הפולנית והועברו ללונדון הידיעות הראשונות על מחנה הרצח בחלמנו, ודין-וחשבון מפורט על גירוש כ-300,000 מיהודי ורשה. הארכיון גם הפיץ בולטין ידיעות מיוחד בגטו, שמסר לחוגי המחתרת תמונה על המתרחש.

ב-3 באוגוסט 1942, בעיצומו של הגירוש מורשה, וכן בפברואר 1943, אחרי הגירוש הראשון והשני, הוטמנו שני חלקי הארכיון בעשר תיבות מתכת ובשני כדי חלב. החלק השלישי הוטמן קרוב לזמן הגירוש האחרון והמרד ב-19 באפריל 1943.

שני החלקים הראשונים של הארכיון נתגלו בשנים 1946 ו-1950, אך החלק השלישי, שבו נכלל חומר על ה"ארגון היהודי הלוחם" בוורשה, לא נמצא עד כה. ארכיון הגטו, או ארכיון עמנואל רינגלבלום, הוא המקור התיעודי העשיר ביותר על יהודים בשלטון הנאצים המצוי בידינו. נכללו בו מונוגרפיות על קהילות וגטאות, תיאורי מחנות עבודה, סיקור נושאים ומאורעות, עיתונות המחתרת לזרמיה שיצאה בוורשה, יומנים, דברי ספרות ועוד.

ד"ר רינגלבלום עצמו עסק ברישום שוטף, תחילה רישום יומי של כל האירועים והמידע בעל ערך עד יולי 1942, אחרי-כן רישום שבועי וחודשי. אין זה יומן אלא מעין כרוניקה המלווה בהערות ובאסוציאציות היסטוריות של הכותב. בכתיבתו של ר' רבים הקיצורים והרמזים. ברור שראה ברישומים הללו מעין חומר גלם לעבודה מקיפה שביקש לכתוב אחרי המלחמה.

אחרי הגירוש הגדול השתנתה דרך כתיבתו של ד"ר רינגלבלום, ושוב לא עסק ברישום תמציתי ומרוכז של מידע, אלא פנה לנושאים רחבים של התקופה וביקש לפענח ולהעריך את ההתרחשויות שהיה עד להן, ודבריו ספוגים חרדה וזעם. הוא גם כתב רשימות ביוגרפיות על אישים יהודים שנספו בגירושים ובמאבק, ובהן עשרות דמויות, עשירות בפרטים על מעשי האישים וגורלם בימי הכיבוש והגטו.

ד"ר רינגלבלום עצמו נמלט מהגטו עם אשתו ובנו חודש קודם לכן, ויחד עם כשלושים יהודים נוספים הסתתר במרתף קטן בצד הפולני של ורשה. גם שם המשיך בעבודת הכתיבה. ב-7 במרס 1944 התגלה המחבוא, וכל יושביו הובלו לכלא הגרמני ונרצחו. לאחר המלחמה ניסו הירש ואסר ורחל אורבך, השניים האחרונים ששרדו מצוות הארכיון, לאתר את החומר. החלק הראשון אותר במהירות יחסית, עוד בספטמבר 1946. רבים מהמסמכים שהיו בו נרטבו והיה קושי להשתמש בהם; בסופו של דבר "חולצו" 1,208 מסמכים. החלק השני לא אותר תחילה, ונחשף רק במקרה ב-1 בדצמבר 1950 במהלך עבודות בנייה שבוצעו במקום. בחלק זה אותרו 484 מסמכים.

בשנת 2003 נעשה ניסיון למצוא את חלקו השלישי של הארכיון במתחם השגרירות הסינית (שממוקמת על שטח גטו וורשה לשעבר), אך ללא הועיל.

שני האוספים שנתגלו נחשבים למקור המידע החשוב ביותר על תולדותיהם של יהודי ורשה ופולין בכלל בימי השואה. מפעלו של רינגלבלום הוא דוגמה למלחמה על קידוש החיים של יהודי גטו ורשה, שהרי תיעוד והנצחה מיועדים לדורות הבאים - להמשך החיים. [3]

* * * * *

בביטאון אני מביא את מהלך הקמתו של הארכיון ההיסטורי-המחתרתי "עונג שבת" כפי שמתארו מייסדו ד"ר עמנואל רינגלבלום בעצמו, וכן תיאור התנהלות הארכיון ואופן עבודתו של רינגלבלום בארכיון, כפי שמתארים חבריו ב"עונג שבת", הירש ואסר ורחל אורבך

לאחר הדברים הללו, אני מביא קטעים נבחרים מיומן העדויות והרשימות של ד"ר רינגלבלום ומהקורות אותו באותה עת.

אני גם מביא בפניכם גם את הצד האפל בשואה. ד"ר רינגלבלום חושף בפנינו את התנהלותם והתנהגותם של מעטים והם, המלשינים ומשתפי הפעולה היהודים והמשטרה היהודית בגטו וורשה. גם עובדות אלו צריך לדעת.

בחלק השני של הביטאון, אני מביא את קורותיו של הרב שמעון הוברבאנד, שותפו הנאמן של ד"ר רינגלבלום וכן עדויות נבחרות שהוא אסף לארכיון "עונג שבת".

הרב שמעון הוברבאנד, נולד בעיירה חנצין שליד קיילץ בפולין בכ"ח ניסן תרס"ט-1909 באפריל 1909. הוא גדל והתחנך בחצר סבו, הרבי מחנצין, הרב חיים שמואל הלוי הורביץ, וממנו קיבל סמיכות לרבנות.

זמן מה התגורר באוטבוצק וכאן החל בפעולתו הציבורית והספרותית. לאחר מכן השתקע בפיוטרקוב-טריבונלסקי (מחוז לודז'), שם ייסד את "החברה למדע יהודי", והיה מרצה על נושאים הלקוחים מתולדות ישראל.

עוד בגיל צעיר החל לכתוב שירים וסיפורים ביידיש ועברית, ופרסם שורת מאמרים על חיי היהודים בפולין, ביוגרפיות של תנאים ואמוראים, רופאים יהודיים, עיקרי האמונה לאור המדע המודרני ועוד. עם פרוץ המלחמה הופצה פיוטרקוב ובנו ואשתו של הרב הוברבאנד נהרגו.

בחורף ת"ש, ראשית 1940 הגיע הרב הוברבאנד לוורשה שם חבר לד"ר עמנואל רינגלבלום, נטל חלק בפעילות העזרה עצמית והיה לאחד מעמודי התווך של מפעל התיעוד המחתרתי "עונג שבת". חלק מחיבוריו החשובים, בעלי הראיה הנוקבת והבלתי מתפשרת, רוכזו בספר "קידוש השם". הרב שמעון הוברבאנד נשלח לטרבלינקה באחת מהאקציות שהתרחשו במהלך הגירוש הגדול בגטו ורשה בקיץ תש"ב-1942, ושם נרצח.

התנהלות הארכיון ההיסטורי-המחתרתי "עונג שבת", יכולה לשמש עבורנו דוגמה ומופת, כיצד דתיים וחילוניים ובעלי השקפות פוליטיות שונות יכולים בשעות קשות וקריטיות לחבור יחדיו כדי להגשים משימה כה חשובה.

אני מביא את העדויות כפי שנכתבו במקורות. לא שיניתי את הניסוחים והתחביר מהעדויות וזאת כדי לשמור על אוטנטיות העדויות.

כדי להקל על הקורא, השמטתי את הערות השוליים של עורכי הספרים.. בסוף הביטאון ישנה רשימה ביבליוגרפית. הרוצה להעמיק ולקבל יותר ידע, יפנה למקורות עצמם.

גדעון רפאל בן מיכאל
עורך הביטאון

בביטאון הקודם [23], שעסק במחנה פלשוב, הבאתי את עדותו החשובה של יוסף באו. בנותיו הקימו מוזיאון חשוב שעוסק בשואה ומנציח את יוסף באו. מומלץ לבקר במוזיאון. פרטים רבים תמצאו באתר: www.josephbau.com

הקמת ארכיון "עונג שבת" כפי שמתארו מייסדו ד"ר עמנואל רינגלבלום

במהלך שלוש וחצי שנות המלחמה הוקם על ידי קבוצת "עונג שבת" ארכיון הגטו. מקור שם משונה זה בכך שפגישות הקבוצה נערכו בשבת ועל כן נקרא שמה מטעמי סודיות עונג שבת.

את הלבנים הראשונים לבניין הארכיון הנחתי באוקטובר 1939.

מצב הרוחות בוורשה בעת ההיא היה בשפל המדרגה. מדי יום הוטלו על היהודים גזרות חדשות. חששו מגזרות פוליטיות, עצם המחשבה על חיפושים על רקע פוליטי הרעידה. פחדו מכרססת המשטרה ושירות הביטחון הפולני [שנפלו לידי הגרמנים]. החששות הללו נמשכו חודשים ארוכים, אך התברר שלא הייתה לכך הצדקה. הגרמני לא חיפש את "העברין" הבודד – הוא התכוון לפגוע ואף פגע בכלל כולו ולקלוע לעבר קבוצות שלמות, מקצועות שלמים, הוא לא תר אחר יחידים. בחודשי הכיבוש הראשונים ובמיוחד בינואר 1940 נערכו מאסרים המוניים בקרב האינטליגנציה וכפי הנראה נערכו בקרבה גם הוצאות המוניות להורג. המאסרים נערכו לפי רשימות חברי הקורפורציות של המקצועות החופשיים (חברי ההסתדרות הרפואית, אגודת המהנדסים וכיוצא באלה). המאסרים הללו לא נתלוו בחיפושים מדוקדקים ובכלל הגרמנים לא ניהלו חקירות ודרישות, אלא נהגו "קיצור דרך". הרגו ברייה כל מי שנפל לידיהם.

ככל שהתנהלו חיפושים – וחיפושים מדוקדקים ותכופים דווקא – הם התייחסו למשהו אחר לחלוטין – מטבע חוץ, זהב, יהלומים, חפצי ערך, סחורות וכדומה. חיפושים מהסוג זה לא פסקו במשך שלוש וחצי שנות המלחמה והם נמשכים עד היום.

התעכבנו על אופי אותם החיפושים, משום שהייתה לכך השפעה רבה על הישרדות התיעוד שבכתב מימות המלחמה. בחודשים הראשונים הציבור היה אחוז אימת הטרור ומורא החיפושים. שרפו את הכל, אפילו ספרים תמימים לגמרי, הכשרים אפילו בעיני היטלר. באותם הימים הושמדה מרבית הספרות הסוציאליסטית בספריות ובדירות פרטיות. גם סופרים גרמנים גולים כגון, תומאס והיינריך מאן, פויכטוונגר, לודוויג ואחרים. מיראת החיפושים פחדו אז גם לכתוב.

הטרור הלך והתגבר, אולם כפי שכבר הזכרנו, הוא כוון לעבר קבוצות ורובדים שלמים. מעשיו של היהודי בביתו לא עניינו את הגרמני ואכן היהודים התחילו לכתוב. הכל כתבו: עיתונאים, סופרים, מורים, אנשי ציבור, נוער ואפילו ילדים. רובם רשמו יומנים, תיארו את מאורעות היום בפריזמה של חוויות אישיות. נכתב הרבה מאוד, אלא שרוב רובו של כל זה אבד עם הגירוש והשמדת יהודי ורשה. נותר רק החומר שהוסתר בארכיון הגטו – [עונג שבת].

התחלתי באיסוף תיעוד ימינו עוד באוקטובר 1939. בהיותי מנהל היס"א (אז – ועדת התיאום של מוסדות הסעד היהודיים), היה לי מגע חי עם החיים שמסביב. היו מגיעות אלי ידיעות על כל המתרחש בקרב יהודי ורשה ופרבריה. בהיות ועדת התיאום חלופת הג'וינט, היו באות אלינו מדי יום משלחות מערי השדה ומתארות את החוויות הקשות העוברות על האוכלוסייה

היהודית. כל אשר שמעו אוזניי במשך היום, רשמתי בערב בצירוף הערותי. רישומים יומיים אלה היו לספר, אשר מתוך השורות הצפופות של מאות דפיו עולה תיאור התקופה ההיא. את מקומן של אותן הרשימות היומיות תפסו במשך הזמן רשימות שבועיות ומאוחר יותר, סקירות חודשיות. כך נהגתי כאשר צוות עובדי עונג שבת היה כבר גדול.

כבר בחודשי פעולתי הראשונים בעונג שבת משכתי לעבודה אנשים אחדים, אך לא ראיתי ברכה בעמלי. רק כאשר הצלחתי לקרב את ההיסטוריון הצעיר הרב שמעון הוברבאנד, זכה עונג שבת באחד העובדים הטובים ביותר. למרבה הצער רשם הוברבאנד את רשימותיו כהערות על דפי ספרים שונים, כדי שתראינה כמתייחסות לנאמר בהם. רק מאוחר יותר הוא השתכנע כי אין כל פחד בכתיבת הדברים, מבלי להסוותם, כפי שעשה בהתחלה.

במאי 1940 מצאתי כי יהיה זה מועיל אם יינתן לעבודה חשובה זו אופי ציבורי. בחרתי באנשים טובים והפעולה פנתה לכיוון הרצוי והחלה להתנהל בהיקף הנדרש. הגורם המוסמך של אותם הזמנים בחר בח' הירש [נוסר] למזכיר עונג שבת, והוא עוסק בכך עד היום הירש ו' הינו פליט מלודז' ובפעילותו הפוליטית-חברתית רכש לעצמו את הכישורים הנדרשים לעבודה זו. מגעיו היומיים עם נציגי הפליטים אפשרו את כתיבת מאות המונוגרפיות המוקדשות לערים, החשובות שבאוצרות עונג שבת. מנחם הנלבב העמיד את המערכת הכספית של עונג שבת על רמה נאותה.

בוארשה מתחילים להתפתח חיים חברתיים עשירים. יש הרצאות, ערבי תרבות וקונצרטים. נוצרת הקרקע הכשרה להרחבת עבודת עונג שבת והעמקתה. הקמת הגטו, סגירת היהודים בתוך חומות אף הגדילה את סיכויי ההצלחה של עבודת הארכיון. הבשילה ההכרה כי לגרמני אכפת מעט מאוד מה עושים היהודים בינם לבין עצמם. התקיימו אספות פומביות בנושאים ובגוונים שלפני המלחמה לא ניתן היה קיימן. בכל ועד בית, בכל מעון של מטבח עממי או מוסד ציבורי, נאמר כל שעלה על דעתו של אדם ללא הפרעה. אנשי הגסטאפו היהודים היו טרודים בחיפושיהם אחר עשירי היהודים. חיפשו מחסנים והברחות וכיוצא באלה. הפוליטיקה עניינה אותם מעט מאוד. הדברים הגיעו עד כדי כך שהפרסומים הבלתי לגליים של הזרמים הפוליטיים השונים הופיעו לאור היום, כמעט באופן חופשי.

את הפרסומים הללו קראו בגלוי בבתי הקפה, אספו כסף לקרנות [הפרסום] של העיתונות. התנהלו ויכוחים עם ביטאוני היריבים – במילה אחת, התנהגו כמעט כמו לפני המלחמה. אין איפוא חידוש רב בכך שבאותה "חירות" אשר שררה בין העבדים הכלואים בגטו, היו לעונג שבת תנאי התפתחות טובים ועבודתה הסתעפה והלכה. עשרות בני אדם פעלו במסגרת עונג שבת, מקצתם באופן קבוע ומקצתם על בסיס ארעי. הלכו והתרוממו הררי החומר, העבודה התרחבה, אך הוסיפה להתנהל באופן ממחתרני תוך חיפושי דרך למתן צורות לגליות לפעולה. לתכלית זו הוכרז על תחרות נושאת פרסים כספיים בין כמה עשרות סופרים, מורים, בכלל בין אנשי אינטליגנציה. הג'וינט הקציב לפרסים הללו סכום חד פעמי. כך התעשר הארכיון בעבודות רבות ערך, כגון העבודה אודות התיאטרון היהודי בימי מלחמה פרי עטו של ט-ו [טורקוב]. מונוגרפיה העוסקת בחיים היהודיים בלבוב בימי [השלטון] הרוסי משל אסתר [מנגל] ובעלה ש-ר [שוויגר] [?]. תולדות משפחה יהודית אחת מאת המשוררת הנריקה לזוברט, המונוגרפיה אודות מחנה העבודה בקמפינוס (Kampinos) מאת הרב הוברבאנד.

עבודת עונג שבת התרחבה ביותר ונאסף הרבה חומר רב ערך, עד כי נראה היה לכולנו כי בא העת להגיע אם לא לסינתזות, הרי לפחות לסיכומי נושאים מסויימים ותופעות חשובות בחיים היהודיים, אילו התגשמה התוכנית היא יכלה לשמש תרומה נכבדה לכתיבת תולדות היהודים בימי היטלר למרבה הצער התגשמה התוכנית רק בחלקה. חסרה השלווה הנדרשת לעבודה בהיקף כה גדול. המחברים אשר קיבלו על עצמם לעבד פרק זה או אחר, לא היו מסוגלים לסיים את עבודתם. לא אחד מן הכותבים הגיע לאומשלג (גב' סלפאק, הוברבאנד,

גב' שרשבסקי). אחרים מביניהם נורו ונהרגו (מנחם לינדר, שמואל ברסלב, יוסף קפלן). והיו כאלה שעברו לצד השני.

בצורה פופולארית, קראנו לתוכנית [המחקר] הזו בשם "שנתיים וחצי". משום שהייתה אמורה לסקור את חייה יהודים בווארשה במשך שתיים וחצי שנות מלחמה. העבודה הייתה מחולקת לשלושה חלקים [למעשה ארבעה]: חלק כללי, חלק כלכלי, חלק תרבותי-מדעי-ספרותי-אומנותי וחלק המוקדש לעזרה סוציאלית. הפעולה שראשיתה בתחילת שנת 1942, התנהלה בראשות ועדת מערכת שחבריה היו מנחם לינדר, ליפא א' [בלוך] וכותב שורות אלה. זה האחרון קיבל על עצמו את החלק הראשון והשלישי. לינדר את החלק הכלכלי ואילו ליפא [בלוך] את נושא העזרה הסוציאלית. העבודה הייתה אמורה לשאת אופי לגלי למחצה. גוייסו לכך כוחות חדשים, מומחים בתחומים השונים של החיים. היא הייתה הצריכה להקיף יותר ממאה גיליונות דפוס ולהיות אחת התעודות החשובות ביותר של ימי המלחמה. בישיבות הארוכות של המערכת נקבעו ראשי הפרקים לנושאים השונים.

השתדלנו להפנות תשומת לב העובדים עמנו למגמות מסויימות ולהצביע על כיווני [העבודה] בנושאים השונים, מבלי לכפות על המחברים כיוונים מסויימים. הוכנו תזות בנושא שירות הסדר (המשטרה היהודית), השחיתות וההסתאבות בגטו, החיים החברתיים, בעיות חינוך. הוכנו שאלונים שהתייחסו לחייה ויצירתה של האקטיבה התרבותית בימי המלחמה, עסקו ביחסי יהודים-פולנים, בשאלת ההברחות, במצב המקצועות השונים, בנוער, בנשים ועוד.

דואר ישראל הנציח את ד"ר עמנואל רינגלבלום על גבי בול

ראינו כי קשה לקבל מהמחברים את העבודות שהוזמנו אצלם, קבענו עיקרון לפיו כל מי שעובד עמנו חייב להגיש לנו את החומר הגולמי שאסף להכנת החיבור המוזמן. כך למשל היה עליו להגיש את הביוגרפיות של בני הנוער שהיו אמורות לשמש לו יסוד לעבודה אודות הנוער שהיה אמור להכין. כך הצטבר חומר מעניין אודות מציאות חיינו בעת המלחמה ובמהלך הפעולה התעשרנו בניסיון רב בקשר לשיטות הביצוע הנכונות.

בעוד מחברים רבים עמדו על סף סיום העבודה או במחציתה ועבודת ה"שנתיים וחצי" הייתה כבר קרובה להיות לעבדות "שלוש שנות גטו", ירד על ראש יהודי וארשה אסון חדש, אסון שבלע 300,000 קורבנות – הגירוש.

נקטעה עבודת עונג שבת ונפסקו כל החיים החברתיים והכלכליים. בימים ההם אך חברים בודדים הוסיפו להחזיק בדגל, להמשיך ולכתוב על המתרחש בוורשה. אך קדושה הייתה עבודת עונג שבת ויוקדת בלבבות פעיליה מכדי שתיפסק. ניגשנו לשחזור ימי הגירוש, לאיסוף חומר הקשור בטרבלינקי, בית המטבחים של יהדות אירופה. בהסתמך על תיאורי החוזרים מן המחנות השונים, ניסינו לתאר את אשר עבר בימי הגירוש על יהודי ערי השדה. שעה שדברים אלה נכתבים, נמשכת העבודה במלוא עוזה ואם אך יונח לנו מעט, נגיע לכך ששום עובדה חשובה בחיי היהודים בימות המלחמה לא תיעלם מעיני העולם.

שני סוגי פעילים היו בעונג שבת. היו עובדים קבועים, שהקדישו את כל זמנם לעבודה זו והיו גם עובדי ארעי, זמניים, אשר תיארו באופן חד פעמי את חוויותיהם בימי המלחמה, או שרשמו את קורות עיירת מוצאם או עירם ובכך נסתיים הקשר שלהם עם עונג שבת. כולם היו חדורי הכרח ערך העבודה הנעשית וחשיבותה לדורות הבאים, לשימור זכר הטרגדיה של יהודי פולין. היו גם כאלה שהבינו שהחומר הנאסף מיועד גם כיום להפצת אינפורמציה בעולם אודות מעשי האכזריות הנעשים באוכלוסייה היהודית. היו מבין העובדים הזמניים גם כאלה שנקשרו לעבודה והיו לעובדי קבע של עונג שבת.

העובדים הקבועים שלנו, שמספרם הגיע לכמה עשרות, באו ברובם המכריע מקרב האינטליגנציה העממית, רובם אנשי המפלגות הפורלטריות. בכוונה נמנעו מלגייס לעבודה עיתונאים מקצועיים. רצינו למנוע עבודה שבלונית. שאפנו לכך שהמאורעות העוברים על עיירה, חוויותיו של יהודי – והרי במלחמה הנוכחית כל יהודי הינו עולם בפני עצמו – יתוארו בצורה פשוטה ונאמנה ביותר. מילה מיותרת, תוספת צבע או ייפוי ספרותי היו משאירים טעם טפל וצורמים את האוזן. כה עשירים בטרגדיות הם חיי היהודים במלחמה, שכל המוסיף גורע. זאת ועוד, היה צורך לשמור סוד וכידוע אחד מחסרונותיהם הגדולים של עיתונאים הוא חוסר יכולתם לשמור סוד. אולי במשך הזמן היינו מגייסים לעבודה כמה עיתונאים מוכשרים, אלא שהתחשק להם לעמוד בקשר עם גנצווייך, איש הגסטאפו. על אף שקשריהם עימו לא נשאו אופי "מקצועי", נמנענו מלקיים עימם קשרים כלשהם.

המשתתפים באופן חד פעמי בפעולתנו היו אנשים עממיים אשר נמנו על ראשי הציבור בערי מולדתם. בבואם לוורשה, אל תוך מחנה של 150,000 פליטים, הוסיפו להנהיג את יוצאי מקומותיהם, בתוך מה שקרוי לאנדסמאנשאפטים, שאורגנו על ידי המרכז לפליטים שעל יד יס"א. בערבים, לאחר יום עמל מפרך בוועדי אגודותיהם, בחלוקת לחם או בהושטת סיוע ממין אחר, היו אותם עסקני הלאנדסמאנשאפטים כותבים על פי התדריכים שלנו את תולדות עיירותיהם, או מספרים תולדות אלה לעובדים שלנו, שהיו עורכים את הדברים יותר מאוחר. בצפיפות ששררה בגטו הייתה זו עבודה מפרכת ממש, הרי את תנאי הדיור של הפליטים אין כלל לתאר. עבודה מחתרית בתנאים כאלה הייתה קשה ביותר. בימי הכפור של החורף, שרר בדירות קור. בחוף האחרון לא היה חשמל במרבית הדירות היהודיות. עצם הכתיבה היה ממילא קשור במכשולים וסכנות אין ספור. בתנאים אלה השלמת עבודה על עיירה דרשה שבועות ארוכים וחודשי מאמץ. היה עלי להשקיע עמל בעידוד חבריי לעבודה, שלא יירתעו מן המכשולים ויעשו את העבודה. נוסיף על כל אלה את הפחד המקנן מלכתחילה פן תיחשף על ידי אנשי הגסטאפו והתמונה תהייה שלמה. לא כתב יד אחד מיועד לעונג שבת הושמד בגלל חיפוש שנערך בבניין.

כזכור, נמנו עובדי עונג שבת על אנשי העם. היו ביניהם בעלי כשרונות, שהצלחנו להביאם לידי יצירה ספרותית. אילולי נספו האנשים הללו ברעב, במחלות או גירוש, היינו מתעשרים בבעלי כשרונות ספרותיים חדשים. היו מתווספים כוחות ספרותיים בשטח שבו אנו דלים – כתיבת הזיכרונות. כאמור, נמנו על העובדים עמנו פועלים, בעלי מלאכה וכדומה, אשר בלו חרפת רעב בוארשה, עיר שיהודיה חסרי רחמים. על עונג שבת הוטלה הדאגה לאנשים אלה לבל יגוועו ברעב. על כן היינו משתדלים להשיג עבורם חבילות מזון ממוסדות ציבור.

בנוסף למבוגרים נמנו גם בני נוער על צוות העובדים למען עונג שבת ובמקרים יוצאים מהכלל – אפילו ילדים. **עונג שבת שאפה להבטיח תמונה רב צדדית של החיים היהודיים בימי המלחמה. הכוונה הייתה לצלם את כל אשר עבר על המוני היהודים, את חוויותיהם, מחשבותיהם ומכאובם.** שאפנו לכך שאותם הדברים עצמם, למשל תולדות ישוב מסויים, יתוארו על ידי אדם מבוגר ונער, על ידי איש שומר מצוות, שמחשבתו נתונה בכל עת לרבו, לבית הכנסת, לבית העלמין ולמוסדות דת אחרים וכן גם על ידי אדם חילוני שידגיש בתיאורו דברים שונים מאלה, חשובים לא פחות.

הזוועות שערכו הגרמנים באוכלוסייה היהודית תופסות את המקום המרכזי בעבודותינו. אולם תמצאו בתוכן גם לא מעט חומר המתאר אנושיותם של הגרמנים. בתזות שהכנו ובתדריכים בעל פה הצבענו בהתמדה על חובתנו להיות אובייקטיביים, אפילו כלפי שונאינו בדם ולהציג תמונה אובייקטיבית של התייחסות הגרמנים ליהודים. והוא הדין ביחס הפולנים כלפי היהודים. שולטת דעה בקרבנו כי האנטישמיות גברה באופן משמעותי בעת המלחמה, שמרבית הפולנים שבעי רצון מהאסונות שפקדו את היהודים בערי פולין ועיריותיה וכו'.

הקורא בעיון את החומר שלנו, ימצא בו מאות תעודות המעידות על ההיפך מזה. לא מסמך אחד מעיירה מעיד על התנהגותה הלבבית של האוכלוסייה הפולנית לפליטים. יבואו לידיעתכם מאות מקרים של כפריים שהסתירו והאכילו כהלכה פליטי עיירות שבסביבתם. על מנת לשמור על אובייקטיביות שלמה ולהבטיח תמונה מדויקת ורב צדדית של מאורעות המלחמה בקרב היהודים שאפנו לכך שאותם האירועים עצמם יתוארו על ידי מספר גדול יותר של אנשים. ההיסטוריון לא יתקשה להגיע לאמת ההיסטורית ולשחזור סדר המאורעות הנכון על ידי השוואת התיאורים הללו.

העובדים עמנו כתבו אמת גם מסיבה אחרת. הבטחנו להם שלא יעשה כעת כל שימוש בחומר הנוגע לאנשים חיים ושהחומר לא נועד לצרכי השעה אלא בעיקר למטרות היסטוריות. כל אחד חייב לכתוב כאילו היה זה כבר אחרי המלחמה. שלא יהיה מורא הגרמנים עליו ולא מורא אנשי הקהילה שתקף בתיאור מאורעות עירו. מכאן שאחרי המלחמה רב יהיה ערך תעודות עונג שבת עבור בתי המשפט העתידיים להעמיד לדין את האשמים שמקרב היהודים הפולנים ואפילו מבין הגרמנים.

המלחמה שינתה את חיי היהודים בערי פולין במהירות רבה. יום אחד לא דמה למשנהו והתמונות התחלפו במהירות סרט קולנוע. כגן עדן נראים ימי הגטו בעיני יהודי ורשאי הכלוא בד' אמות השופ שלו – והזמנים שלפני הגטו, הם ממש אידיליה. כל חודש נשא בחובו שינויים מעמיקים ששינו את החיים היהודים מן היסוד. ולכן גם כה חשוב היה לצלם כל אירוע בחיי היהודים ברגע התרחשותו, בעודו מפרפר ותוסס. השופ שלפני הגירוש רחוק משופ שאחר הגירוש כרחוק המזרח ממערב. והוא הדין בהברחות, בחיים החברתיים-תרבותיים, אפילו לבוש היהודים בתקופות השונות היה שונה.

עונג שבת שאף לתאר את המאורעות בעודם חמים, שכן יום דמה לעשרות שנים בתקופות הקודמות. בהרבה מקרים עלה בידינו הדבר. הרבה עזרו היומנים שניהלו אחדים מן החברים, יומנים שנרשמו בהם לא עובדות ומאורעות היום בלבד, אלא גם הערכת אותן התופעות בגטו שמשכו תשומת לב.

כאמור, **הייתה פעולת עונג שבת מחתרית.** היה צריך לחפש דרכים למתן כיסוי לאיסוף החומר. היה חשש שמא בעת קשירת קשר עם כמה מאות מבין פליטי ערי השדה יתקלו באחד מבין המאות האחדות של סוכני ה"13", שאותם הימים היו ימי תור הזהב לפעולתם. אף על פי כן, למרבה המזל עלה בידינו לגבור על הסכנה, תודות לזהירות המרובה שבעבודת עונג שבת.

העיקרון היה: בטרם יצרנו קשר עם אדם, היינו חוקרים את אופיו, עברו החברתי-פוליטי וכדומה. רק לאחר קבלת המידע הדרוש היינו באים עימו בדברים, שואבים ממנו את האינפורמציה המבוקשת. אך מעטים מבין המרואיינים ידעו מה תכלית השיחות הללו. לעיתים קרובות – ובמיוחד בחודשים האחרונים לפני הגירוש – היו המרואיינים שלנו רושמים את אשר שמעו מפי בני שיחם שלא בנוכחותם אלא מאוחר יותר, אחרי הפגישה. השיטה הפחיתה מערכו של החומר, אך לא היה מוצא אחר בתנאי עבודה מוסווית.

בהכנת המונוגרפיות נהגנו עורמה באנשים. סיפרנו להם כי איסוף המידע הנוגע לעירם דרוש לעבודת הלאנדסמאנשאפט. רובם היתממו והעמידו פנים שאין להם מושג מה התכלית האמיתית של העבודה שלנו.

למרות היקפה הגדול של עבודת עונג שבת, הכורח לנהוג בשיטות מחתרטיות גרם להגבלת הפעילות, יחסית להיקף האינפורמציה וכמות העובדות שהיינו חייבים וגם יכולנו לאסוף בימי המלחמה. אנו חייבים לעבוד לא טוב, הייתה סיסמת עונג שבת. חייבים לעשות הכל כדי למנוע חשיפת שפע אוצרות עונג שבת.

לכן גם נמנענו מכל קשר עם אנשי הקהילה, אפילו עם ההוגנים שבהם. קירות הקהילה היו ספוגים באווירת גסטאפו ופחדנו לקיים עם אנשיה מגע ומשא כלשהו. מכאן גם שכה מעטות בידיו התעודות הרשמיות של הקהילה.

מה שמור בארכיון עונג שבת? אוצרו העיקרי אלה מונוגרפיות הערים והעיירות. תוכן – אשר עבר על העיירה מאז פרוץ המלחמה עד לגירוש ועד לחיסול הישוב [היהודי] בה.

המונוגרפיות שהוכנו על פי התדריך שלנו הקיפו את כל תחומי החיים: חיי הכלכלה, יחס הגרמנים והפולנים ליהודים, הקהילה והפעילות הסוציאלית, המאורעות העיקריים בחיי הישוב כגון כניסת הגרמנים, הפוגרומים, הגירושים, מעשי האכזריות בימי החגים היהודיים, חיי הדת, העבודה ובעיות העבודה (עבודת כפייה מתחנות עבודה, חטיפה לעבודה, מחלקת העבודה בקהילה, יחס הגרמנים ליהודים בשעת העבודה) ועוד.

כך נראתה התוכנית הכללית של מונוגרפיה כזו. לאמיתו של דבר, אך מעט מן המונוגרפיות שהוכנו תאמו את התוכנית המקורית. שונים היו דברים המחקרים, אך כל המונוגרפיות נתנו ביטוי לסבלם הטרגי של היהודים בערי פולין השונות. הן נכתבו בלב הומה. היינו נפעמים לעיתים למקרא דברי המחקרים המתארים בשלווה אפית את המאורעות הטרגיים שעברו על עיירתם. זוהי שלווה בית עלמין שמקורה בייסורי שאול. שלווה שלאחר ייאוש, כך מבטאים עצמם בני אדם היודעים כי מהגרמני אפשר לצפות לכל וכי אין כלל לתמוה על כל אותם מעשי הזוועה.

מקור המונוגרפיות הללו היא פולין הקונגרסאית לשעבר. האזורים האחרים של פולין הטרומ-מלחמתית מיוצגים אך במעט. הדבר נובע מכך שכולן נכתבו בוארשה שהתרכז בה פליטי פולין הקונגרסאית לשעבר. מגליציה, בעיקר מלבוב, התחלנו לקבל ידיעות רק לאחר שפרצה מלחמת רוסיה-גרמניה ולווארשה החלו לשוב האנשים שעזבו את הבירה בספטמבר 1939 ובחודשים שלאחר מכן. והוא גם הדין בוילנה, סלונים, גרודנה, רובנה וערים אחרות בשטחי המזרח שנכבשו, מקור הידיעות משם אף הוא מפי החוזרים מאותם השטחים. ידיעות רבות במיוחד, הגיעו בעקבות גל החוזרים מביאליסטוק וסביבתה.

תנאי עבודה מחתרטית עם אנשים שמעולם לא עסקו במחקר היסטורי, גרמו לכך שאין רישום של החומר הגנוז בעונג שבת. קשה לי על כן להשיב לשאלה כמה מונוגרפיות על ערים יש לנו. על כל פנים ודאי מדובר באמות. לגבי ערים מסוימות הדברים אמורים במונוגרפיות אחדות ואפילו בכמה עשרות.

בנוסף על המונוגרפיות הרב-צדדיות, השתדלנו שיימצאו בידינו תיאורי מאורעות ספציפיים חשובים בערים השונות. את אלה קיבלנו מאנשים שהיו מעורבים בהם במישרין או בעקיפין, כמשתתפים בהם בפועל, כעדים, או הקשורים בהם באופן אחר. לסוג זה למשל שייך תיאור מותם של למעלה מ-52 יהודים מרחוב נלבקי 9 בעקבות רצח שוטר פולני על ידי יהודי, מגיבורי העולם התחתון, או תיאור רצח כמה עשרות יהודים ממסעדת "סבוי" [?]. תמיד שאפנו לכך שתיאורי האירועים השונים ישאו חותם של חוויה אמיתית וישירה. לכן לעיתים קרובות יש בחומר של עונג שבת תיאורים דרמטיים והרבה צבעי ראייה סובייקטיבית.

גם המונוגרפיות על הערים אינן משוחררות מן הגישה הסובייקטיבית הזו.

על מנת שהכותב או המספר יתאר באופן בלתי אמצעי ככל האפשר את אשר עבר עליו, ויתרנו לעיתים קרובות על השיטתיות שבהרצאת הדברים והסכמנו לסדר הנראה למספר. לכן יש בהם כל-כך הרבה תיאורי נדודים. אחד הסיפורים הללו, המרעיד נפש, הוא תיאור תולדות מסע המוות של 800 שבויי מלחמה יהודים שמחציתם נרצחו בדרך מלובלין לביאלה (Biala Podlaska).

תיאור אחר הוא תיאור דרכו של חייל הצבא האדום (שמוצאו מוארשה), דרך שראשיתה בוארשה והיא עקובה לכל אורכה בנחלי דם יהודי שנספג בשדות ביילורוסיה, אוקראינה, פודוליה וגליציה. מסיפורי נדודיו של הצעיר הורשאי שהגיע עד מריופול שבקרין, נודע לנו גם על טבח המוני היהודים בדרום רוסיה.

נתיבות דמים, כך יאה לקרוא לסיפורי הנוד של יהודים, גברים ונשים, נוער וטף, אשר עקרו ממקומותיהם עוד בטרם יכבשו על ידי הגרמנים, עד הגיעם למקום שאי אפשר כבר לנוס ממנו הלאה. כבכל ההיסטוריה היהודית, הדם היהודי השפוך מסמן את כל הדרכים הללו, דם השפוך בידי רוצחי הגסטאפו או הוורכמכט. על הסוג הזה נמנה תיאור הנדודים מוורשה דרך...

מחנות העבודה היו תחום פעולה חשוב של עונג שבת. אלה מקומות שנספו בהם אלפי בני נוער יהודי. המחנות היו, נוסף על הגטאות, בין אופני ההשמדה החשובים של האוכלוסייה היהודית. במחנות הללו נטלו ממנה היסודות הטובים ביותר, נוער וגברים בגיל העבודה. לא זה המקום לתאר את המחנות הללו. רק דבר אחד יאמר כאן – פרט למקרים יוצאים מעטים מהכלל, המחנות לא נועדו לעבודה, אלא להשמדת יושביהם. אלה שלא מצאו את מותם בגלל תנאי העבודה האיומים וההזנה הבלתי מספקת ושלא נרצחו בידי הלאגרשוץ הידוע בחוסר אנושיותו, נפטרו ברובם בשובם לבתייהם.

אשמה כבדה רובצת כאן על היודנראטים, שדאגו אך מעט לקורבנותיהם במחנות ועשו גם מעט מאוד להחיות נפש החוזרים. קהילת וארשה הייתה הגרועה שבין הקהילות ביחסה לאנשי המחנות. עלה בידי עונג שבת לאסוף חומר עשיר הנוגע לכמעט כל מחנות העבודה, מכל מקום – החשובים שבהם.

אחת העבודות החשובות ביותר מבחינת היקפה הוא הדו"ח המדויק על מחנה קמפינוס, מקום שבו הובאו לקבורה על "גבעת המתים" הנודעת יותר מחמישים צעירים יהודים, שנורו או הומתו בייסורים על ידי הלאגרשוץ. התיאור, פרי עטו של הרב הוברבאנד, הוא אחד המסמכים המתעדים את זוועת מעשי ההתעללות הנאצית בעובדים יהודים.

עונג שבת נתן דעתו גם על חומר הנוגע למלחמת פולין – גרמניה בשנת 1939. יהודי פולין שמרו בזיכרונם את סבל יהודי גרמניה וארצות הכיבוש האחרות. כוונת היטלר כלפי יהודי פולין הורגשו היטב. על-כן לחמו החיילים היהודים בגבורה יוצאת מהכלל וזכו להערכה מצד רבים מראשי הצבא הפולני.

למען העתיד, למען היחסים ההדדיים בין יהודים לפולנים, חשוב היה לאסוף תיאורי כל אשר עבר על החיילים היהודיים במלחמת פולין-גרמניה. בתיאורים הללו משתקף המפנה בהלכי הרוח של האוכלוסייה הפולנית אשר השתחררה לזמן קצר מקללת האנטישמיות. המפלגות בשדות הקרב והצורך למצוא את השעיר לעזאזל, הפיחו בה רוח חיים חדשה. בוארשה למשל היא הביאה לתחיית יבלונגה (Jablonna). הווה אומר לבידוד החיילים היהודיים ולהקמת יחידות יהודיות נפרדות, בלתי חמושות, שהופנו לעבודות הביצורים.

הלכי הרוח האנטישמיים הללו שניתן היה להרגיש בהם כבר בימיה האחרונים של פולין העצמאית, התעוררו והתגברו במחנות השבויים. הרבה יותר משסבלו השבויים היהודיים מידי שוביהם הגרמנים באותם המחנות, הם סבלו מידי הפולנים, אחיהם לנשק. תיאורי חוויותיהם של שבויי מלחמה יהודיים בגרמניה מספקים שפע ראיות לכך. אחת העבודות הטובות הדנות בנושא זה היא זאת של דניאל פליגלמן: "הם היו שבויים בגרמניה".

יש בתיאורים ההם גם נחמה פורתא. התברר שהשבוי היהודי בזכות עבודתו היה מבוקש במקומות העבודה. הוא זכה לשם של איש עמל המועיל במקום עבודתו. "באתם לגרמניה כיהודים ארוזים ואתם חוזרים כבני ישראל המבורכים", אלה דברי אחד הגרמנים. זהו ביטוי לשינוי שחל ביחס לשבויי המלחמה היהודיים. ניתן להסיק מכך שזו גם הסיבה שמיהרו כל-כך לשחרר את השבויים היהודיים, ואילו בשבויים הפולנים מחזיקים עד היום.

קשה לסקור את כל שטחי פעילות עונג שבת. הם כה שונים, רבים ומגוונים. הייתה זו התמודדות עם נושאים רבים, לא תמיד נמצאו העובדים המתאימים. אך אפשר לקבוע בלי חשש שלא הייתה תופעה בחיי היהודים בימי המלחמה שאינה משתקפת באוספי עונג שבת.

ההברחות, שבכל המלחמות חשיבותן רבה למדי, מיוצגות בעונג שבת על ידי עבודתו של הח' ט-ן [טיטלמן], המצביעה על היקפן הגדול של ההברחות בווארשה. כל עוד התקיים הגטו, **הצילו ההברחות את הישוב הזה**, בן 400,000 נפש ממוות ברעב. אילו נאלצו יהודי וארשה להתקיים על ההקצבה הרשמית של 180 גרם לחם ליום, כבר מזמן לא היה נשאר זכר לווארשה היהודית. מדי יום הפילה ההברחה כמה קורבנות בין היהודים וסמוך לגירוש הגיע מספרם לעשרה או לעשרות אחדות יום אחר יום. בפולין המשוחררת העתידה לקום, יהיה צורך להקים אנדרטה למבריה, אשר הציל גם את אוכלוסיית הערים הפולניות ממוות ברעב....

חיבור המתעד את תולדות ועד הבית של נלבקי 3 מתאר הקמתו ופעילותו של אחד המוסדות המעניינים ביותר של וארשה המלחמתית. ועדי הבתים התפתחו מתאי העזרה הסוציאלית למוסדות ציבור, שקיבלו על עצמם משימות מנהליות. הם עסקו גם בפעילות תרבותית-חברתית, ארגנו מופעי תרבות ובילוי שונים. אין לך שטח משטחי החיים היהודיים בימי המלחמה שוועדי הבתים לא היו מעורבים בו. הם אשר דאגו לפליטים ולחוזרים מן המחנות, פרסו חסותם על מוסדות הילדים, דאגו לניקיון הבית, הושיטו עזרה קונסטרוקטיבית, חיסלו סכסוכי שכנים, ובראש וראשונה נשאו באחריות לגורל הנצרכים מבין בני החצר, אר בצד להם היה להם ועד הבית לכתובת.

ד"ר צלינה לוין תיארה את אחד הוותיקים והמאורגנים ביותר שבין ועדי הבתים. הוועד הזה ניהל במשך חודשים רבים מטבח עממי לדרי הבית. בימי ההפגזות, רכש הוועד משאבה במחיר 7,000 זלוטי.

הסופר פרץ [אופוצ'ינסקי] מתאר בפנינו פעילותו של הוועד ברחוב לשנו 24.

אשר לעבודה הסוציאלית, להכיר את עבודתה של רחל א-ך [אויברך] המתארת את המטבח העממי ברחוב לשנו 40, את הקמתו ואת צרכניו. המחברת מגיעה למסקנה עגומה שהמטבח

העממי היהודי, אשר שירת ברגעי מסויימים עד 100,000 צרכנים, כרבע מיהודי וארשה, לא עלה בידו להציל ממוות ברעב לו גם אדם אחד. זו גם סיבת התחלופה הרבה בקרב צרכני המטבח. משמצאה קבוצת צרכנים אחת את דרכה לאחד מקברי האחים בבית העלמין של ווארשה, שטף את המטבח גל צרכנים חדש, מבין הפליטים או התושבים שהתרוששו, ושמכאן ואילך מזונם היחיד היה המרק הדליל מהמטבח העממי. מבין הדמויות השונות של צרכניו, בולטת זו של - . פליט מגרמניה, שבריאותו אבדה במחנה דכאו הידוע. לא הועילו אותן 5-6 מנות המרק, שמנהלת המטבח רחל [אוירבך] נתנה לו מדי יום. גופו של האיש שניטלו ממנו כל שמניו וכל מיצי חיותו, סירב להמשיך ולתפקד ועל אף מאמצי הסופרת גווע האיש. מותו הוכיח כי לעזרה הסוציאלית יש זכות קיום רק אם עומדים לרשותה סכומי עתק וכאשר יש בכוחה לסייע לנצרך ממשיית. עבוד הסוציאלית באמצעים מוגבלים היא עבודת שווא.

היומנים [האישיים] היו תחום עשיר של פעולת עונג שבת. כנזכר כבר במקום אחר, במלחמה הנוכחית כתבו הכל ובעיקר ניהלו יומנים. היו שנתנו ליומניהם צורה מוגמרת והיו שהסתפקו ברישומים קצרים והתכוונו להשלים כתיבתם רק לאחר המלחמה. רוב היומנים הללו הושמדו בימי הגירוש, כאשר הלכו כותביהם לאומשלאג ויומניהם אבדו עם כל רכושם. היו בין הכותבים שנותרו בחיים, אולם רוב כותבי היד שלהם אבדו במצודים הבלתי פוסקים ובהעברות מרחוב לרחוב [מדירה לדירה]. אפשר לקחת בחשבון שעשרות ואולי מאות יומנים אבדו. יש לזכור שרק אחוז מבוטל מבין הכותבים הודה בכתיבתו, רובם כתבו במסתרים.

ביומנו העברי של הסופר והמורה לעברית קפלן, היו אלפי עמודים ונמצא בהם שלל ידיעות על כל המתרחש בוארשה מדי יום ביומו. קפלן לא היה אדם רחב אופקים. אולם כל שעבר על יהודי וארשאי ממוצע, סבלותיו וחוויותיו, תאוות הנקם שפעמה בלבו, כל אלה השתקפו נאמנה ביומן. חשיבות היומן דווקא בכך שכותבו היה אדם בינוני. לא אחת ביקשתי מקפלן למסור לנו את היומן לפיקדון וערבותי לו שנחזיר ואתו כתום המלחמה. אך בקושי הוא הסכים שנעתיק את היומן, אך ההעתקה נתקלה בקשיים רבים. חלק מהיומן נותר בארכיון עונג שבת ואילו כתב היד בשלמותו אבד יחד עם מחברו שנלקח לאומשלאגפלאץ.

יומן אחר, זה של אחד מפעילי השומר הצעיר יוסף קפלן, אמור להימצא בצד הארי. היומן מכיל מאות עמודים. חשיבותו בכך שהוא כולל תקופות שונות ואזורי פולין שונים. בתחילת המלחמה פעל קפלן בוויילנה, משם הגיע לפולין ונדד בה ללא הפסק. לכן יש ביומנו תיאור החיים היהודיים בערי פולין ועיירותיה. ביומן משתקפת גם פעילות השומר הצעיר בערים השונות. סודות פעילות זו הם דווקא אשר גרמו לכך שיוסף קפלן היסס זמן רב אם להרשות לנו להעתיק את יומנו. כאשר הסכים לכך, כבר היה מאוחר מדי.

ראש הקהל האומלל של וארשה, המהנדס צ'רניאקוב, ניהל פנקס שבו רשם כל אשר קרה בגטו בימי נשיאותו. היומן, או ליתר דיוק הפנקס, ודאי מעניין ביותר משום שצ'רניאקוב עמד בקשרי יומיים הן עם הרשויות השונות של השלטון הגרמני והן עם העירייה הפולנית ובהיותו נשיא הקהילה הובילו אליו חוטי חיי הציבור היהודיים.

עורך הדין המפורסם לודביק [לאון] ברנסון ניהל אף הוא יומן בימי המלחמה. ברנסון היה אחת הדמויות הזכות כבדולח בחיי פולין. בימי השלטון הצארי היה סניגורם המזהיר של לוחמי החופש הפולנים ובעיקר הסוציאליסטים שבהם [בפולין העצמאית]. המתפרסם בהגנת נאשמי משפט בריסק. האיש הרחוק כל-כך מחי היהודים, התקרב בגטו לחי ציבור יהודיים. אפילו ניסה לעשות משהו בקהילה ולחסל את יוון מוצלת השחיתות וההסתאבות שהקהילה הידרדרה לתוכם. הוא חלם על הקמת משמר אזרחי שיבוא במקום המשטרה היהודית אכולת הרקב. עד מהרה הגיע האידיאליסט בעל החלומות, למסקנה שמוסדות שהכבוש מקים, מן ההכרח שיהיו כדמותו וכצלמו. ברנסון השתחרר מחלומותיו ומצא מקומו ב"ס"א, שריכזה סביבה את כל הכוחות החברתיים. כפי שסיפר, שיקף יומנו נאמנה את אשר התרחש בחיי

היהודים. תלמידי וחבריו במוסדות השונים של הקהילה דיווחו לו בהתמדה אודות הכל. את חלקי היומן העביר מדי שבוע לידידיו בצד הארי, מחברת אחר מחברת.

ראוי להזכיר כאן, שבשיחה עמי הביע ברנסון הסכמתו להקים מדור משפטי בעונג שבת. המדור היה אמור לתאר את מעמד המשפטי של היהודים (או נכון יותר – את היעדר המעמד המשפטי) בימי המלחמה. דהיינו ההוראות הנוגעות ליהודים, מעמדן המשפטי של הקהילות, בתי המשפט ויחסם ליהודים וכדומה. מותו של ברנסון סיכל את הגשמת התוכנית. ניסיונות ארים בנדון לא עלו יפה.

בימי המלחמה התחיל הפרופ' מאיר בלבן בכתיבת זיכרונות נעוריו. כפי שסיפר לי בנו, ד"ר אלכסנדר בלבן, הגיע המחבר בכתיבתו עד ימי המלחמה, שכתב עליהם לא מעט. היומן נמצא בצד הארי.

מחבר ספרי ילדים הנודע, הידוע לא פחות מזה בתור מחנך, ד"ר ינוש קורצ'ק (גולדשמידט), ניהל יומן השמור בצד ההוא. קורצ'ק, אמן השפה הפולנית, הציב לבטח אנדרטה ביומנו לילד היהודי, לטרגדיה של ילדים, שהכובש שלל זכותם לאוויר, לשמש, לבית ספר ולפת לחם.

חומר רב ליומן אסף הזמר והעיתונאי קיפניס. אחר מותו השתדלנו להשיג את החומר הזה עבור עונג שבת, אולם אלמנתו לא הסכימה לכך. היא נלקחה לאומשלגפלאץ ומהניירות לא נשאר כל זכר.

כדבר הזה קרה עם יומנו של העיתונאי קרימסקי שנספחה בגירוש.

נותר היומן שלי. בתחילה היו הרשימות יומיות. אחר-כך שבועיות וחודשיות. חשיבותן רבה במיוחד לגבי השנה הראשונה של המלחמה, משום שאז עוד לא ניהלו האחרים יומנים. ברשימות השבועיות והחודשיות יש לא רק דיווח אודות האירועים החשובים של אותו זמן, אלא גם הערכות. פעילותי הציבורית משווה להערכות הללו חשיבות רבה, משום שמובעת בהן דעת שארית הציבוריות היהודית על בעיות חיינו השוטפות.

מסמך חשוב הוא יומן א' [לוי], מחבר הספר "הקנטוגניסטים". הוא מנהל את יומנו מזה שנה – שנה וחצי ומשקיע בו את מלוא יכולתו הספרותית. כל משפט ביומן שקול ומדוד. נרשם בו כל אשר שמע המחבר ולא רק אודות וארשה. הוא מתעד גם את אשר שמע על סבלותיהם של יהודי ערי-השדה. גם בימי הגירוש, כאשר פקד אותו האסון הכבד ורעייתו לובה נלקחה ממנו, הוסיף לרשום, לכתו ביום אחר יום, על אף התנאים שאינם מאפשרים עבודה ויצירה. ניקיון סגנונו, כתיבתו המעמיקה, דייקנותו ואמינותו בהרצאת הדברים, מזכים את היומן לשמש תעודה ספרותית רבת ערך. עד לגירוש התנהל היומן ביידיש ומן הגירוש ואילך – עברית.

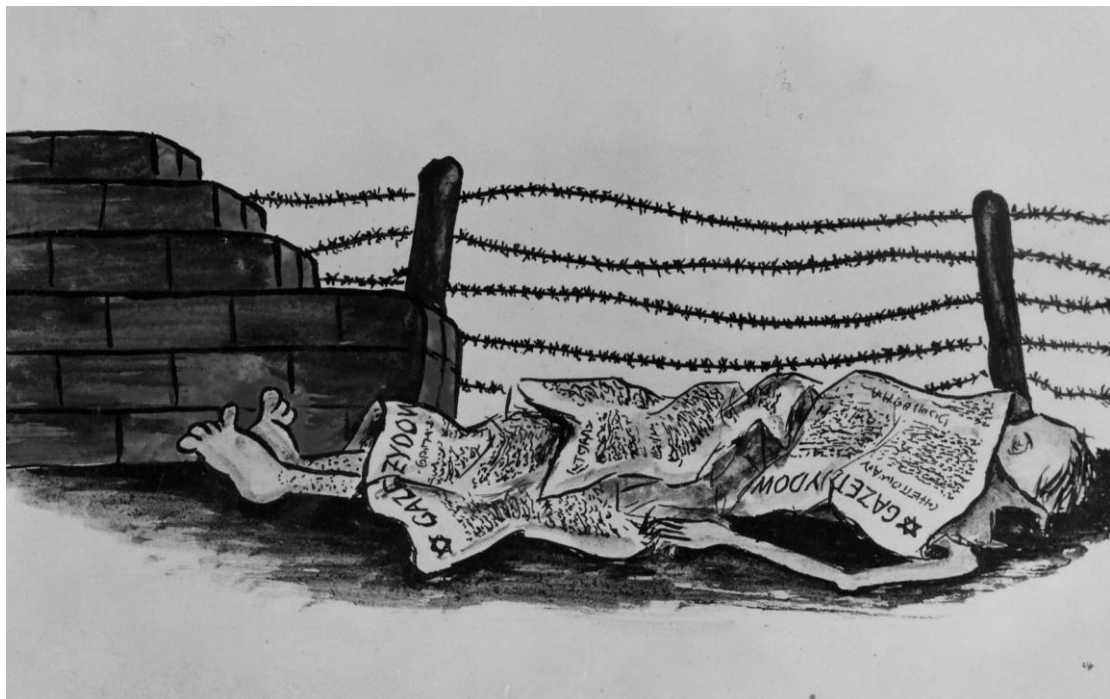
הגירוש התחיל ב-22 ליולי 1942, והוא פותח תקופה חדשה בחיי יהודי וארשה. גם עונג שבת משנה דמות עבודתה. חלה הפסקה בת חודשים אחדים בעבודתנו. לא תיתכן עבודת איסוף שיטתית כאשר כל רגע נשקפת סכנת החטיפה לטרבלינקה. רק חברים בודדים הוסיפו גם אז לנהל יומנים ולהעלות חוויותיהם היומיות על הכתב. משהונח לנו קצת חידשנו את העבודה. אי אפשר היה כבר לדבר על מונוגרפיות של ערים - - -

עובדי עונג שבת היו והם גם כיום גוף אחד. מפעם בהם רעיון אחד ורוח אחת אופפת אותם. עונג שבת איננו אגודת מדענים המתחרים אלה באלה, נלחמים זה בזה. הוא אחוות חברים הנעזרים הדדית ושכולם כאחד שואפים לאותה המטרה עצמה. **חודשים על גבי חודשים ישבו ליד שולחן אחד, זה על יד זה, הרב הוברבאנד החרדי, הירש [וסר], איש "פועלי ציון שמאל" ואברהם [לוי] הציוני הכללי ושיתפו פעולה ביניהם בצורה הרמונית.**

עונג שבת נתן דעתו על עובדיו. בכל חום לבבו דאג להם מנחם [כהן] אבי המפעל חולה הלב. הוא אשר הציל מציפורני הטיפוס של הירש [וסר] ואת הרב הוברבאנד ודאג לילדו החולה של הח' [גוטקובסקי]. עזר לסופר והעיתונאי פרץ א' [אופוצ'ינסקי], מוכה הכפן, דניאל פליגלמן, יונה תמה, ודאי היה נופח את נשמתו בלעדי עזרתו החמה והתמידי של הח' מנחם היקר. מנחם הוא שירד לחי' ודרש שאעזוב את ורשה אחרי אותו ליל הדמים של אפריל.

כל אחד מעובדי עונג שבת ידע כל מאמציו וייסורי נפשו, עמלו המפרך ומכאוביו, הסכנות שעמד בהן 24 שעות ביממה בהעברת חומר "טרף" ממקום למקום, משרתים אידיאל נעלה, וכי בבוא יום השחרור תדע החברה להעריכם ותכבד אותם בגבוהים שבאותות ההצטיינות שיהיו נהוגים באירופה בת החורין.

"עונג שבת" היה מסדר ואחוזה אשר על דגלו נחרטו נאמנות איש לאחיו ושירות למען הכלל. [4]

מת מכוסה בעיתונים בגטו וורשה. צייר: ט' רייך. [1]

חבריו של ד"ר עמנואל רינגלבלום ששרדו מהשואה, מספרים עליו ועל ארכיון "עונג שבת"

ארכיון ההיסטורי-המחתרתי "עונג שבת" כפי שמתארת אותו רחל אורבך

"עונג שבת"

לזכור ולקחת נקם – זו הייתה משאלתם האחרונה של המובלים למות. ממכונות הגזים ומהקרונות החתומים היו היהודים משליכים פתקים, כדי להזהיר את האחרים, כדי להביע את מחאתם האחרונה. הם האמינו כי מה שקורה אותם עתה יזעזע פעם את העולם... עוד על סף תא הגזים, עוד בעת שקפצו מהחלונות או מהגגות של בתים בוערים באש – היו היהודים משמיעים את קריאותיהם. ואלה שהיו קוראים "שמע ישראל" רצו באמת שעם ישראל ישמע את קולם.

רצונם היה, כי החלל אשר בלע את זעקתם האחרונה לא יישאר בחירשותו ובאילמותו. שפעם יעשה דין-צדק. שכל טיפה של דמם שנשפך על לא עוון בכפם, תימנה ותיספד.

למטרה זו – קיום צוואתם של ההמונים היהודים המושמדים – שימש מפעל חייו האחרון והגדול ביותר של ההיסטוריון והעסקן ד"ר עמנואל רינגלבלום, הארכיון החשאי – בעצם, המכון ההיסטורי החשאי – של גטו וארשה.

*

עוד לפני המלחמה היה ד"ר עמנואל רינגלבלום ידוע בציבוריות היהודית כהיסטוריון וכמחברם של שני ספרים על תולדות היהודים בוארשה ועל השתתפותם של יהודים במרד קושצ'ושקה. הוא היה פעיל גם כעסקן ציבורי-פוליטי ובראשית הכיבוש היה מהמארגנים הנמרצים ביותר של העזרה הסוציאלית היהודית העצמית. לאחר סגירת הגטו היה הוא יוזמה ומנהיגה של רשת ועדי הבתים, שגייסו את מלוא המאמץ הפנימי להקל את מצבם האיום של היהודים הנרדפים והנשדדים מכל וכל, אשר מספרם הלך ורב. כן פעל בהסתדרות-התרבות החשאית "ייקאר" והשתתף כמרצה במועדון ויכוחים חשאי ובפעולות מחתרת אחרות של גטו ורשה.

אחד ממפעלי התרבות החשובים ביותר והחשאיים ביותר שבגטו וארשה יצר הוא בעצמו – המפעל המקובץ הגדול, הידוע לאחר זמן בכל העולם היהודי בשם "ארכיון רינגלבלום".

בימים הטרופים ההם הוחשו תהליכי-התפתחות שונים. היו אנשים שנתגלו אז כפחדנים ואגואיסטים צרי-לב, שנתגלגלו במקרים מסויימים במדרון הבגידה, הגזילה והרצח. והיו שעלו מבחינה מוסרית והגיעו למדרגה הגבוהה ביותר של יוזמה יוצרת ואחריות ציבורית.

בהמשיכו במידה מסויימת בשיטות של יו"א כונן רינגלבלום את עבודתו מייד בתחילתה של בסיס ציבורי נרחב.

כבר בשנה הראשונה למלחמה, בחודשי החורף של 1939/40, התלכד חוג האספנים ואף ועד, שבו השתתף, בין השאר, הפולקלוריסט הנודע שמואל להמאן, שמת בגטו כעבור שנה. הוועד נתפצל אחר-כך:

1. הוועד המבצע, שהיו בו, נוסף לד"ר רינגלבלום, שני מזכירים, אליהו גוטקובסקי והירש ואסר, רושמת הפרוטוקולים בלומה ואסר והסופר ישראל ליכשטנשטיין, שלפיקוחו נמסר החומר שנאסף;

2. המועצה המורחבת – קבוצת עסקנים ממפלגות וזרמים שונים, שתמכו בפעולות מבחינה מוסרית וכספית, חברי המועצה הפעילים ביותר היו: איציק גיטרמן, המהנדס אלכסנדר לנדוי, יהושע רבינוביץ ואחרים. ולפני כל אלה הפטריוט הנלהב ביותר של הארכיון מנחם קון, ובתקופה מאוחרת יותר – שמואל וינטר.

הגורם השלישי היה – העובדים העוזרים, שעסקו באיסוף כל מיני מסמכים ותעודות (לעיתים קרובות היו סוחבים מסמכים או מעתיקים אותם בגניבה, קורעים אותם מעל גבי הקירות), בגביית עדויות, כתיבת דינים וחשבונות, רישום מאורעות, עריכת הסתכלויות, חקר תקופת הכיבוש ותיאורה.

כלפי חוץ היה שם הארגון "עונג שבת", וזאת על שום ששיבות ההנהלה היו מתקיימות לרוב בשבתות. פירמה "תמימה" זו, שצלצולה הוא יהודי כל-כך, סייעה להסוות את העבודה במידה מוצלחת כל-כך – הסוואה בתוך הסוואה – עד שבמשך שלוש שנים ומעלה נשאר הארגון מוסתר מעיני הבריות, מחבואיו לא נתגלו.

*

את עבודת ארגון הארכיון אפשר לחלק לשני ענפים ראשיים: דוקומנטציה ופאקטוגרפיה – איסוף תעודות ורישום (וגם תיאור ועיבוד) עובדות.

הדוקומנטציה של התקופה התפרשה באופן רחב מאוד: כרזות עם פקודות גרמניות ורפורטים של מיליציה יהודית, פרוטוקולים משיבות מועצות היהודים ודו"חות של שליחים מערי-השדה, דו"חות של קהילות מחוסלות... לוויית של סחורות גטו עם כתובות יהודיות וכל מיני סימניות יהודיות עם "מגן-דוד".

כרטיסי נסיעה של הטרָאם הנגרר על ידי סוסים, שסימן של מגן-דוד היה מודפס על כל כרטיס. כרטי יְהוּדִים לבנים ומגן-דוד כחול מצויר עליהם, שיהודי ה"גנרל גוברנמאן" היו עונדים לזרועותיהם, ומגיני דוד צהובים עם הכתובת "יודה", שענדו לחזיהם יהודי השטחים הפולניים שנשפחו אל "הרייך החדש". סטטיסטיקה ושירי קבצנים, עיתונות חשאית ונוסחאות סטיריות של פזמונות גטו, חליפות מכתבים פרטיות ופרוטוקולים שנרשמו מפי בחורים אשר נמלטו ממחנות עבודה. הדו"חות הראשונים של האנשים הראשונים שנמלטו ממחנה מוות...

כל גביות-העדויות וההודעות נרשמות סמוך להתרחשותם של המאורעות, ולפיכך הן מדוייקות ומפורטות יותר מאל שהועלו אחרי הכיבוש על יסוד הזיכרון.

בסתיו 1941 סודרה תחרות חשאית בסיסמה "שתי שנות גטו". רינגלבלום הזמין אליו סופרים, עיתונאים, אנשי מדע, פדגוגים, והציע להם לבצע עבודות מחקר או לבחור בנושאים מסויימים ולכתוב עליהם חיבורים שישקפו את המציאות של הגטו. רינגלבלום הבטיח תשלום תמורת כל עבודה (את האמצעים הכספיים הייתה מספקת המועצה). הוא הרחיק לכת עד כדי כך, שאפילו הבטיח לנו, כי אין כוונת התשלום לרכוש את זכות-המחברים לאחר המלחמה, אלא רק לאפשר לנו הקדשת יותר זמן לעבודה.

ממקור זה נכנסו לארכיון מחקרים דמוגרפיים בעלי משקל על פליטים, על מחלות. חיבורים של הברחה, על מצב הילד בגטו, על חלקה של האישה בעבודת הסיוע וכו' וכו'.

משאל על הכנת המאורעות הכניס בשנת 1941 שורה של חוות דעת מאת אישים יהודים ידועים שנספו אחר-כך (הלל צייטלין, ד"ר מיליקובסקי, יהושע פרלה, א. אינהורן, ש. י. סטופניצקי ואחרים).

משאל סטטיסטי גדול על מצב התזונה בגטו ביצע בעזרת הלשכה הסטטיסטית הרשמית שלו ליד "ייס"א" איש המדע הצעיר והעסקן הציבורי הנלהב מנחם לינדר. את עיבודו של המשאל עשה, כמובן, באורח בלתי רשמי.

למאספים נכנסו גם יצירות כרוניקליות ופובליציסטיות וכן בלוטריסטיות. רשימות רפורטז'ה מרחובות הגטו ותיאורי מאורעות היום, סיפורים ושירים על נושאי גטו, סקיצות דרמטיות וגם פרקים של רומנים.

יוזמתו של ד"ר רינגלבלום כמעט עוררה תנועה ספרותית בחוגים מסויימים שבגטו הווארשאי. בימים שלא הייתה קיימת עיתונות גלויה, לא היו הוצאות ספרים, לא מגע עם ציבור-קוראים רחב – בימים של רעב, אפירות ושפיכות דמים – נודע פתאום לסופר שהוא נחוץ למישהו, שמצפים ליצירתו, שהוא נתבע ליצור, ועוד ניתנת לו האפשרות לבוא במגע עם העתיד, שהוא עצמו אולי שוב לא יזכה בו בחייו – לנתח ולהנציח את התמונות הטרגיות-משונות, שזעזעו את נפשו על כל צעד ושעל. היו שנענו והיו שלא נענו.

בגטו וארשה חייתה וכתבה קבוצת משוררים וסופרים חשובים, שעליהם כבר סיפרתי, אל אחדים מהם פנה רינגלבלום, על כולם חשב. אל כותבת הטורים האלה פנה וביקש שתכתוב מאמר-ביקורת מקיף וממצה על יצירותיהם בתקופת הכיבוש.

לעובדים החרוצים ביותר של הארכיון הייתה שייכת דווקא שורה של סופרים ועיתונאים ידועים פחות, כגון: יהודה פלד, מ. סקאלוב, יצחק ברנשטיין, המתרגמת של דובנוב לפולנית צציליה סלאפאק, עורך הספורט לשעבר ב"מאמענט" שיינקינדר ואחרים. החרוץ מכולם היה פרץ אפופצ'נסקי, שמסר לארכיון חוברות רבות המכילות כרוניקה מימי הגטו. לפי עצת רינגלבלום התחילו אנשים מספר לנהל יומנים. רינגלבלום עצמו עשה זאת במשך כל תקופת הכיבוש.

סוג חדש של משתתף רב-ערך רכש רינגלבלום בחוגים האורתודוקסיים באישיותו של הרב שמעון הוברבאנדד.

*

מנתי שורות שמות של חוגים ספרותיים-עיתונאיים. לא קטנה מזו הייתה השתתפותם של אנשים מחוגים אחרים, פדגוגיים, משפטיים וכיוצא באלה, שתודות להזמנת הארכיון, תרמו תרומות חשובות להארה הרצינית והכל-צדדית של התקופה.

*

כך התקדמה העבודה, בלי להכביר מילים היה ד"ר רינגלבלום למקור המרץ, המניע הער של מכונה גדולה. בידו עלה להצית חלק מאיתנו בניצוץ ההתלהבות שדחפה אותו עצמו אל אותה עבודה היסטורית חשובה. ביום עבד כפקיד – מנהל בין מנהלי "ייס"א", ואת הקשרים עם העוזרים קיים בעזרת המזכירים, ובלילות כתב בעצמו וקרא את עבודות האחרים, כדי לחוות עליהן דעה בשעת פגישה איתם ולעודדם למאמצים נוספים.

באביב 1942, עם יריית 50 ומעלה ממשותפי העיתונות החשאית, כאשר התחילה תקופת ההריגות באישון לילה – ההקדמה לפעולת הגירוש הגדולה – הפיץ ד"ר רינגלבלום בין עוזריו שמועה, כי עבודת הארכיון נפסקת, ולאחר זמן קצר אסף את הנאמנים והבטוחים ביותר להמשיך בעבודה. הוא האיץ בנו בלי הרף: "הזדרזו ועשו, כל עוד אנו חיים וקיימים". לא הייתה שום עייפות שאי אפשר היה להתגבר עליה תחת השוט הזה של הצפוי. עבדנו בלי ליאות. למדנו להתרכז ולעשות את שלנו גם בתוך הסכנות והזוועות, בתנאים החמורים ביותר.

*

ומרחוק כבר נשמע שאון המבול הממשמש ובא. התחילה מהומה הגדולה. עוד לפני זה עיינו חברי הנהלת הארכיון בשאלה, כיצד לשמור על האוספים. הוחלט לקברם, ולצורך זה הוזמנו תיבות עשויות פח – במיוחד לצורך זה.

החומר שנאסף הושם במטבח-ילדים, באולם בית ספר ברוכוב לשעבר, ברחוב נובוליפקי 68. במקום זה עבד בתקופת המלחמה הסופר ישראל ליכטנשטיין, המורה לשעבר של בית ספר זה. וליכטנשטיין נהיה – כפי שהוא כותב בעצמו בצוואתו – "שומר-הסף", המשגיח והמפקח על האוצר שנאסף. הוא, יחד עם שני עוזרים צעירים אחרים, תלמידים לשעבר של בית ספר ברוכוב נחום גז'ואץ' ודוד גרבר, ואישתו הציירת המחוננת גלה סקשטיין, מיינו את החומר, ארזו, חפרו בורות מתחת למרתף האולם וקברו שם את התיבות עם הניירות.

אוספי החומר הראשונים נקברו עוד לפני הגירוש. אוסף גדול של חומר נטמן אור ליום 2 באוגוסט, ביממה האחת-עשרה של ה"אקציה". ישראל ליכטנשטיין ועוזריו צירפו לחומר שנטמן את צוואותיהם המזעזעות.

"יודע אני, שלא אעצור כוח לעמוד עד הסוף – כתב ליכטנשטיין – נהיה נא איפוא אנחנו כפרת כל שאר יהודי העולם. הריני מאמין בקיום האומה..."

וגז'ואץ' בן ה"ח כתב: "החלטנו לתאר את הימים האלה. אמש ישבנו עד בוש, כי לא ידענו אם נזכה לחיות עד אור הבוקר. אני עומד באמצע הכתיבה וברחוב נשמע קול יריות... על דבר אחד גאוותי: על שבימים הגורליים הנוראיים ביותר הייתי בין אלה שטמנו את האוצר, למען ידע העולם את הפשעים והרציחות של העריצות ההיטלרית"....

וגרבר בן התשע-עשרה, בחור נבון ומוכשר, כתב מתוך בגרות של אדם העומד על סף מותו: "שומה עלינו למהר, כי אין אנו יודעים מה תלד שעה.. רוצים אנו שהדורות הבאים יזכרו את ענותנו ואת ייסורינו; רוצים אנו שבעולם המשוחרר ידעו להעריך כי בימים אשר כאלה נמצאו אנשים שהיה להם אומץ-הרוח לעסוק במלאכה כזאת... באיזו שמחה היינו מקדמים כל חומר חדש. באיזו התלהבות היינו כורים את הבורות, אורזים את התיבות.. יודעים אנו את האחריות ואין אנו נבהלים מפני הסיכון. מוסרים אנו לעצמנו דין וחשבון על כך, שאנו יוצרים קטע של היסטוריה וכי זה חשוב יותר מאשר חיי הפרט... היכן אנו טומנים את האוצר? – אפילו יכרתו לנו אבר אחר אבר, לא נגלה את הסוד.. הייתי רוצה לחיות ולהגיע לשעה שאפשר יהיה לחשוף את האוצר ולזעוק את האמת. אבל וודאי שאנו לא נהיה עוד אז בין החיים".

ולבסוף הוא מוסיף, הצעיר בן ה"ט: "עתה יכולים אנו למות בשלווה, מילאנו את שליחותנו"...

ישראל ליכטנשטיין רשם גם במחברתו מאמר לווהט, רווי צער וזעם, על השתתפותה של המשטרה היהודית באקציה: הוא מתח ביקורת על עמידתם של הגורמים הציבוריים, ניתח את דרכי ההתנגדות.

גם אני הוספתי צוואה לדפים האחרונים של מחברת, בשולי עובדתי על מטבח עממי, ומסרתי אותה, יחד עם צרור מכתבים אחרים, לאלוהי גוטקובסקי, ביום החמישי של האקציה. אחר-

כך מצאתי חלק גדול של כתבי-היד שלי מזמן המלחמה ומלפני המלחמה בתיבה מיוחדת, ממויינת יפה וארוזה כהלכה בידי חברים, שאת כתביהם הם לא זכו להוציא... [5]

עם שירות הידיעות של הארגון הלוחם שיתף פעולה הדוקה ואינטנסיבית ד"ר עמנואל רינגלבלום. חבר עובדיו הקרובים, אפילו האקטיבה הקרובה ביותר של הארכיון, מפוזרים היו על פני אזורים שונים של "סדנאות". הקשרים היהודיים, הברחת חומר דרך גבולות ה"אזורים" נעשים בעמל רב ובהימצאות. אף-על-פי-כן חידשו עובדי הארכיון שנשארו בחיים את עבודתם. הם אספו את היבול הטרגי של הגירוש, סידרו סדרת כרזות-גירוש של המועצה היהודית ושל המשטרה היהודית, גבו עדויות מפי נמלטים מטרבלינקה, ערכו דינים וחשבונות במספרים על מהלך האקציה. וכן התחילו להתקבל בארכיון הידיעות והמסמכים הראשונים של הארגון הלוחם.

אולם המטבח שברחוב נובוליפקי 68 עובר לרשות הפירמה הלמן. ליכטנשטיין נרשם בין עובדי סדנתה; לשם עובר גם רינגלבלום. מקום האיסוף של חומר הארכיון נשאר איפוא שוב ברחוב נובוליפקי 68. נקודות-המחבואים שבמרתפי הבית מוסיפות לפעול כאשר פעלו עד עתה.

הביולטין בשביל העיתונות החשאית, שהארכיון התחיל להוציא עוד לפני הגירוש, סיפק בידיעותיו החדשות חומר-תעמולה לתנועת ההתנגדות.

*

גם אני זכיתי להזמנה מיוחדת מן הארכיון, בקשר לתנועת ההתנגדות. לפי יוזמתו של וינטר ובעזרת חברים אחרים אני עוברת מאחוזת-טבנס לגטו המרכזי ומתיישבת בדירה הקיבוצית שבבית 37 בנאלבקי, בגוש המגורים של "עושי-הדבש". בית החרושת לדבש המלאכותי ולסוכריות, שבו נרשמתי לעבודה, נמצא בשטח המוסד לאספקה שברחוב פראנצ'ישקאנסקה 30. באותו בית נמצאים משרדו ודירתו של שמואל וינטר, במשרד עובד כבר כמנהל חשבונות יהושע פרלה. בבית החרושת עובד, ליד הדוד, יוסף קירמן, גם י. פרופוס מתגורר באותו השטח. מנהל בית החרושת הוא סופרו לשעבר של "פאלקסצייטונג" בדאנציג גרינברג – אדם משלנו. באמתלות שונות משחררים אותי מדי פעם מן העבודה כדי שאוכל לעסוק בגביית עדויות אצל הנמלטים מטרבלינקה, עושים תוכניות לפרסום הקרטוגרפי שיהיה מוקדש לתיאור מחנה המוות, כדי שהיהודים בגטו ידעו את האמת! כדי שיחזק כוח ההחלטה שלהם. כדי שיחזק רצונם להתנגדות!

השכן שלי בדירה בנאלבקי 37 הוא אברהם קז'פ'צקי (גם הוא "עושה-דבש"), שאת דבר שהייתו וברירתו מטרבלינקה כבר הזכרתי פעמים רבות כל-כך. שבועות על שבועות נמשכות שיחותיי איתו. עולה וצומח כתב-יד בשם "אדם ברח מטרבלינקה". [6]

ניירות נטמנים באדמה

אחרי האקציה השנייה נשארו רינגלבלום וליכטנשטיין בבית מלאכה בנובוליפקי, בקרבת מקום לאותם מרתפים. שני המזכירים, ואסר וגוטקובסקי, עברו מרחוב גנשה לסדנת המברשנים שברחוב שווינטוירסקה, ומקום זה נעשה מעתה מקום-איסוף חדש לחומר היסטורי.

כאן, בשטח זה, נקבר אור ל-19 באפריל, ערב פרוץ המרד, תחת בונקר הארגון היהודי הלוחם ברחוב שווינטוירסקה 34, החלק האחרון של הארכיון.

*

אני מתכוננת ליציאה לצד הארי. כל ניירותיי, תעודותיי, צילומיי כבר הובאו אל סדנת המברשנים. הספר על טרבלינקה הושלם כבר כולו. צורף אליו תצלום של אברהם קז'פ'צקי ועל התצלום – פריסת-שלום לקרובי משפחתו והכתובת שלהם. הם, קרובי משפחתו, כלואים עתה באי מאוריציוס, יחד עם יהודים אחרים, שאנגליה סירבה בשעת המלחמה להכניסם

לארץ-ישראל. אכן, קז'פיצקי הוא עתה איש-הקשר שלי. הוא נוטל ממני את חפצי ומביאם לסדנת המברשנים ברחוב שווינטוירקה, אשר בה נכנס לגור לאחר האקציה השנייה.

קז'פיצקי נעשה חבר ביחידת-קרב. היה בדעתו לעבור לצד הארי, אך עתה שינה את דעתו ולא יצא. הארגון אינו מרשה לו לצאת.

שלוש פעמים יצאתי עם קבוצת-עבודה, עד שביום ג', 9 במרס, הצלחתי להישאר שם. משבאתי, לפני צאתי לרחוב פראנציסקאנסקה 30, להיפרד מוינטר, פגשתי שם את ד"ר רינגלבלום. הוא סיפר לי כי לצד הארי כבר נשלחה "לגנדה" בקשר עם הארכיון – תיאור המקומות בהם נקברו האוספים.

*

בצד הארי אנו כבר קבוצה שלמה. אנו יודעים זה על זה, אך פגישות פנים אל פנים אנו עורכים לעיתים רחוקות בלבד – ורק עם הברמנים – אדולף ובאשיה – אשר עברו לצד הארי עוד בספטמבר, יום אחד לפני "הדוד", וכבר הספיקו לקשור קשרים עם אנשי-רוח ומדינאים פולנים ועמדו להקים ארגון של עזרה ליהודים בצד הארי. אנו צועדים בהיסוס בסביבה הפולנית, החוויה המסעירה ביותר לאחר שנתיים וחצי של חיי גטו היא – המרחב...

ואולם כיצד אפשר ליהנות מן הרחב החופשי כאשר בזיכרון חי כל מה שעבר עלינו? אין חדלים לצותת, להאזין בלב צבוט, למה שמתרחש בפנים, מאחורי החומות. עושים מאמצים להוציא עוד את מישו.

ואילו "שם" אין לפי שעה כל חדש. לאחר "השבת השחורה" של ה-13 במרס, שבה נרצחו כמה מאות איש בתגמול להריגת שוטר-סדנה גרמני – השתרר שוב השקט. שוב נזהרו שני הצדדים מלגלות את הקלף האחרון. [7]

במדבר של לבנים וגרוטאות-ברזל

וכאשר לאחר שבועות רבים שכך הד התותחים והרימונים, הטרטור החופז של מכונות-ירייה ומקלעים; כאשר שקעו ענני-העשן על פני ורשה ונעלם זוהר הדליקות הכבירות משמי-הלילה – התחלנו למנות. לא יכולנו למנות עוד את אלה שאבדו לנו, אלא את אלה שלפי שעה עוד נשארו בחיים...

ליכטנשטיין, גוטקובסקי, אופוצ'ינסקי ווינטר, מנחם קון וכן הלאה והלאה – כולם יחד עם שרידי משפחותיהם ועוזריהם בעבודה – כמעט האקטיב כולו של עובדי הארכיון (מלבד חברים אחדים בצד הארי ומלבד אלה שנספו עוד בשתי האקציות הראשונות) – כלו באש האקציה השלישית.

האיש היקר והחשוב ביותר נספה כעבור פחות משנה על סף השחרור.

בשעת המרד נחטף רינגלבלום ונלקח לטראבניקי. בדרך נס הוצא משם והובא חזרה לווארשה. האסון אירע ב-7 במרס 1944. מבונקר מותקן להפליא תחת החממות שבאחד הגנים, בחלק הדרומי-מערבי של העיר, הוצאו 37 יהודים מסתתרים, הם הושמו בכלא ונורו כעבור ימים אחדים.

ביניהם היו ד"ר עמנואל רינגלבלום ואישתו יהודית עם בנם אורי בן ה-12. לנו, לידידיו ועוזריו של ד"ר רינגלבלום, שנמצאו בצד הארי, עלה המעשה הזה בדמים ממש. עם האסון ההוא לא השלמנו עד היום הזה.

*

במשך למעלה משנה, מחיסול ההתקוממות היהודית ועד לפרוץ המרד הוורשאי הכללי באוגוסט 1944, ביצעו הגרמנים עבודת פיצוץ ויישור שיטתית. הם הפכו את שטח הרובע היהודי לשעבר למדבר שממה, לנוף של כוכב-לכת כבוי, שעליו נערמות שורות של ערמות לבנים וגרוטאות, המסמנות את הקווים שבהם השתרעו אי-פעם הרחובות והסמטאות הצדדיות של האזור היהודי.

*

ולאחר מכן התקרבה החזית הלוח וקרוב. ואחר-כך בא המרד הוורשאי הכללי, שנסתיים בתבוסה שאינה נופלת הרבה מתבוסת המרד היהודי. מאה וחמישים אלף אנשים נוספים קיפחו את חייהם, ובהם אחוז גדול של יהודים, שעד אז היו מתחבאים אצל פולנים. את שארית התושבים הגלו, את שארית העיר שדדו ובזזו, שרפו, התחילו לפוצץ ו"ליישר", בדומה לאותו חלק העיר שמאחורי החומות... אלא שהפעם לא הגיעה מלאכת "היישור" לידי השלמה... היא נפסקה ב-17 בינואר 1945.

תל של חורבות נערמות, מוקף חומה וטבעת שנייה של חורבות עומדות, הם ששמרו על אוצרנו אשר נשאר טמון תחת בתים "משוטחים". [8]

הגילויים

עברו למעלה משנה ומחצית השנה מאז תום המלחמה. כאשר אנחנו – **הירש ואסר ואני** – **שני החברים האחרונים של חוג הארכיון שנשארו בחיים**, התחלנו לכתוב תזכירים אל המוסדות היהודיים החדשים בעניין סידור חפירות להוצאת הארכיון, ראו אותנו בזמן הראשון כבעלי הזיה שאין להם תקנה. מה שדרשנו היה כמעט משלחת ארכיאולוגית במדבר ממש. המרתפים עם האוצרות היו מכוסים מאות טונים של עיים. אף מציאת הבתים הייתה דבר קשה ודרשה ממון רב ועבודת מומחים.

סוף-סוף התגבר הוועד המרכזי של היהודים בפולין על כל הקשיים. המהנדס הרמן סובל ניגש אל מדידת שטח הגטו כאל מלאכת קודש לאומית, והצביע על המקום בו יש לחפור. במחצית ספטמבר 1946 ניגשו לעבודה. פלוגת פועלי בניין בהדרכתו של אדריכל פולני, המהנדס פלשצ'נסקי, התחילה להסיר את העיים. עם עשו בחורבות כעין מכרה, השעינו אותו במרישים והתקדמו בזהירות. ביום השלישי לעבודה, ב-18 בספטמבר, הגיעו למרתף של הבית לשעבר ברחוב נובוליפקי 68.

היה זה המרתף המבוקש! בדיוק! התחילו לדקור בחנית, נתקלו במכסאות של ברזל, ובמשך יומיים נחפרו מהאדמה עשר תיבות עם חומר היסטורי. הרושם היה כביר. הציבוריות היהודית בעולם כולו הגיבה על המאורע הזה.

כשהתחילו לפתוח את התיבות הוברר, כי החומר נרטב בחלקו וגם ספוג עובש הוזמן מומחה מהמוזיאונים הממלכתיים, פרופסור ליאונרד, והוא נתן הוראות כיצד להפריד, לייבש ולחטא את הניירות, שלא להזיק לשאר. בהשגחתו סודרה בבניין הוועד היהודי המרכזי בוורשה מעבדה, בה עסקה קבוצת אנשים במשך חודשים בשימור החומר ורישומו בקטלוגים.

15-20 אחוז מהניירות והצילומים הלכו לאיבוד. השאר (לערך 2,000 יחידות) עבר לרשות הוועדה היהודית ההיסטורית בפולין, שנוצרה כבר בשנת 1944 בלובלין, מיד לאחר השתחררותם של חלק משטחי פולין, והמשיכה בתנאים החדשים את העבודה שאנו היינו עושים במחתרת. חלק מהחומר, בעיקר חלק מרשימותיו של ד"ר רינגלבלום פורסמו בכתב-העת "עלים להיסטוריה" ("בלעטער פאר געשיכטע"), שהתחיל להופיע לאחר שהוועד העברה מלודז' לוורשה והפכה למכון להיסטוריה.

לאחר שנודע לנו מה מכילות התיבות, התחלנו שנינו, אני והירש ואסר, לטעון כי אין זה הכל, כי חסר חומר אפילו עוד משנת 1942. העניין עלה עוד מיליוני זהובים, חפרו בנובוליפקי, חפרו בשווייטירסקה, ולא מצאו דבר. דומה היה כי שארית הארכיון אבודה לעולמים.

שוב עברו שנים, ורק בדצמבר 1950, כשאנו, שני העובדים האחרונים מהארכיון, היינו כבר בישראל – הגיעה פתאום מפולין בשורה כמעט בלתי צפויה לגמרי. בחפירת יסודות תחת גושי בתים חדשים נתקלו פועלי בניין פולנים בשני קנקני חלב סגורים באופן הרמטי. כאשר פתחו אותם ראו כי אלה הם ניירות. המפקח על הבנייה, ולאדיסלאב

וויצ'יק, ששמע על פניית המכון היהודי ההיסטורי לשלטונות הבנייה, לא נתן לנגוע בניירות, הלך והזמין את נציבי המכון ומסר לידם את האוצר. נתברר שזהו חלק חדש מן הארכיון שלנו שנשמר באדמה במצב טוב ובלתי ניזוק לגמרי.

*

המפקח קיבל פרס מהמיניסטרוּן הפולני לתרבות ואומנות. העיתונות והרדיו הפולניים הקדישו למאורע זה מקום רב, ויש תקווה כי במקרים כאלה בעתיד ידע כל פועל-בניין פולני מה עליו לעשות. משום שגם עכשיו ידוע לנו, כי לא כל מה שנטמן ברחוב נובוליפקי נמצא. בעניין זה עומדים על המשמר חברי המכון היהודי ההיסטורי שנשארו בפולין, עם הסופר ב. מארק בראשם. נקווה כי לאחר שתי המציאות, יתגלה גם שאר החומר הטמון באדמה – עדות נאמנה לגורלם המר, למאבקם וכליונם של ההמונים היהודים בפולין.

*

כשעמדתי בשנת 1946 ליד הניירות הטחובים, שאך זה הוצאו מהאדמה, ספגתי לתוכי את האווירה של הימים ההם. מהכתבים שנשארו, לאחר שבילו את יוצריהם, בוקע ועולה קול אדיר. הם מספרים על עינויי העם היהודי, אבל גם על האיבקות יהודית עזה עם הכיליון; על חוויות אנושיות מזעזעות של יחידים ועל דרמה של הציבור; על שיגעון הרצח של התליינים ועל עינויי הקורבנות; על העלייה והירידה של האדם יהודי. גם על ירידה, על הכל.

ד"ר עמנואל רינגלבלום נהג כיורש נאמן של רושמי הרשומות והמנהיגים היהודים מימים קדמונים; של הפרנסים והרבנים, שבזמנים של גזירות קשות ורדיפות, של עלילות וגירושים – שימו לב גם לפינקס ורשמו את האסונות שקרו ליחידים ולקהל לזכר עולם ולמוסר השכל לדורות הבאים.

מיוזמתו, מיישותו הלאומית והאנושית החמה, צץ ועלה מפעל גדול. עצם חייו הם מפעל. מפעל למופת לדורות של נוער יהודי. סמל לחיוניות יהודית – יוצרת תרבות וצעירה עדי-עד. ואם לשלמות התמונה בזמן טרגי כזה הייתה נחוצה הנימה של טרגיות אישית, אם לפתוס של דמות כזאת עוד היה חסר הזר של מעונה – הוכתר גם בו. על עמנואל רינגלבלום כותבים היום ספרים ודרמות, סצנריות לסרטים. הוא בנה את אגדת העם היהודי והוא עצמו הפך דמות של אגדתנו הגדולה והנוראה. [9]

חייל גרמני בודק תעודות בשערי גטו וורשה. [1]

ארכיון ההיסטורי-המחתרתי "עונג שבת" כפי שמתארו נתן עק

ידיעות ופתקאות

ידו של רינגלבלום הייתה תמיד רושמת משהו. שולחנו היה מכוסה פתקאות, שבהן רשם "רעיונות" פתאומיים שנולדו במוחו, תוכניות, הצעות, שמות אנשים שעליו לשוחח איתם ודברים שונים לזיכרון. לפעמים כתב עליהן מילים סתומות או חצאי מילים, שרמזו לידיעות שקיבל ממקורות מיוחדים, כגון: מאיש שבא מעיר רחוקה, או מן הרדיו החשאי. לעיתים רחוקות היה טומן הפתקאות בתיקו מייד, אך-על-פי-רוב שהשאירן על השולחן לשעות, תוך כוונה לבררן ולקחתן אחר-כך הביתה. כך קרה שיכולנו לקרוא – שלא במתכוון – כמה וכמה מן הפתקאות האלה. לא אחת שכח רינגלבלום גל של פתקאות כאלה והשמש אספן וזרקן אל הסל...

לרגל עבודתו של רינגלבלום במגע עם המון אנשים מכל השכבות, בני ווארשה ובני ערי-השדה. על-כן היה בעל ידיעות מאין כמוהו בגטו. יש לזכור שבגטו היה ערך רב לידיעות. לא היו עיתונים, הקשר עם העולם שמחוץ לגטו היה רופף, בערבים אסור היה לצאת החוצה והחזקת מקלט רדיו הייתה בחזקת איסור חמור. משום כך נוצרה קרקע פורייה לצמיחת שמועות, אגדות ובדיות. על-כן הייתה חשיבות כפולה ומכופלת לידיעות מהימנות לא על מה שמתרחש בעולם הגדול בלבד, אלא גם על המתרחש בערי השדה ואף בגטו עצמו. משרדי ה"סקטור" נעשו למקום פגישה פומבי, לכעין בורסה של ידיעות. מי שרצה לראות אנשים, לשמוע חדשות, היה הולך לשם; כאן הייתה ההתקהלות אפשרית בלי חשש סכנה, כאן אפשר היה תמיד לטעון כלפי הגרמנים, שזהו קהל של דורשי עזרה (במקומות אחרים הייתה ההתקהלות בחזקת סכנה).

הייתה זאת "הצדקה" כלפי חוץ, אך הייתה גם "הצדקה" פנימית, פסיכולוגית. הנה משרד מיוחד במינו, הוא אינו נותן לא מלבושים, ולא ארוחות – כל עניינו עסקנות ציבורית: אספות ישיבות, שיחות. למשרד זה הייתה דריסת-רגל לכל יהודי מן הרחוב, שהרי כל יהודי הוא חלק מן הציבור... על אחת כמה וכמה כשהייתה למישהו "סחורה ציבורית", כלומר ידיעות באמתחתו; מי שבא מערי-השדה, חזקה הייתה שיסור לחדרו של רינגלבלום – שיסיח את חדשותיו. פעמים, כשהביא האדם "חדשות" מיוחדות, יוצאות מגדר הרגיל, היה רינגלבלום שולח את השמש ומקהיל את הצוות שלו, שגם הוא יבוא וישמע. כך היה, לדוגמה, ביום שהביא אדם אחד, שבא מחוץ לעיר, לראשונה תיק עשוי מיריעות של ספר תורה; או פעם, כשהגיע לידי רינגלבלום חוזר גרמני פנימי, שהורה לעובדים של הספקת המזונות של עיריית ורשה לשלוח אל הגטו את הסחורה הגרועה ביותר: ירקות רקובים, ומזונות מקולקלים. פעם אחת הייתי אני "בעל החדשות", ובגללי נקהל צוות השומעים בחדרו של רינגלבלום.

הפעם הזאת, זכורני, היה ביניהם גם גיטרמאן. סיפרתי להם את הסיפור דלהלן. פעם אחת, כמדומני באביב 1942, בא אל משרדי איז'ו כץ-אלדליסט, שהיה תלמידי לשעבר ויספר את המעשה הזה: בראשית המלחמה ברחו הוא ואישתו (שניהם כבני 21-22) מלודז' לוויילנה. בימי הכיבוש הסובייטי הסתדרו יפה וחיו בשלווה. כשנכבשה ויילנה בידי הנאצים, סבל עם כל היהודים.

יום אחד נאסר והועבר עם המון יהודים אחרים על מחוץ לעיר, אל מקום של "בורות ארוכים". הגרמנים העמידו את האנשים לאורך הבורות. מאחורי גבם התהלכו גרמנים מזויינים,

ולפניהם, בעברו השני של הבור, עמדו ליטאים שהחזיקו נשק בידיהם. איז'יו כץ תיאר בדיוק ובכישרון את רוחם של הקורבנות וסיפר על התנהגותם לפני הירצחם. פתאום שמע קול יריות, שהלכו והתקרבו אליו במהירות מצד ימין. מייד חש כאילו משהו דחפו, קם והחל לברוח. כעבור רגעים הרגיש שנפצע בשוקו, אך המשיך לרוץ כל עוד רוחו בו, עד שנפל לתוך בור, שהיה מכוסה בענפים ועלים. אף אחר שנפסקו היריות, נשאר איז'יו בבור כמה שעות.

לפנות ערב יצא, הביט כה וכה וראה שעגלה מתקרבת – לא של איכר פשוט, אלא כעין כרכרה של בעל אחוזה. הנוסע היה איש פולני, בעל משק, והוא אסף אותו אל ביתו. שבועיים ישב איז'יו בעליית הגג של אותו בית, והפולני טיפל בו. פצעו היה קל והוא נתרפא במהרה. כשעזב את בית מצילו, החליט ללכת לווארשה, שם גרו הוריו באותו זמן. הוא יצא לדרכו לא כיהודי אלא כפולני נוצרי. אולם בדרך נתפס, נבדק – ונתגלה שהוא נימול. הוא כיחש שהוא יהודי, וטען שאין בבשרו אלא סימני ניתוח שעבר עליו פעם, ולא אות ברית מילה. הגרמנים מסרוהו לידי רופא פולני אחד, שיבדקו וימסור חוות דעת. איז'יו סיפר, כיצד התווכח עם הרופא הזה ושכנע אותו לבסוף שיאשר את טענתו על הניתוח, ועל סמך חוות דעתו של הרופא ניצל בפעם הזאת.

ארכיון רינגלבלום ושמעון הוברבאנד

כידוע העסיק רינגלבלום במפעל ההיסטורי צוות של עובדים ואת הכספים לכך סיפק לו, כפי ששמעתי, בעיקר גיטרמאן. ייתכן שתמכו במפעל גם כמה עסקנים בעלי יכולת כספית מן המקורבים לרינגלבלום כגון וינטר מוולוצלאווק, אלכסנדר לאנדו, מנחם כהן ואחרים. אחד העובדים למען הארכיון היה המורה גוטקובסקי, איתו שוחחתי פעמים רבות והוא סיפר לי פרטים על עבודתו; לדבריו היה עיקר פרנסתו שעל העבודה למען הארכיון.

בין העובדים הקבועים של רינגלבלום היה הרב שמעון הוברבאנד. הוא ישב כל הזמן על יד שולחן באולם של הספרייה ברחוב טלומאצקה, בקרבת שולחני ושולחנו של פשדץ'. למראית עין היה אחד "העסקנים" בסקטור של רינגלבלום. תפקידו היה, כביכול, לעמוד בראש "המדור הדתי" של "הסקטור", להפיץ את רעיון העזרה העצמית בחוגי החרדים ולקשר אותם אל מוסדנו. בתחילה עסק כנראה בעבודה זו, אך לאט-לאט עבר לעבודה בארכיון רינגלבלום, עד שבסופו של דבר התמכר לה כולו.

פעם אחת ראיתי את הוברבאנד שהוא מתרגם ליידיש קטעים מספרי שו"ת, ואמר לי, שהוא עושה זאת לפי הזמנתו של רינגלבלום, כיוון שבספרי השו"ת גנוז חומר היסטורי רב וההיסטוריונים היהודים שבימינו לרוב אינם מבינים את לשונם. אולם ידוע היה לי, שבעיקר עסק בעבודות היסטוריות אחרות, הקשורות בתקופת הנאצים, וכידוע השאיר אחריו שורה של חיבורים רבי-ערך.

שוחחנו רבות באותם הימים ומפיו נודע לי שהוא מפיוטרקוב. כן יספר לי על נדודיו בימים הראשונים של המלחמה, על מות אישתו בדרך מפצצה גרמנית, על נישואיו עם אישתו השנייה, קרובת משפחה של אחד מרבני ורשה. הוא גר בבית שברחוב זמנהוף 21, פינת רחוב גנשה, במקום שהיה הדואר. פרנסתו הייתה מצויה והוא עסק בשקט והתמדה בעבודותיו למען ארכיון רינגלבלום.

איש צעיר היה הוברבאנד, אברך-משי סימפטי, עדין, שקט, נאה, מקפיד על לבושו, בעל תנועות אצילות, בעל מבט נבון ולוטף וקול רך ומתון. בהגיע עת ההשמדה הכללית, ביולי 1942, נעלם מעיניי ומאז לא ידעתי דבר על ימיו האחרונים ועל קצו. [10]

* * * * *

קטעי שיחות עם ד"ר עמנואל רינגלבלום

במשך שתי שנות עבודתי עם רינגלבלום בגטו ווארשא, היינו רואים זה את זה ומשוחחים כמעט יום-יום. תוך כדי שיחות, נודעו לי גם כמה עובדות מחייו הפרטיים. הוא סיפר לי, לדוגמה, שבהיותו תלמיד בעירו הגאליציאית, בוצ'אץ', היה הלר מדריכו בתנועת הנוער הציונית. כמה פעמים הזכיר את ידידותו לד"ר רפאל מאהלר, וסיפר שהלה יצא לאמריקה שנה או שנתיים לפני פרוץ המלחמה מתוך הכרה ברורה ומפורשת שהוא בורח מאירופה. כבר אז שיער כי במהרה תפרוץ באירופה מלחמה שתמיט אסון מיוחד על היהודים.

רינגלבלום גם סיפר לי שיש לו אחות בברית-המועצות, נשואה – אם אינני טועה – ללא-יהודי. זכורני היטב באיזה הקשר סיפר לי פרט זה: דיברנו על האנטישמיות הנאצית המיוחדת ועל מה שהיא חידשה בשנאת ישראל הנצחית. בעבר הייתה באה שנאת ישראל כתגובה על דבקותם העקשנית של היהודים ביהדותם, על התבדלותם משאר העמים; **אך האנטישמיות הנאצית שבימינו באה דווקא כתגובה על הבולמוס לנטישת היהדות, על תאוות ההסתגלות והטמיעה.**

אני העירותי: כיוון שבימינו האנטישמיות היא תגובה להתבוללות והתדבקות בגויים – מה יהא על יהודי ברית-המועצות, הרי שם תהליך ההתבוללות מתקדם בקצב מהיר מאוד? האין לחשוש שתתעורר שם האנטישמיות קודם שיגיע התהליך לקצו? רינגלבלום דחה את החשש הזה. ברוסיה הסובייטית, אמר, לא יהיה כדבר הזה, דווקא משום ששם "התהליך" מהיר. רק במקום שהתהליך איטי, מתהווים גורמים המגרים את יצרי האנטישמיות. הגורמים הללו הם, בין השאר, היהודים שהתבוללו ושעדיין דבוק בהם שמץ יהדות. ואילו ברוסיה הסובייטית, יגיע התהליך עד סופו בזמן קצר כל כך, שהחיה האנטישמית לא תספיק להתעורר ולהתפרץ מכלובה. אני יודע את הדבר ממקור ראשון – אמר רינגלבלום – יש לי אחות ברוסיה וכו'. "ואין יודעים ואין מכירים" – אין זכר, נגמר!

וכי יש צורך להעיד, שאין להסיק מכך כי רינגלבלום היה שואף להתבוללות ורוצה בה? השיחה מעידה רק על הייאוש התהומי שאכל אותנו אז, כשלפעמים לא ראינו עתיד אחר לעמנו אלא השמדה פיסית אכזרית בנוסח הנאצים, או רוחנית ונפשית בנוסח הסובייטי.

רינגלבלום הצטיין בעירנות נפלאה ובתשוקה תמידית לשמוע חדשות, לרכוש כל מיני "ידיעות", למן הפעוטות והטפלות עד לאלה שעמדו ברומו של העולם הפוליטי והצבאי. הוא היה קורא בשקידה ובקביעות את הקומוניקאטים שהועתקו בחשאי משידורי בנות הברית ואהב לחזור עליהן ולנתחן. זכורני שמפיו שמעתי בראשונה על פעולות הפרטיזנים, שהחלו להתארגן בכל אירופה בעזרת בעלות הברית, ובראש וראשונה – בעזרת ברית-המועצות. רינגלבלום סיפר זאת בהתלהבות וטען שלדעתו זהו המבצע שיכריע לטובת בעלות הברית, שכן הגרמנים אינם מסוגלים לענות על כך במאבק דומה; הרי הם לא יארגנו בשום ארץ מחתרת נגד בעלות-הברית...

רינגלבלום עלול היה להטעות לפעמים את הבריות בחיצוניותו ובחיתוך דיבורו; מי שלא הכיר כהלכה, יכול היה לחשבו לאיש תמים ויושב אוהל, "שאינו יודע להלך נגד החיים", אך האמת הייתה, שרינגלבלום הצטיין בתפיסה מהירה ובפקחות מעשית, בכישרון להגות בבעיות ולעסוק בפתרון. כן היה מחונן בחוש הומור, אהב לשמוע ולספר בדיחות. בשתי השנים שעבדנו יחד, ראיתי כיצד גדל האיש, כיצד נתעלה שיעור קומתו בימי המבחן האיזמים ולנוכח המשימות הקשות שקיבל על עצמו.

מבחינת אופיו שייך היה לאותם הטיפוסים, שאין קלקולים חלים בהם לעולם. הוא היה בא במגע עם אלפי אנשים שונים זה מזה, ובמשך הזמן שמע, ראה וידע יותר מכל איש אחר את החלאה ואת הזוועה שבחיי הגטאות, אלא שהוא היה מאותם האנשים, שלא דבק בהם כלום

מן הזוהמה והכיעור. בטוהר ליבו וביושר דרכו היה אחת הדמויות הקורנות, שהאירו את חשכת חיי הגטו ושיוו להם כבוד ותפארת. [11]

ארכיון ההיסטורי-המחתרתי "עונג שבת" כפי שמתארו הירש ואסר, שהיה מזכירו של הארכיון

בשבת, 23 בנובמבר 1940, נתכנסו בווארשה בדירתו של ד"ר רינגלבלום, שברחוב לשנו 18 בנוסף לבעל הבית גם מנחם מ' קאהן, שמואל להמן, יהושע רבינוביץ', ל"ל בלוק, ב' סוקניק וכותב שורות אלה. בהתייעצות זו ובישיבות של בעלי-מקצוע שנערכו לאחר-מכן, נקבעו קווי הפעולה של "עונג-שבת" וכלליה.

הכלל החשוב ביותר היה: לרשום הכל ולצבור – אין השעה כשרה עתה לעיבוד ולסינתזות. החומר המתקבל, בדין שיהא נאמן לאמת. הכרחי הדבר שההיסטוריונים שיבואו בעתיד יקבלו לידיהם חומר על העבר רשום בדיוקנות העובדה שנמצאים אנו – כלומר היהודים בשטחים הכבושים – במצב ללא תקדים היסטורי מחייבת אותנו לפועל כך. אין השעה כשרה להעלות סברות או להעמדתן זו מול זו.

בעת צרה שנתרגשה עלינו – הכרחי הוא לכנס כל מה שיש בו משום ערך לגבי העם היהודי. לתפקיד המשותף נקראות כל המפלגות והיהודים-הלוחמים. עמנואל רינגלבלום, שהיה בעצמו אחד החברים המנהיגים של "פועלי-ציון-שמאל" בגטו ווארשה, הרחיב מתוך הכרה וידיעת המטרה הסופית של שטח-הפעולה של הארכיון. אל לו ל"עונג-שבת" להפוך לארכיון מפלגתי – זו הייתה דעתו של יוצרו ומייסדו. והנחה זו היא אבן-פינה שנייה של ארכיון הגטו. כל הרוצה לשתף פעולה בנאמנות, הדלת פתוחה בפניו.

ואכן, **בין המשתתפים והכתבים של "עונג-שבת", נמצאו אנשים מכל השכבות, בעלי השקפות שונות ולעיתים אף מנוגדות.** מטעמים אלו הורחבה הנהלת הארכיון, ובתחילת 1941 נמנו עליה בנוסף לרינגלבלום גם קאהן, אליהו גוטקובסקי, הרב שמעון הוברבאנד, אברהם לוין, שכנא זאגאן, י' גיטרמן, אלכסנדר לאנדאו, ד' גוז'יק ושמואל ברסלב. ששת הראשונים היו ההנהלה המבצעת. על חוג הפעילים נמנו נ' טיטלמאן, נתן סמולאר, לייב גולדין, פרץ אפוצ'ינסקי, ישראל ויניק, י' פלדוורם, שולמית אוסטרובסקה, יוסף קפלן, יהודה ונגרובר, ריטה קראוזה, בלומה קרשנפלד-ואסר, כותב שורות אלה ואחרים. **בעבודה לא נתגלעו כל חילוקי דעות בין אנשי "עונג-שבת" שהשתייכו לזרמים פוליטיים שונים. כל אחד חייב היה לכתוב לפי מצפנו.**

עיקרון אחר של "עונג-שבת" היה – לטפח את הכוחות היוצרים הגלומים בחברה, לעורר יחס של כבוד למילה הכתובה ולטפח תחושת אחריות משותפת ואף עניין ורצון לפעולה אנטי-היטלריסטית.

באילו תנאים השפיע, פעל והתפתח ארכיון הגטו? **המוות היה המלווה התמידי של משתתפיו.** הכובש הגרמני זרע סביבו מוות מייד עם היתקלו בעקבות כלשהם של התנגדות,

ומכל-שכן, שעה שמדובר היה בפעולה אנטי-היטלריסטית מאורגנת. 24 שעות ביממה היה כל חבר צפוי לסכנות הגדולות ביותר, כאשר המוות היה אולי הסיכוי הנוח ביותר. מצב דברים זה שם לאל כל אפשרות להרחבת חוג העובדים. שומה היה על כל אדם להיות איתן ברוחו עד הסוף, לפי שתמיד ארבה סכנת הפרובוקציה, ההלשנה והגסטאפו. וכאן יש לבקש את הסיבה, לויתורה של הנהלת הארכיון, שנעשה מתוך מחשבה תחילה, לשיתופם של אנשים רבים, מעולים ובעלי ערך לשעצמם בעבודתה. וכאן אף מונח הסוד לאלמוניותם של המסמכים. בכל כישלון של יחיד טמונה הייתה סכנה של מפלה כללית ניצחת, של איבוד היקר מכל – הרכוש המשותף – "עונג-שבת".

הירש ואסר ורעייתו בלומה ליד אחת מקופסאות הפח, שבהן הוטמנו אוספי ארכיון "עונג שבת". [1]

כל עובד חדש צריך היה לעבור כמה וכמה ניפויים, עד שהנהלת הארכיון הסכימה לצרפו לעבודה. ברם, אף הקרובים ביותר באו בסוד הארכיון, לא ידעו מיהו הממונה על השמירה הטכנית של האוספים. היה זה ישראל ליכטנשטיין, שכמרכז המינהלה הטכנית, לא היה לו מגע עם עובדי הארכיון האחרים. המקשרים היחידים עמו היו גוטקובסקי, וכותב שורות אלה.

ארכיון ריגנבלום הוא דל, יחסית במסמכים גרמניים, מקוריים, המשמשים כיום יסוד לחקר התקופה ההיטלריסטית. המוסדות היהודיים השונים חייבים היו, בתוקף תפקידם, לעמוד במגע עם הכובש כמו גם עם היודנראט, על מחלקותיו, והג'וינט. לאחר ויכוחים ארוכים, באה הנהלת "עונג-שבת" לידי מסקנה, שלמוסדות אלו, כמו לכל מוסד רשמי, יש ארכיון משלו, וכל

המכתבים, המודעות, הצווים וכיוצא באלה מסמכים רשמיים "כשרים" יגיעו לידיהם של החוקרים לעתיד לבוא, בצורה זו או אחרת, ובלא קשר לגורלה של האוכלוסייה היהודית. ואף-על-פי-כן, הופנו כמה פניות אל היודנראט, על מנת לקבל מסמכים חשובים במיוחד, במקור או בהעתק. ברם פניות אלו לא הוכתרו – ואף לא יכלו לזכות בהצלחה יתירה. חברי היודנראט בוורשה, טענו, שאין טעם ולא תועלת לאסוף מסמכים משרדיים, לפי שבנסיבות הקיימות, יש בכך משום סיכון של הציבור היהודי בכללו. בתואנות מעין אלה, אמרו להשקיט את קול מצפונם, ולבסוף יצאו ידי חובתם בכך, שאיפשרו – בגבולות מצומצמים למדי – קבלת העתקים מסויימים מחליפת-המכתבים שניהלו. עד לראשית "הגירוש הגדול" ב-22 ביולי 1942, נתרכזו מאמציו של "עונג-שבת" בתחומים שונים ולא בהעתקת מכתבים רשמיים.

צוות חוקרים מטפל בחומר מארכיון "עונג שבת" מתוך המחבוא שהתגלה בווארשה [1]

הדבר נשתנה מן הקצה עד לקצה לאחר ה-22 ביולי 1942, שעה שכל פיסת נייר בכלל וכל מסמך גרמני בפרט, חתומים היו בחותם האבדון וההשמדה. אזי חלה תמורה ביחסם של אנשי רינגלבלום למסמכים גרמניים: הם השתדלו להשיגם בכל מחיר. באותו פרק זמן כונסו לא רק קומפליטים של מודעות קיר, אלא גם העתקי מכתבים גרמניים, ביולטינים ואפילו טפסים רשמיים.

כלום הצטמצמה פעולת "עונג-שבת" רק בגבולותיה של יהדות ווארשה? לכאורה נדמה שכך היו פני הדברים. כידוע, חיו הישובים היהודיים חיי גטו מסוגרים והקשר בין הגטאות השונים היה במקרה הטוב ביותר נדיר ורופף. הכובש היטיב לדאוג לכך, שכל ישוב לכשעצמו יהא עסוק בדאגותיו וצרותיו הוא. ובכל זאת, מצוי בארכיון הגטו הווארשאי חומר על קורות הכיבוש של עשרות קהילות יהודיות בפולין. אין פלא הדבר. ארכיון רינגלבלום גילה עניין רב

ביותר בכלל החיים היהודים תחת השלטון הגרמני, ולא נצטמצם בגבולות ווארשה, צמצום שהיה מגביל את אפשרויות המחקר בעתיד.

זאת ועוד, בווארשה חיו כ-150 אלף פליטים, יוצאי למעלה מ-60 ערים ועיירות בפולין, שהיו מאורגנים ב"ועדת גולים מרכזית" שליד העזרה הסוציאלית היהודית. באמצעות כתביו קיבל ארכיון רינגלבלום מציבור גדול זה תאריכים מדויקים וידיעות לקורותיו של כל ישוב וישוב. בהתמדתו באיסוף חומר מיוחד על כל ישוב הקיים עדיין או שנעקר כבר מן השורש, הרחיק "עונג-שבת" לכת עד כדי כך, שלגבי לודז' למשל, הופקד מומחה מיוחד, מרדכי שווארצבארד על איסוף החומר.

כל הידיעות המקוטעות והחלקיות מהפרובינציה, בימי הגטאות וה"אקציות", נאספו מפי אלה ששהו בשליחות בערי הגנרל-גוברנמן השונות, או מפי פליטים וגולים. מכל האמור לעיל, ניתן לראות, שאף-על-פי שהדגש הושם על היחסים בווארשה, שהייתה היסוד לעבודה ולמחקר, לא הוזנחו, במידת האפשר, גם עשרות קהילות יהודיות בשטחי הכיבוש.

עיקר הדאגה בפעולתו של "עונג-שבת" היה למצוא את השיטות המתאימות ביותר לשם הנצחת תופעה שלא היה דומה לה בהיסטוריה – הסגירה בגטאות העקירה מהשורש ולבסוף, ההשמדה המלאה של יהדות פולין. בחוסר כל ניסיון, וללא כל אפשרות להשתמש בהישגי ההיסטוריוגרפיה והסוציולוגיה בעולם, צריך היה בכל זאת למצוא את הדרכים היעילות ביותר לרישום המציאות המרה. לעבד כללים מתודולוגיים, אשר ימנעו מהצד הסיפורי של המאורעות להתגבר על התיאור, ויעזרו להפיק את החומר הגולמי המדויק לשם כתיבת ההיסטוריה בעתיד – זו הייתה משימתו של ד"ר רינגלבלום. ואם הצליח להעניק כללים אלה לאנשי "עונג-שבת", הרי זה בראש וראשונה הודות להכשרתו המקצועית והודות לדרכו במדע. למסירותו ללא גבול ולרגש האחריות שבו, וכן הודות לשקידתו היתירה וכושר עובדתו הגבוה.

פירוט הבעיות בהן עסק ארכיון הגטו עשוי להמחיש את טיב עבודתו של "עונג-שבת" ואת "יחודו. בגטו דרו בכפיפה אחת מידות נעלות וגילויי ירידה מוסרית, גבורת-נפש, אצילות ואהבת הבריות. בצדם של רעב, שוחד, קשיחות-נפש, ייאוש, וקהות חודשים.

בכדי לשקף נאמנה את כל המציאות הרב-גונית הזו, אסף הארכיון חומר על הנושאים האלה: ניוולאציה כלכלית; גירושים והעברה מיישוב לשוב; פעולות חיסול; האישה היהודית בתקופת המלחמה; הנוער; ילדים; בתי ספר בגטו; פעולה תרבותית; ספרות; דת; משומדים בגטו; הומור ופולקלור; יחסים בין פולנים ויהודים; יחסים בין גרמנים ויהודים; התנגדות כלכלית; תנועת ההתנגדות; מפלגות פוליטיות; היודנראט; "העזרה הסוציאלית העצמאית", מוסדות הסעד למיניהם; התמותה, בריאות ובתי חולים; הברחה ומסחר, בעלי מלאכה; משטרת הגטו; ארגוני ה"לאנדסמאנשאפטן"; ריכוזי גולים ופליטים; רעב; המוסר בגטו; הרחוב; מחנות עבודה, מחנות ריכוז ומחנות השמדה; ה"שופים"; בתי המלאכה הגרמניים; התחיקה.

לשם הדגמה נפרט מקצת הסעיפים וסעיפי המשנה שניתנו בהוראות לנושא "הרחוב":

- א. מראה חיצוני.
- ב. בתיים.
- ג. מעברי סתר בחומות, משמרות השוטרים, שערים ומעברים מיוחדים, גשרים וחורים.
- ד. התנועה ברחוב – קשיי תחבורה (חומות, גשרים, קטעי רחוב מנותקים, קפנדריות).
- אמצעי תחבורה – חשמליות, קרונות עגלות, עגלות ריקשה, עגלות מתים, ריקשות נוסעים, כרכרות, עגלות "עזרה מהירה".
- ה. האדם ברחוב.
- ו. הצד האסתטי של הרחוב – צלילים וגוונים.

ז. האופי הסוציאלי של רחובות. רחובות אריסטוקרטיים, פרולטאריים למחצה, ופרולטאריים לגמרי, הבדלים סוציאליים בין עוברים ושבים המודגשים על ידי הלבוש, השפה הדת, סרטי הקלון, סרטי עבודה שעל הבגדים, תעודות עבודה, מראה נאה.

ח. המוסר ברחוב – תגובות בריאות ופתולוגיות.

ט. המסחר ברחוב.

י. הרגשות ברחוב – אופטימיות ופסימיות, שמחה, עצבות וייאוש, אשליות ואפתיה, מורא וטרור, בהלה ורכילות, השתתפות בעצר ורחמנות, פחדנות וגבורה, רגשות נעלים ושפלים ביותר, קהיון כללי של תחושות.

יא. הדלות והעזובה ברחוב – "חאפרים" (כינוי לילדים ולמבוגרים שהיו חוטפים דברי אוכל מידי העוברים ושבים ואוכלים אותם בו במקום); מתים ברחוב, קבצנים, כלי זמרים, זמרי רחוב, ואומנים, אנשי נפוחים ומזי-רעב.

יב. רחובות ורובעים מיוחדים.

כל חיבור, כל רשימה גדולה ואף הקטנה ביותר, עברה תחת שבט הביקורת של ד"ר רינגלבלום. את כל זמנו הפנוי לאחר מילוי חובותיו החברתיים היה רינגלבלום מקדיש ל"עונג-שבת". במשך לילות, שבועות וחודשים, ישב על כתבי-יד רשם הערות והשלימן בהוראות. בתקופה מאוחרת יותר לא שכח רינגלבלום את הצורך ביצירת עבודות מחקר גדולות ומקיפות יותר על נושאים מחיי הגטו. במטרה לעודד כתיבת מחקרים כאלו הוזכרו תחרויות על שני נושאים:

א. שנתיים בגטו.

ב. שנתיים ומחצה למלחמת העולם השנייה.

במבצעים אלו השתתפו נוסף לד"ר רינגלבלום, אנשי מדע ועסקנים רבים. השואה שפגעה בציבור היהודי בווארשה, שמה לאל את האפשרות של חדירה יסודית יותר לשני הנושאים. הסכימות שנמצאו בארכיון מעידות על התנופה הרבה וההיקף הגדול של העבודה הסינתטית והמונוגרפיות כאחד.

ערכו וחשיבותו של "עונג-שבת" גדלו מיום ליום. צרכים אקטואליים בעלי חשיבות פוליטית רבה, הטילו על הארכיון תפקידים חדשים – **נוסף לתפקידו הישיר באיסוף חומר. הוא צריך היה לספק חומר אינפורמטיבי לעיתונות המחתרת בפנים ומחוץ לגטו**, ולמטרה זו הוצאו ביולטינים שבועיים. ביולטינים אלו החלו מופיעים בתחילת 1942, בעת שמטרות הרוצחים הגרמנים לגבי האוכלוסייה היהודית בשטחי הכיבוש היו כבר בהירות במידה מספקת, והכרחי היה להזעיק את דעת הקהל בנוגע לכוונותיהם של רוצחי-העמים. עלוני-האינפורמציה נערכו בידי גוטקובסקי ובידי. כמו כן הטילו ראשי המחתרת בגטו על "עונג-שבת" את התפקיד להכין להעברה לחוץ לארץ תזכירים למיניהם כגון: מחנה המוות בחלמנו (מרס 1942), ה"אקציה" בלובלין (אפריל 1942), ולאחר מכן, בנובמבר 1942, להכין את התיאור הראשון הכולל והממצה של השלב הראשון בהשמדת יהודי ורשה. עריכת עבודות אלה הייתה בידי ד"ר רינגלבלום, גוטקובסקי וכותב שורות אלה.

בארכיון הגטו נמצא חומר עשיר ביותר הקשור בקורות ה"ארגון הלוחם" (ZOB), הוועד היהודי הלאומי וועדת התיאום; חומר על ההתנגדות היהודית, וכמו כן תיאורי סאבוטז'ה ומעשי-חבלה והוצאה לפועל של פסקי דין מוות על בוגדים, שנכתבו בידי חברי המחתרת היהודית. אפשר לומר, בלי גוזמה, שבלא ארכיון רינגלבלום (חלק מ"עונג-שבת" החבוי תחת חורבות הבית ברחוב שווינטוויירסקה 34 טרם נמצא) מן הנמנע הוא לכתוב היסטוריה נאמנה של אותה תקופה.

נזכר אני בישיבה הדרמטית של "עונג-שבת", שנערכה ב-18 ביולי 1942. פנים אל פנים עם שואת העם, באווירת האובדן הכללי, נערך ויכוח על שמירת הארכיון. על חברי ההנהלה הוטלה האחריות, לפי הסדר המקובל, ונקבע מראש למי יימסר הארכיון עם תום המלחמה.

(אני היחיד מבין משתתפי הישיבה ששרד בחיים – כל יתר החברים נספו בנסיבות שונות, במוקדם או במאוחר).

אך הפרק של "עונג-שבת" טרם נסתיים עם ה"אקציה" הגדולה. התקופה הבאה מתחלקת לפני פרקי זמן:

- א. מ-22 ביולי 1942, עד 4 באפריל 1943, פרק זמן שבו הוחבאו האוספים האחרונים במקום מבטחים;
- ב. ימי המחתרת בצד ה"ארי".

האוספים של ארכיון רינגלבלום נתעשרו באותם ימים בחומר תיעודי בעל חשיבות רבה ביותר.

בוויכוחים שנערכו לעיתים מזומנות על מהותו של ארכיון הגטו, על חשיבותו וקווי היסוד האידיאולוגיים שלו, היה ד"ר רינגלבלום, מגדיר את עמדתו בצורה זו: "אין אני רואה את עבודתנו כדבר העומד בפני עצמו, כעניינם של יהודים בלבד, על אודות יהודים ולמען יהודים. כל ישותי מתקוממת נגד תפיסה כזו. אין אני יכול להסכים לתפיסה מעין זו הן כיהודי, הן כסוציאליסט והן כהיסטוריון. בימינו אלה קיימת חזית אנטי-היטלריסטית משותפת ועבודתנו הינה בגדר קטע בחזית זו. הלוואי וייתן לנו לנצל בתנאי שלום את ניסיוננו לטובת המדע היהודי והכללי". [12]

מברחים צעירים מטפסים על חומת גטו ורשה, למעבר לחלק ה"ארי" של העיר. [1]

רשימות מיומן עדות כפי שכתב ד"ר עמנואל רינגלבלום לארכיון "עונג שבת"

קטעי היומן והרשימות של ד"ר עמנואל רינגלבלום, שנמצאו בארכיון "עונג שבת", המובאים להלן, הם בחירה אישית שלי.

גבורתם ולחימתם של לוחמי גטו וורשה, משמשים לנו מופת ערכי, והנה ד"ר רינגלבלום חושף בפנינו גם את הצד האפל של מעטים והם התנהלותם של המלשינים ומשתפי הפעולה היהודים והמשטרה היהודית בגטו וורשה. גם עובדות אלו צריך לדעת.

כמו כן, אני מביא מקצת רשימות המשקפות בקצרה את קורות השואה בווארשה ובפולין.

המספרים בסוגריים מסמנים את מספר הפסקה בתוך הספר, עמנואל רינגלבלום: "יומן ורשימות מתקופת המלחמה" [ראה רשימה ביבליוגרפית].

כל הרוצה להעמיק ולדעת יותר, מופנה לספר הנ"ל. "ואידך זיל גמור..."

[129]

אוקטובר 1941

שני ילדים פושטי-יד ישבו ברחוב והחזיקו בשלט "סאו"ס" (S.O.S). צריך להודות, כי זה הוא המעשה הפשוט והנכון ביותר שניתן לעשותו במצב זה. הסיסמה הנכונה ביותר. הסחר בתלושי-מזון הוא אחת התופעות העגומות ביותר בגטו. מנהלי-הבתים ובעלי-החנויות הם כעלוקות, מנצלים את מצב העניים, שאין ידם משגת לקנות את הלחם וקונים מהם חלק מתלושי-הלחם ואת כל תלושי הסוכר. המסחר בתלושי-מזון של נפטרים או של אלה שיצאו [מהגטו] הוא בדרך-כלל עסק טוב למדי לאנשים מסויימים, במיוחד מנהלי-הבתים. הללו הם הצבועים ביותר. הואיל ולא כל העניים מקבלים פנקסי תלושים חינם, יש מהם המוכרים את התלושים [שקנו בכסף], כדי לקבל תלושים [חינם מהקהילה], בדומה לאיכר הדל המוכר את היבול לפני האיסוף.

ב-23 באוקטובר נפטר שמואל להמן. הוא עבד עד הרגע האחרון. אסף הרבה פולקלור-מלחמה. בהלווייתו נפגשו נציגיה של וארשה היהודית. ההלוויה נערכה באותו מועד שבו הייתה הלוויית אחד מגיבוריו – ברל-חזיר, שהיה מספר לו סיפורי מעשיות רבים. אולם הלווייתו של ברל הייתה גדולה בהרבה יותר. כאשר פנו אל צ'רניאקוב וביקשו לקבל מקום קבורה ללא תשלום, לא ידע כלל מיהו להמן. הוא נטמן בחלקת הסופרים ליד י"מ וייסנברג.

קהילת לובלין ביקשה לקבל רישיון למופע. כאשר השלטונות דחו את בקשתה, הקהילה ניסתה להסתמך על כך שבוארשה יש היתר למופעים. על-כן השיבו השלטונות: "אנו יכולים

להתיר זאת רק בתנאי שבלובלין יהיה גטו סגור כזה של ווארשה". מובן שוויתרו על הטובה. מוטב גטו פתוח בלי מופעים, מאשר גטו סגור עם מופעים.

בראש השנה [שחל ב-21 בספטמבר] חטפו לעבודה, **מלשינים יהודיים הביאו חיילים אל המניינים ואפשר היה להיפדות בכסף.**

את חתונת הכסף של ר' יצחק'ל [ההיסטוריון יצחק שיפר] חגגו בין ועוגה. הוא העלה זיכרונות מימי נעוריו. התפתחותו באה לו בזכות ימי התסיסה [בראשית המאה] – הייתה זו שעת כושר החשובה ביותר בחייו. מאביו ירש את החינויות העסיסית. סיפוריו נשמעים כסיפורי אגדה. בין השאר: [סיפור אודות] כפרית – תגרנית בעלת דוכן שנהגה ללון בשוק בטרנוב, וכיצד הוא וחברו העבירו אותה [בשנתה] דרך הנהר וכיצד הציצו מבין השיחים כדי לראות מתי היא תתעורר מחלום הבלהות.

שמעתי ממקור מהימן לחלוטין, שה-13" עסקה לפני מהלחמה עם רוסיה בריגול לטובת גרמניה. בכך יש אולי הסבר לחדש שזכו לו בגסטאפו.

מסתמנת ירידה מבהילה ברגשי חמלה. עוברים ברחובות, רואים ילדים מצומקים כשלדים. ערומים ויחפים הפושטים רגליהם הכחולות והקפואות מקור, ולאיש לא איכפת. יהודי שביקר בצד ההוא [הארי] מסר לי, שפולנים זרים לו לגמרי, עצרו אותו ברחוב והציקו לו בשאלה, כיצד מניחים היהודים לילדים מצומקים ויחפים לעבור לצד השני [הארי] ולקבץ נדבות? כיצד אינם מתביישים ונותנים שהדברים יגיעו עד כדי כך?

[132]

תחילת נובמבר 1941

לבארנוביץ' (Baranowicze) נכנסו הגרמנים ביום החמישי למלחמה, כלומר ב-27.6.1941. העיר נכבשה ללא קרבות. בימים הראשונים, אשר בעיר שלט רק הממשל הצבאי, המצב היה עדיין נסבל, אולם כבר בימים הראשונים של יולי הוא הוחמר מאוד – בדומה למקומות אחרים.

בתחילת אוגוסט פנה הרופא הווטרינרי הצבאי (לקהילה מן הסתם) ודרש 32 יהודים לליווי סוסים לראדום (Radom). יש שם כנראה בית חולים לסוסים. כל אחד מ-32 המלווים הופקד על מספר מסויים של סוסים. העמיסו אותם על קרונות בקר ושלחו אותם לראדום. בדרך הם קיבלו, כלומר היהודים, מזון יחסית לא רע ולא הציקו להם במיוחד. בהגיעם לראדום מסרו את הסוסים במצב טוב, דבר אשר צויין מפורשות על ידי הווטרינר, הסגן הנתלווה אליהם. הוא פנה עם 32 היהודים לקהילת ראדום וכגמול על עבודתם המסורה ציווה לתת לכל אחד מהם רישיון נסיעה לפי בחירתו. עבור רישיון נסיעה גובה קהילת ראדום בדרך כלל - - זלוטי. במקרה זה לא היה כסף להוצאות הנסיעה בנמצא, אבל ה-32 תבעו בתוקף שיכבדו את הוראות הקצין. אין להוציא מכלל אפשרות שכתוצאה מכך התפתח ויכוח חריף בין הקהילה ליהודים מבארנוביץ'. למען האמת יש לציין שיו"ר הקהילה (גלזר, ווסר?) היה בשעת מעשה בנופש באוטבוצק (Otwock). כל שיתואר להלן אירע בידיעתו ואולי אף ביוזמתו של סגנו (שמו לא ידוע). התקשרו עם ה"געלע" והודיעו להם שנמצאים כאן 32 יהודים לא מקומיים שהקהילה אינה אחראית להם. **הללו הגיעו, עצרו את כולם, הוציאו אותם לכפר בסביבת ראדום ציוו עליהם לחפור בור גדול – וירו בהם.** מכל הקבוצה הצליחו רק שנים להימלט.

ב-28 באוקטובר 1941 בכל הדירות שבשני החצרות שברחוב דזילנה (Dzielna) 93 (כ-2,000 דיירים) עבר **שוטר יהודי** ורשם דוחות בתואנה של הדלקת אור בשעת האפלה. מתי ואיפה – הוא לא אמר. כל הטעוים 1) כי כבר למעלה משבוע אין אספקת חשמל.

(2) כי ברוב הבתים אין מעלים אור כלל. (3) וכי החלונות מכוסים בבדים עבים או מודבקים בנייר שחור וכדומה – לא הועילו. מי שלא תקע לכפו סכום של כמה זלוטי (חמישייה הוא גם לקח), יצא חייב בדו"ח על הפרת האפלה. רוב הדיירים לא נתנו לו כל תשלום. העונש על עבירה זו – 55 זלוטי.
לא רשמו את מספרו של אותו השוטר.

בין משתפי הפעולה הידועים ביותר עם ה"געלע" [הגסטאפו] נמצאים אנדרס (שם המשפחה והכתובת אינם ידועים) ומילק (שם פרטי, שם משפחה בלתי ידוע). אנדרס היה מתאגרף פופולארי לפני המלחמה ב"מכבי" או – "הכוכב" (Gwiazda), בנו של הסבל הידוע אנדרס – שלאחרונה היה ראש איגוד הסבלים ה"פראקים". מילק גר ברחוב פאנסקה (Panska) 52 וחבר בוועד הבית. שניהם מתהלכים ללא סרט. **בסוף 1940 נשלחו שניהם לאושוויץ אולם הם "טיהרו" את עצמם והבטיחו גדולות ונצורות. הם פעילים אך ורק בתחום הפוליטי ומלשינים רק על עסקנים פוליטיים.**

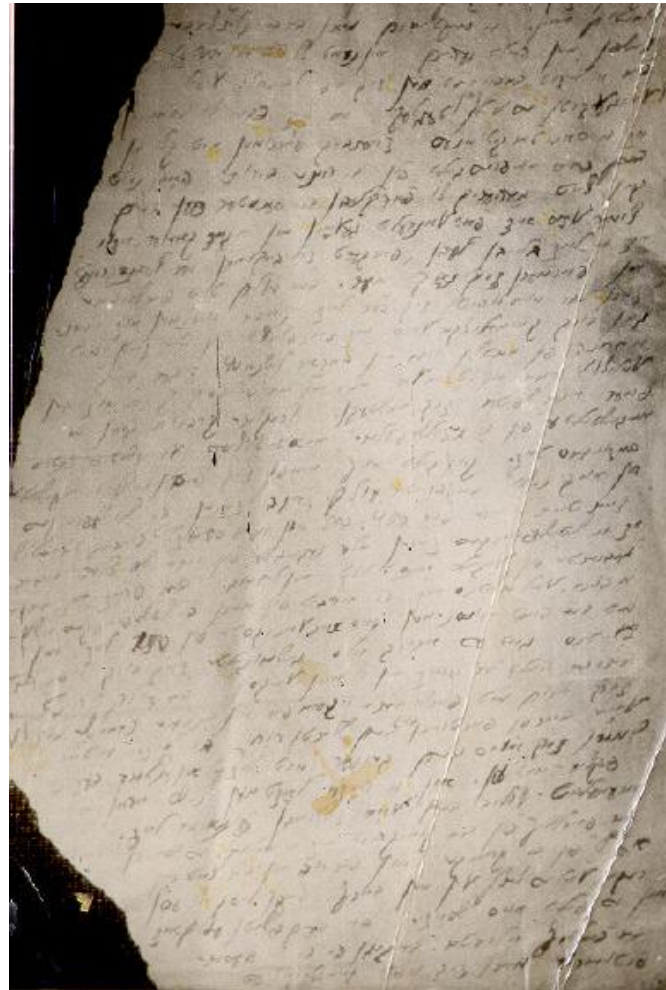
לאנדרס גיס, פפרמן, שוטר יהודי ברובע השני (קרומלנה – 32 Krochmalna). הם כבר נדברו שפפרמן ילך ליעדים הטובים ביותר ששם מרוויחים יותר. לפפרמן קובע עם סרט כלומר: הוא בעל השכלה ושני "מסמרים". אומרים שהוא לא יוצלח גדול וקשה הבנה. הוא מרוויח יפה מאוד כי מציבים אותו למשמרות שיש בהן יותר "פרנסה" וכדומה. בכל מקום הוא המנהל את הקופה הכללית.

הקומיסר של הרובע השני בקרומלנה (Krochmalna) 32 הוא אחד [אלבין] – פליישמן מגליציה, **משומד**, מצווה לפנות אליו אך ורק בתואר המפקד (naczelnik) או אדוני הסרן (kapitan). פיקודיו מוסרים שהוא השליט משמעת חמורה ומחזיק את כולם קצר. הוא שלח לאושוויץ 4 שוטרים.

מפקד של בית הסוהר היהודי [ברחוב] זמנהוף 19 הוא יוסל'ה ארליך. נוכל, בריון מלפני המלחמה. ב-1936 זייפן כספים. (ייתכן כי היה בברזה Bereza Kartuska. את זה עוד צריך לברר). אחרי כיבוש ורשה על ידי הגרמנים, ניגשה המשטרה הפלילית לחיסול העבריינים הפליליים, ובייחוד היהודים שביניהם.

יוסל'ה ארליך נאסר ונשלח לאושוויץ, כנראה, שקיבל על עצמו שם התחייבויות מסויימות, כי ישוחרר כעבור זמן קצר יחסית. אחר-כך נסע אל מחוץ לעיר וארגן שלושה או ארבעה מפעלי זיוף כספים (אחד מהם סמוך לוורשה). מאוחר יותר חשף אותם בעצמו [לגרמנים]. מאז יוני (או יולי) השנה, היה למפקד בית הסוהר היהודי. כפי שמספרים יודעי חן כי שלא כבני מינו, הוא בעל אופי שלילי ונוטה לעריצות הוא מעורר אימת מוות בין הכפופים לו.

מספרים שבמחצית השנייה של אוקטובר קרה כדבר הזה: שישה יהודים באו אל מנהל התיאטרון (המציג) בפולנית בנובוליפקי (Nowolipki) 52 (כנראה מומר, שמו לא ידוע). מיכל זניץ' (Michał Znięz) הפופולארי, מושמד גם הוא, הוא שם השחקן הראשי. **הבאים הציגו עצמם כסוכנים רשמיים של ה"געלע" [הגסטאפו] ודרשו 1,000 זלוטי, ולא – יישלח [למחנה ריכוז] לאחר מו"מ ממושך הסכימו ביניהם ללגום כוסית במסבאה.** כעבור זמן קצר הופיעה בפתיח המסבאה מכונית עם ה"געלע" במדים. תחילה כבלו באזיקים את ששת הברנשים דווקא ואחר-כך לגמו יחד עם המנהל כוסיות אחדות ואת ששת העצורים לקחו עמם. מסתבר כי הוא, (המנהל) היה החברמן האמיתי. הוא הצליח להתקשר בחשאי עם "הגעלע" שאומנם הגיעו מייד. על גורל העצורים מוסרים כדלקמן: חודשיים הוחזקו בבית הסוהר פביאק (Pawiak) ואלרח מכן – לאושוויץ Na zaglade [להשמדה].

**דף מרשימותיו של עמנואל רינגלבלום, שנמצא לאחר המלחמה בארכיון "עונג שבת".
כתב היד ביידיש. [1]**

[137]

32 בנובמבר 1941

גזר דין המוות שבוצע על 7 יהודים ובכללם 6 נשים זעזע את ווארשה כולה. רבות כבר עבר עלינו בווארשה ובערים אחרות, ובייחוד בליטא, שם מתבצע רצח המוני, אבל כל זה מחוויר לעומת העובדה, **ששמונה אנשים נורו על שום שעברו את סף הגטו**. הידיעה על כך שמכינים חוק, המצווה לירות בשל יציאה מהגטו, פשטה בעת שהותו האחרונה של פראנק בווארשה. זו אמורה להיות התוכנית של אוארסוולד שהיהודים חשבוהו מתחילה לידיד ולאדם הגון.

גזר דינם של שמונת האנשים הוצא לפועל בבית הסוהר היהודי ברחוב גנשיה 24. בתחילה דרשו שהמשטרה היהודית תבצע את פסק הדין ושחברי היודנראט יהיו נוכחים באותו מעמד. מספרים כי שרינסקי הודיע למפקד המשטרה הפולנית פז'בורסקי (Przeworski), שיבצע את גזר הדין, אבל 15 דקות אחר כך ישלח יד בנפשו. יש אומרים ששרינסקי הצהיר, שאם צפוי לו מוות בירייה אם לא יבצע את גזר הדין, הרי ברור שלא יוציא לפועל את גזר הדין. עובדה היא ששוטרים פולניים הם שביצעו אותו. יש אומרים כי המועמדים [לכיתת הירי] התנדבו לכך, **אולם את כל ההכנות הייתה חייבת לעשות משטרת הסדר היהודית**, אנשי המשטרה היהודית הוציאו את כל אחד [מהנידונים] בנפרד מתאו, קשרו אותו לעמוד ואחר כך קשרו את עיניו. אוארסוולד איחר לבוא להוצאה להורג ואמר: "חבל, מאוחר מדי".

כמה מקציני ס"ס נכחו בעת ביצוע פסק הדין, עישנו סיגריות והתנהגו בציניות בשעת ההריגה. כן אומרים כי גם לייסט (Leist) היה נוכח. מבין היהודים [נכחו] – שרינסקי, לדרמן, ולייקין, שכנראה הצטיין כאשר נאבק בנידונים בשעת גרירתם מהתאים. התובע קרא את פסק הדין ואחר כך בוצעה ההוצאה להורג. הרחוב שליד בית הסוהר היה שחור מאנשים. נשמעו זעקות הקרובים. פסק הדין בוצע ביום שלישי בשעה שבע וחצי בבוקר. מבין ששת הנשים הייתה אחת פושטת יד, אחת אם לשלושה ילדים, אחת בת 16 שנתקפה בהיסטריה איומה לפני שהוצאה להורג.

נכח גם הרב ויינברג שנטל עימו צוואה מאחד הגברים הנידונים. אומרים שהנידונים שמרו על קור רוחם. ברחוב הופיעו כרזות אדומות של אוארסוולד אודות גזר דין המוות. אופייני הדבר שכל השמונה נתפשו על ידי שוטרים פולניים. חיי אישה אחת אבדו בגלל 100 זלוטי. היא רצתה לתת לשוטר רק 50 זלוטי והוא דרש 100 זלוטי. אחד משני [הגברים] היהודים היה זגג שפירנס את משפחתו על ידי עבודתו בצד ההוא. עתה חבושים 400 איש, שמהם כבר 20 נידונו למוות. אומרים כי פסק דין זה עורר תסיסה גדולה גם בקרב הגרמנים. על כל פנים, מקרים כאלה של הוצאה להורג בשל יציאה מהגטו הם בלתי מוכרים לחלוטין. זהו המקרה הראשון מסוג זה בתולדותינו.

אולם כל אותה פרשה, וכן האיום בפסק הדין של מוות יש להם השפעה מועטה על ההברחה, הנמשכת והולכת בעוצמה שלא נתערעה **מברחים יהודיים מוסיפים לטפס מעל החומות, כי בלעדי ההברחה, כך הם אומרים, הם נידונים למוות**. לפיכך לא מורגשת גם התיקרות בעקבות פסק הדין. ההברחה פורחת ותפרח כל עוד הגרמנים מעוניינים בכך.

ימי הקור הראשונים עשו רושם קשה מאוד. ברחובות נתקלים תמיד בילדים קפואים מקור. רואים ברחובות ילדים יחפים, רגליהם קפואות. היום, ב-22 בנובמבר, ראיתי ברחוב נובוליפקי (Nowolipki) ילד רוקד מקור ברגליים יחפות. התמונות של אנשים וילדים ערומים מזעזעות ואף על פי כן מלבד תחנת האיסוף לילדים, לא נעשה דבר בנידון.

מדוע איחרה "עזרת החורף"? אחת הסיבות היא אומנם ההעברה, אבל הסיבה העיקרית היא שהקהילה רוצה בכל מחיר לחסל את הז'טוס (Zytos) ואינה רוצה שלארגון זה תהייה שייכות כלשהי לפעולה זו. לכן לא עושים לפי שעה דבר, אף על פי שכבר עומדים בשלהי נובמבר.

[147]

24 במרס 1942

לבוב (דו"ח 24.3)

מזה חודשיים ששאלת הגירוש אינה יורדת מעל סדר היום. דורשים 33,000, כלומר שליש היהודים. בשבת ב-7 [במרס], **המשטרה היהודית הייתה מוכנה להתחיל באקציה** ביום שני – לקחת את נזקקי הסעד, העבריינים, המובטלים. כלא הל היו גרים בזמרסטין (Zamarstynow). לפני הגשר – רק אלה שעובדים. 20,000 יהודים גרים בחלק הארי. על היהודים נאסר לצאת מדירותיהם באיום של עונש מוות, נוצרים המסתירים יהודים מוצאים להורג. בשבת החלו לחטוף לפי רשימה. ועדה [יהודית] סיווגה את החטופים, מ-1,500 שוחררו 700, אלה שלא הייתה להם תעודות עבודה נלקחו. למחרת החלה אקציה "עיוורת", כלומר שלא לפי רשימות, ונחטפו רק חסרי תעודות עבודה, בעלי מלאכה מעטים נרשמו [לקבלת תעודה], כי מחירה של תעודה הוא 200 זלוטי.

צריך היה לגייס 1,100 ביום, מכיוון שלא ניתן לספק מספר כזה, חדלו לכבד תעודות של מוסדות פרטיים. מאוחר יותר התעודות לא הגנו כלל ולכן זלזלו בהן. במשך הזמן קיבל השופו (Schupo) על עצמו את הניהול כולו, תחילת כמשקיפים ואחר כך גם בהוצאת האנשים. 5,000 בתחנת הרכבת "קלפרובסקה" (Doworzec Kleparowski). חלק לפולסיה

במזרח. לא הירשו להכניס אוכל או מטען לקרונות. השופו נעזר בכלבים בחיפוש אחר המסתתרים.

[152]

18 במאי 1942

חיית הטאפו טורפת גוריה. יש חיות הזוללות את פרי בטן. מדוע הן נוהגות כן, לא נחטט בכך כאן. עובדה, זו תופעת טבע. **כדבר הזה עושה הגסטאפו בסוכניו היהודיים, המסולקים בזה אחר זה. עד שראשיהם – גנצווייך, קון הלר וארליך – חרדים אף הם לעורם.**

הסיבות הן כנראה כדלקמן: ראשית, הסוכנים היהודיים יודעים יותר מדי. לא עסקה אחת נעשתה בשותפות עמם [עם הגסטאפו]. לפיכך חוששים הם שמא ימסור היהודי על כך לגרמני אחר והם יפלו בפח. שנית, קיימות קבוצות מתחרות בקרב הגסטאפו. לכל ראש ולכל מחלקה בגסטאפו סוכנים משלהם, כאשר שני ראשים רבים ביניהם. הורג בינתיים האחד את סוכניו של השני. שלושת "הגדולים" הנזכרים, מייצגים שלוש קבוצות יריבות. אגב, גנצווייך מכונה בפי קון והלר בשם אזף (Azef). כעת יש כנראה לקון והלר השפעה רבה יותר. לכן נפלו ביום השישי הידוע הסוכנים של יריביהם. גנצווייך, ארליך ושותפו של ארליך, גורמן המכונה "כלופאק" (Chtopak) [הנער], נורה למוות. זה גם קרה לידידיו של גנצווייך, שגורו במועדון הלילה המפורסם "אריזונה" ברחוב מילנה (Mylina) 18. קודם לכן נורה איש הגסטאפו הידוע מילק טינה. על הקירות התנוססה הכתובת: [Psn psia smicre zdwcht Milekt tine, מוות כלבים לכלב, התפגר מילק טינה], וכך היה גם סופו של אנדרס. עתה כלואים בבית הסוהר אנשי הגסטאפו שווייצה ואסתרוביץ', הם הראשונים שהלשינו בגסטאפו על ארגוני המחתרת היהודיים ועל פרסומי המחתרת. מוסרים שהם נורו בפביאק עוד לפני ה-10 ימים, כלומר, בערך ב-8 במאי.

כאן יש מקום להרהר, **האם יש לנו יותר מלשינים וסוכני גסטאפו מאשר לאחרים?** מתהלכת בדיחה: שני יהודים מזדמנים יחד, שואל האחד את רעהו, מה נשמע, עונה לו חברו: אחד משנינו משרת בוודאי אצל הגסטאפו, לכן לא אומר לך דבר. מוסרים שישנם **כ-400 מלשינים**. אולם אנוכי סבור, שאם ייתכן שתפעלנה בגטו מאות טחנות קמח חשאיות וזעירות שהיו להן מחסני קמח [ופעלו] מאפיות סתר, בתי חרושת, מסחר בעורות ובשאר מיני דברים אסורים – הרי בכל זאת אין אצלנו יותר מלשינים מאשר אצל אחרים. כי הרי תנועת המחתרת ואלה ששבו מן המזרח אינם חוששים כל כך (כאן) מפני כל שוער וכל זר, כמו בצד השני [הפולני]. על כן סבור אני, כי מפריזים האומרים כי אנחנו מושחתים יותר מן האחרים, ובייחוד כשמביאים בחשבון שמצבנו קשה כל כך, עד כי חלק גדול מאיתנו ניצב בפני הברירה של הליכה בדרכים עקלקלות או מוות ברעב. על כן בל נשחיר את התמונה יותר מכפי שהיא באמת, השחורה די והותר.

ההלשנה נפוצה מאוד בקרב יהודי גרמניה. הקבוצה הראשונה שהגיעה מזבונשין (Zbaszyn) סיפקה הרבה מלשינים, רמאים וסחטנים. לכן יצא אצלנו שמם של יהודי גרמניה לשימצה. הם אלה המופקדים על פלוגות עבודה במקומות עבודה גרמניים. (אגב, השומר הצעיר אסר על חבריו, לאחר יוני 1941, לעבוד במקומות אלה כדי שלא לסייע לאויב). עתה, כשבאו [שוב] יהודים גרמניים, נתקפו מחדש בהלה שמא ישטוף אותנו גל מלשינים ונוכלים. הייתה סברה, שאכן זוהי מטרת שילוחם לגטו. בכלל היה כאן ניסיון עגום עם היהודים הגרמניים. בכל עת הם מאיימים: "Ich mache eine Anzeige" [אני מגיש תלונה]. אני הולך לגסטאפו. לא אחת עלה בידם להשיג את מבוקשם מחד שמא יקיימו את איומיהם.

[153]

19 במאי 1942

הפביאק היה למקום פורענות לא רק מבפנים, אלא גם מבחוץ. בפנים מענים את האסירים בלי הרף. לאחרונה פועל שם משמר חדש, **המורכב מאוקראינים**, כפי שאומרים אחדים ואילו

אחרים אומרים – משמר סובייטי לשעבר (ר'נוס). בין כך ובין כך, האסירים מתענים שם קשות. לאחרונה היה פאביאק למקום משלוחים לאושוויץ. אנשים רבים הוצאו משם ונורו למוות ברחובו (שקלר, פס ואחרים). אולם הפביאק היה לצרה גם לאלה שמחוצה לו, עוברי אורח ותושבי הבתים המשקיפים עליו משני עבריו. הם נאלצו לכסות את החלונות בנייר שחור עבה, או בדיקט שחור. החלונות חייבים להיות סגורים ביום ובלילה.

המוות אורב. היו מקרים שבהם נאשם אחד הדיירים בפתיחת ארובות אוויר והדיירים כולם עונו קשות. אחת משיטות העינויים – לפשוט את הבגדים ולהתגלגל ערום [מראש] גל פחם [קוקס] למטה, דבר הגורם לכאבים גדולים ופצעים שותתי-דם בכל הגוף. מלבד זה תופשים מדי פעם עוברים ושבים, מענים ומלקים אותם. השומרים המלווים את המשאיות המביאות את העצירים לפביאק, מכים בעוברים ושבים מכות רצח.

ברחוב כרמליצקה (Karmelicka) הצר, מצליף איש הגסטאפו היושב בחלק האחורי של משאית בעוברי אורח במגלב ארוך שקצהו מצופה עופרת. הוא נטפל לריקשות ומלקה את מוביליהן. כשרואים את המשאית, חומקים בבהלה לשערי הבתים. לעיתים קרובות יורים אנשי הגסטאפו סתם, ולא הרוג או פצוע אחד נפל קורבן לרצח חוצות. הדבר הפך לשיטה מאז ה-18 באפריל, יום השישי שטוף הדמים.

עד היכן מגיע העוני בחלק מהדירות ובבתי מחסה לפליטים ניתן ללמוד מכך, **שמחמת דלות ומצוקת רעב מוכרים את הכל**, ואפילו את ציפוי הכרים והכסות, [ואנשים] מתגוללים בתוך הנוצות. משום כך אתה נתקל בפושטי-יד מכוסים נוצות. הללו נמצאים כבר מעבר לפי התהום. חגיגות ל"ג בעומר השנה הפכו - -

הנערות הגיבורות חייקה, פרומקה והאחרות הן נושא הראוי לעטו של סופר גדול. נערות אמיצות וגיבורות הנוסעות הלך ושוב לערים ועיירות בפולין, מצויידות בתעודות אריות כפולניות או אוקראיניות. אחת מהן עונדת אפילו צלב שאינה נפרדת ממנו, וחשה בגטו בחסרונה. מדי יום ביומו הן נתונות לסכנות הגדולות ביותר. הן סומכות על מראה פניהן הארי, ועל המטפחות העוטפות ראשיהן. הן מקבלות על עצמן את השליחויות הקשות ביותר, וממלאות אותן מבלי להניד עפעף וללא צל של היסוס.

יש צורך לנסוע לוויילנה, לביאליסטוק, ללבוב, ללובלין, לצ'נסטוב, לראדום ועוד ולהבריח לשם "סחורות טריפה". כגון פרסומים מחתרתיים, תיעוד, כסף – את הכל הן תעשינה כדבר טבעי ומוכן. צריך להציל חברים מוויילנה, מלובלין או מערים אחרות – מקבלות הן על עצמן את השליחות. שום מניעות ומכשולים אינם עומדים בפניהן. כדי לנסוע אל מחוץ לגנרל-גוברמן, צריך להתוודע אל הממונים הגרמנים על הרכבת, כי לשם רשאים לנסוע רק בעלי רישיונות מעבר מיוחדים, והן עושות אז את הדבר בפשטות, כאילו היה זה מקצוען, ומגיעות למקומות שאליהן לא הגיע אף נציג של מוסד יהודי כלשהו – כגון ווהלין, ליטא.

הן הראשונות שהביאו את בשורת הטרגדיה של ווילנה, והראשונות שהביאו דברי עידוד וסיוע לשארית הפליטה בוויילנה. כמה פעמים ראו את המוות עין בעין? כמה פעמים נעצרו? כמה פעמים נערכו אצלן חיפושים? אבל המזל שיחק להן. שליחי מצוות אינם ניזוקים. באיזה פשטות וענווה הן מדווחות על נסיעותיהן ברכבות שמהן חוטפים נוצרים, גברים ונשים, לעבודה בגרמניה. האישה היהודייה רשמה דף מפואר בהיסטוריה של מלחמה זו. החייקות והפרומות יתפסו בהיסטוריה זו מקום ראשון. הנערות הללו אינן יודעות מנוחה מהי. אך זה עתה באו מצ'נסטוב, אליה הובילו "סחורה טריפה", וכבר תוך שעות ספורות יש לנסוע שוב, והן עושות זאת ללא היסוס וללא רגע של מנוחה.

[162]
מאי 1942

היהודים הגרמניים שהובאו לכאן מהנובר, ברלין ומקומות אחרים הביאו עימם בדיחות שונות: בין השאר הם מפרשים את המילה "**Jude**" [שעל גבי הטלאי] אותו הם עונדים על החזה בדרך זו: Italiens und Deutschlands Ende - [קץ איטליה וגרמניה]. למרות כל מה שעבר עליהם בגרמניה, הם עודם מדברים על "הפיהרר שלנו" ומאמינים בניצחון, ולא עוד, אלא שהם בטוחים כי יחזרו לגרמניה, למרות שכבר עבר זמן רב מאז הובאו לוורשה (למעלה מחודש ימים). הרי הם מוחזקים בנפרד. הם גרים עדיין מחוץ לגטו בבתי הסגר מיוחדים. כ-300 איש עובדים במקומות עבודה שונים. עליהם לענוד את הטלאי "יודה" אפילו כשיש להם רישיון לגור בתוך הגטו (הכוונה לאלה שיש להם קרובים שקיבלו על עצמם את האחריות לכלכלתם).

הדבר הראשון שהם העלו על הפרק היא שאלת העבודה. בגרמניה הם הועסקו כולם בעבודות שונות. הזקנים אינם יכולים להסתגל לתנאים החדשים ומשום כך הם מתים בקצב מהיר. היחס אליהם טוב בהרבה מאשר לפליטים האחרים. אין כל השוואה בין יחס הקהילה לפליטים [מיהודי] פולין לבין יחסה ליהודים בגרמניה. הם מקבלים רבע קילו לחם, מרק, קפה. האמת – מצבם קשה יותר מכפי שהיה בגרמניה, אך עם זאת יחסית לתנאים שבגטו הרי זה ממש גן עדן.

ההידרדרות המוסרית בגטו מתפשטת והולכת. בעוד העניים שוקעים יותר ויותר ומתהלכים בבלויי סחבות, בולטות הנערות האלגנטיות כאילו לא הייתה כלל מלחמה בעולם. במקרים רבים גונבות הנערות מהוריהן, מוציאות מהבית חפצים ומוכרות אותם. את התמורה הן מוציאות על קוסמטיקה, סלסול השערות ועוד, בקיצור: על מותרות.

באפריל או במרס יצאה הוראה האוסרת על יהודים להשתמש בבולים עם תמונה (היטלר). כנראה שהללו מפחדים מפני עינא בישא של יהודים.

יונס טורקוב שיחק השנה בפולנית (מטורה Matura – "בגרות"). הסיבה: אין תיאטרון טוב בידיש. ושנית – **זוהי ראייה להתבוללות הגדולה הבולטת בגטו.** הציבור מרבה לדבר פולנית בהנאה. ברחובות שומעים מעט מאוד יידיש. התנהלו בעניין זה ויכוחים סוערים מאוד. היו כאלה, **שניסו להסביר פסיכולוגית את התופעה כמחאה נגד הגטו:** אתם משליכים אותנו לתוך גטו יהודי, ואנו נראה לכם רחוב פולני. דווקא את הדבר שאתם רוצים להרחיקו מאיתנו, את השפה הפולנית ותרבותה, אנו נשתמש בה על אפכם ועל חמתכם. אולם אני סבור שזוהי הוכחה לטמיעה לשונית גדולה שהייתה ניכרת כבר לפני המלחמה ועתה היא בולטת יותר ברחוב המדבר פולנית. כל עוד היו הרחובות מעורבים, לא הזדקק הדבר כל-כך לעין. אולם כיום כשהרחובות יהודיים, רואים עד כמה גדולה המפולת.

מכאן אתה למד שבלא ריכוז טריטוריאלי אנו נידונים להתבוללות גמורה, אלא אם כן תפתח לפנינו המהפכה אופקים חדשים של התפתחות לאומית. אבל הנחמה היא זעירה, משום שהידיעות שהגיעו משם [מברית-המועצות] מעידות שההתבוללות שם היא שלמה וכי בתי-הספר היהודיים בקייב, מינסק ובערים יהודיות אחרות נסגרו, והתיאטרון היהודי הוא השריד האחרון של התרבות היהודית. מדע היהדות אינם קיימים שם כלל וכלל.

[164]
10 ביוני 1942

אחריות קולקטיבית זהו העיקרון המיושם על ידי הכובש על כל צעד ושעל. את העיקרון הזה מאמצים גם המפעלים שלתועלת הציבור כגון: הספקת גז וחשמל. כאשר דייר כלשהו אינו מסלק את חשבון הגז שלו, מחייבים את יתר דיירי הבית לפרוע את החשבון, ולא ינתקו את

הגז לא לדירת החייב בלבד, אלא לבית כולו, לכן חייב ועד הבית, מרצון או מאונס, לעסוק בהשגת עשרות, ולפעמים מאות זלוטי הנדרשים למטרה זו.

את יחסם של הגרמנים ליהודים מאפיין הסיפור העממי הבא בצורה הטובה ביותר: פעם היה פריץ שנהג לקחת כספים בריבית ולהתהולל עד אשר שלמה, הנושה, הניח ידו על האחוז, וזו נמכרה במכירה פומבית. הפריץ שהתרושש היה מזכיר בזעם את שם היהודי שבגללו ירד מנכסיו וכנקמה כינה את כלבו בשם שלמה, והיה מענה אותו פעמים אחדות ביום. כדבר הזה, אומרים "עמך", קורה כעת לגרמני. הוא סופג מכות, הורסים לו את הערים, והוא נוקם על כל זאת ביהודי שלוש פעמים ביום.

במפגש בהשתתפות כמה אנשים התנהל ויכוח מה צריך היה לעשות, אילו אפשר היה לשגר כעת אדם לעולם הרחב. הכל הסכימו שבכל מחיר צריך היה להביא את מסע ההשמדה המתנהל נגדנו לידיעת העולם ואין מקום לשיקול שמא יחמיר בשל כך מצבנו, אין לנו מה להפסיד.

ההשמדה מתבצעת בהתאם לתוכנית ובאורח שיטתי לפי קווים שהותוו מראש. רק נס יכול להציל אותנו – סיומה הפתאומי של המלחמה, ולא – כולנו אבודים. האם מן הראוי היה לתבוע נקמה? כמה מהמשתתפים סבורים שכן: היו צריכים לרכז כמה עשרות אלפי גרמנים באמריקה ולכלוא אותם במחנה ריכוז מאחורי גדרות תיל, ללא מזון ומים, שיגועו ברעב ובמחסור כשם שזה קורה [ליהודים] בפולין. לעומתם, סברו אחרים, שהדרישה למעשי-נקם תסית את הגרמנים עוד יותר ותביא להשמדה מוחלטת של היהודים. אלה שדגלו בפעולות תגמול, הזכירו את עניין מניעת המזון כביכול משבויי מלחמה גרמניים בלוב, עד חקירתם.

שאלה שנייה שנידונה שם הייתה: **האם ראוי היה לשלוח לחו"ל רשימת אישים בעלי שם, כדי להשיג עבורם דרכוני חו"ל ולהציל את חייהם?** אחדים ציינו שהעלית חייבת להישאר עם העם ולהיכחד עמו יחד. לעומתם הסתמכו אחרים על ההיסטוריה היהודית ועל המסורת המצווה להציל, ולו גם נפש אחת מישראל. הוסכם שכל קבוצה חברתית תעשה מאמצים למען אישיה הבולטים, אך לא ככלל.

כן הודגש שיש להביא לידיעת העם הגרמני את התוכנית להשמדת האוכלוסייה היהודית. כי, אף-על-פי שהיטלר חזר והצהיר פעמים אחדות על כוונתו לעשות כליה בעם היהודי, הרי כעת הם עושים כל שביכולתם כדי להסתיר את אשר קורה ליהודים. אם בתחילה ירו באלפי יהודים למוות בלב העיר או מחוצה לה, הרי לאחרונה מתבצע הרצח לפי התוכנית הבאה: את היסודות הבלתי פרודוקטיביים, את הילדים עד גיל 10 והזקנים מעל לגיל 60, מטעינים לקרונות חתומים הנשמרים על ידי צוות גרמני ומובלים לכיוון בלתי ידוע, בדרך כלל לכיוון בלז'ץ (Belzec). ושם נעלמים עקבותיהם של היהודים המגורשים. עובדה היא שעד היום לא עלה בידי אף אחד להציל עצמו ממחנה המוות בלז'ץ, ועד היום אין, ולו גם עדות יהודית או פולנית אחת על מלאכת ההשמדה המתנהלת בבלז'ץ. וזוהי הראיה הטובה ביותר לכך עד כמה הם דואגים שהדבר לא ייוודע לבני עמם. זה מוכיח שאילו נודע על כך לאוכלוסייה הגרמנית ייתכן שרצח המונים זה לא היה מתבצע.

אין לתאר את מעשי התענועים של פקידי האוצר הפולניים. זהו שוד פשוטו כמשמעו. כשהם נכנסים לחנווני החייב מסים הרי הם עוצרים גם את כל הלקוחות, עורכים אצלם חיפוש ומחרימים את כל המזומנים שברשותם על חשבון מסי העתיד. כך עשו לפני כמה שבועות בבית המשפט וכך נוהגים על כל צעד ושעל. כאשר דייר המשנה אינו יכול לשלם את המסים המוטלים עליו, מחרימים כספו של הדייר הראשי ולהיפך. כך גם נוהגים השוטרים הפולניים. אלה הם שודדים ממש. ראה שוטר עגלה עם סחורה, הוא נעשה לה שותף. מכל מקום, הוא מעמיד דרישות כספיות כלשהן שיש למלא אחריהן ולא – הוא מחרים את הסחורה. לאחרונה קורה שיהודים נעצרים בתחנות המשטרה [הפולניות], (כגון ברחו בניסקה), ובלי שום למה ומדוע דורשים מהם מאות זלוטי, דמי כופר.

ליל ה-11 ביוני 1942, יירשם באותיות של דם על קירות הגטו היהודי בווארשה. כנראה שהוחלט לחסל בכל מחיר את ההברחה ליד החומות, בטרור, במעשי טבח המוני ללא הבחנה. עשרות מבריחים חוסלו הלילה לפי השיטה הידועה: האנשים הוצאו מדירותיהם ונורו ברחובות. הבוקר ואמש בוצע טבח גם ליד החומות. "פרנקנשטיין", התחפש ליהודי, עונד סרט, הרג כמה יהודים במקלע שהוסתר בשק.

כדבר הזה קרה גם ליד נקודות הברחה אחרות, ובייחוד בגטו הקטן, ברחוב קרוחמלנה (Krochmalna) וצ'יפלה (Cicpla). כפי הנראה תוכנית השמדת יהודי פולין מתבצעת בערים גדולות יותר על ידי ההרעה. כך זה מתמשך בלודז' וכך זה מתחיל להתבצע גם בווארשה. רוצים לחסל בכל מחיר את ההברחה ולאליץ על ידי כך את האוכלוסייה היהודית להסתפק ב-75 גרם לחם ליום. אגב, אתמול והבוקר ירו במבריחים מהגגות, ממקומות מסתור ובשעת המעשה היו הגרמנים מחופשים, אלא שחבורת המבריחים אינה נבהלת מכדורים. מבריח אמר למכר אחד שיוסיף לעסוק במלאכתו, שכן אחרת ימות ברעב. מוטב ליפול מכדור מאשר לגווע לאט-לאט מרעב.

בהתמדה מגיעות ידיעות על פעולת ההשמדה של ילדים וזקנים יהודים. מה שאירע בפביאניץ (Pabianice) קורה כעת בביאלה-פודלסק (Biata-Podlaska). הטעינו שם 60 קרונות קטנים מגיל 10 וזקנים מעל 60. ברור שהכוונה איננה כאן למחנה כלשהו, אלא פשוט להשמדת הנוער. יהודים שאינם עובדים למען צרכי הגרמנים, אין בהם צורך. בראש וראשונה אותם יש להשמיד.

אין לזה תקדים בהיסטוריה היהודית, פרט לפרעה, שגזר על הבנים להשליכם היאורה. לא ידוע לנו עוד מקרה נוסף מן הסוג הזה. אדרבא, תמיד השאירו אתה ילדים בחיים כדי להעבירם לדת הנוצרית. אפילו בזמנים האפלים ביותר, הבהב זיק אנושי בליבותיהם הגסים של הברברים שנהגו בדרך כלל חוס על התינוקות. אולם דבר זה אינו חל על החיה הנאצית המבקשת לטרוף דווקא את היקר ביותר, המעורר את החמלה הרבה מכל – את הילדים התמימים.

היסטוריון העתיד יצטרך להקדיש דף הולם לאישה היהודייה במלחמה. היא תתפוש דף חשוב בהיסטוריה היהודית על אומץ ליבה וכושר עמידתה, בזכותה עלה בידי אלפי משפחות להתגבר על אימת הימים. בזמן האחרון ניכרת תופעה מעניינת. בחלק מוועדי הבתים תופסות הנשים את מקום הגברים, המתפטרים מתפקידם, עייפים וסחוטים מעבודתם עד עתה. יש ועדי בתים שההנהלה כולה מורכבת מנשים בלבד. בשביל העזרה הסוציאלית, הזקוקה עתה לכוחות רעננים שטרם נשתחקו, חשובה מאוד עתודה של כוחות חדשים.

אף-על-פי שהדבר אסור עליהם, מגיעים ללא הרף גרמנים לבית הקברות, כדי לראות את הצריף הנודע, שמוטלים בו המיועדים לקברי המונים. לא מכבר ביקרה שם קבוצת חיילים גרמניים. אחד מהם בכה ואמר לחברו: "את זאת צריך היה לראות הפיהרר".

רופאים ופרופסורים יהודים, וגם כאלה אינם חסרים בגטו, עורכים מחקרים מדעיים. אחד הנושאים המעניינים הוא הרעב, משום שזו המחלה הנפוצה ביותר בגטו, ויש לה תרופה אחת שהגרמנים יעזבו את פולין. ובכן, בלודז' [בגטו] גילה פרופסור יהודי מפורסם מפראג, כי תפוחי אדמה הם האמצעי היעיל ביותר נגד התנפחות מרעב אלא שלא ניתן להשיגם בנקל.

לא מזמן, בשעת הסרטת הגטו, אירע המקרה הבא: אישה שגררו אותה מהפביאק אל המקווה הידוע ברחוב דזילנה (Dzielna) 38, הקימה קולות צווחה ולא הרשתה בשום אופן שיפשיטו אותה. החייל בעט בה ברגל, וזרק אותה החוצה. השוטר היהודי שהיה בקרבת מקום, דרש ממנה 50 זלוטי, עבור השחרור, אף-על-פי שהחייל כבר שחרר אותה, אלא

שלאישה לא היו יותר מ-30 זלוטי, ובין השניים פרצה קטטה, שהגיעה לאוזני החייל. הלה פתח את הדלת, ראה את האישה, צעק עליה, בעט בה וזרק אותה החוצה.

המעשה ממחיש את ההפקרות האיומה והשחיתות השולטות בגטו. חוזרת ונשנית אותה התופעה עליה קראנו לא אחת בהיסטוריה היהודית. כלומר: הקהילה היהודית ומנגנונה ניצלו תמיד את ההמון היהודי יותר מכפי שניצלה העירייה הנוצרית את נתיניה. הסיבה פשוטה בתכלית: שלטון הקהל היה כל יכול לגבי העדה היהודית. הוא שילם לבעלי השררה את דמי הכופר ואלה הרשו לו לנהוג בציבור היהודי ככל העולה על רוחו. דבר זה חוזר ונשנה כיום בצורה בולטת יותר.

מבין מקומות עבודה של יהודים מן הראוי להזכיר את פובונזקי (Powazki). 700 יהודים עובדים שם בבית הקברות [הנוצרי], ובין היתר הם גם חופרים קברים לחיילים הגרמנים שמתו בבתי חולים. לעבודה זו היו מתנדבים יהודים במספר רב, נדמה לי שהיו מוכנים גם להוסיף תשלום על כך.

[168]

26 ביוני 1942

יום שישי 26 ביוני הוא יומם של מאורעות גדולים עבור ע"ש [עונג שבת]: היום לפני הצהריים הרדיו האנגלי שידר אל יהודי פולין, נמסר בו כל הידוע לנו כבר היטב: סלונים, וילנה, לבוב, חלמנו ועוד. חודשים ארוכים כאבנו על כך שהעולם ניצב חירש ואילם נוכח הטרגדיה שלנו שאין דומה לה בדברי הימים. באנו בטענות לציבוריות הפולנית, לגורמים העומדים במגע עם הממשלה הפולנית – על כך שאינם מדווחים על הטבח ביהודי פולין! מדוע אין העולם יודע מאומה? האשמנו את הגורמים הפולניים המשתתקים בכוונה את הטרגדיה שלנו כדי שזו לא תאפיל על אסונם הם מסתבר איפוא כל אותן התערבויות נשאו לבסוף פרי. בשבועות האחרונים שידר הרדיו האנגלי בהתמדה ידיעות על מעשי האכזריות שנעשו ביהודי פולין: חלמנו, וילנה, בלז'ץ וכדומה.

היום מסר קיצור הדו"ח על מצבם של יהודי פולין ונקבו במספר של 200,000 הרוגים בקרב היהודים בפולין והזהירו כי יהיה נקם ושילם לפשעים שבוצעו.

קבוצת ע"ש [עונג שבת] מילאה בזה שליחות היסטורית גדולה. היא הזעיקה את העולם לגורלנו ואולי הצילה מאות אלפי יהודים מכיליון – ברור שאת זאת יוכיח רק העתיד הקרוב. אינני יודע מי מהקבוצה יישאר בחיים, מי מאיתנו יעלה בגורלו ויזכה לעבד את החומר שנאסף – דבר אחד ברור לכולנו: כל העמל והיגע שלנו, מסירות הנפש והחיים בפחד תמיד, לא היו לשווא. הנחתנו מהלומה לאויב. לא חשוב אם חשיפת הטבח שלא יאומן ביהודים תעשה את הרושם הראוי. אם יחדלו מהמשך טבח ישובים יהודים שלמים, דבר אחד אנחנו יודעים – את חובתנו מילאנו. התגברנו על כל המכשולים והשגנו את שלנו. אפילו מותנו לא יהיה חסר תכלית כמותם של עשרות אלפי יהודים. הנחתנו מהלומה לאויב. חשפנו את חישוביו וגילינו את קלפיו, ואם אנגליה תעמוד בדיבורה ותקיים את איומיה בדבר שימוש באמצעים הולמים כבר עתה, כי אז אולי ניצלנו.

[175]

מראה האומשלגפלאץ

גבורת האחיות – היחידות שהצילו שלא בעבור כסף. שמרלינג – התליין בעל הפרגול, המחזות בעת העמסת הקרונות, **חריצות המשטרה היהודית**, הפרדת הורים מילדיהם, נשים מבעליהן. הרב קאנל, לובלינר [?] אלה שניסו להימלט בלילה דרך הפרצות בקירות – הוצאו להורג. שחרור בתחפושת של רופאים, מדי אחיות הצילו מאות מאנשים האינטליגנציה ופקידי קאז'מ [ועד הסיוע העירוני], קהילה – רמבה בכיכר.

מפעל אדיר. הפושע שמרלינג, ענק שהפרגול בידו. הוא מוצא חן בעיניהם [בעיני הגרמנים]. **לא אחת קרע את תגי שוטרים שהצילו יהודים מהאומשלג.** המבצע הנאמן של פקודותיהם – הנהיגו ביקורת על אחיות רחמניות משום ששחררו חינם. לקחן גדול, לקח יותר מאלף זלוטי לגולגולת. רובם השתחררו בלילה – שיחדו את המשמרות בשער. השוטרים – וגם [אנשי] העזרה הראשונה עשו כסף רב מהשחרורים. מוסדות הקימו קרן להצלת האינטליגנציה.

טרגדיה של אלה שנתפסו פעמיים, שלוש ואפילו חמש פעמים. האם שלא רצתה ללכת בלעדי ילדה, האב שלא רצה ללכת בלי רעייתו וכו'. אחר-כך הלכו כולם לקרון, בגלל הילדים פנו מאות משפחות לאומשלג. כאשר המכסה אינה שלמה, חוטפים הגרמנים ומוליכים ישר לתוך הקרונות, ללא אומשלג, 12,000 נהרגו בעת הגירוש.

[189]

ווארשה, 15 אוקטובר 1942

למה לא גילו התנגדות כאשר ניגשו לגירוש 300,000 יהודים מווארשה? למה הרשו שיובילו אותם כצאן לטבח? למה כל זה בא לו לאויב בקלות כזו, בפשטות כזו? למה לא נפל לו גם קורבן אחד מקרב התליינים? כיצד בוצע הדבר בקלות כזו על ידי 50 אנשי ס"ס (ויש אומרים אפילו פחות מזה). בערת פלוגת 200 אוקראינים וכמספר הזה לטבים?

100 איש מה-13 שעסקו בחטיפות, נמצאים בצד השני. המרכז שלהם ברחוב ליטבסקה (Litcwska), שטרנפלד עומד בראשם.

[בין] החוטפים, עובדי העזרה הראשונה, עובדי חברות הקבורה, פקידי הקהילה עונדי סרט "מבצע ישוב מחדש", את כל הסרטים [האחרים] ביטלו. כל היהודים שווים.

[211]

המשטרה

למשטרה היהודית היה שם גרוע עוד לפני הגירוש. בניגוד למשטרה הפולנית שלא נטלה חלק בחטיפות למחנות העבודה, עסקה המשטרה היהודית בעבודה הבזויה הזו. משטרה זו הצטיינה בשחיתות אימה ובהידרדרות מוסרית. את מלוא שפלותה היא הראתה בימי הגירוש. לא נשמעה [מפי השוטרים] אף מילת מחאה אחת נגד המשימה המתועבת של **הבאת אחיהם הם לטבח.**

המשטרה הייתה מוכנה מבחינה נפשית לעבודה המלוכלכת הזו ולכן היא ביצעה אותה בשלמות. דנים בכעת בתעלומה הזו, כיצד זה ייתכן, שיהודים, לרוב – אינטליגנטים, עורכי דין לשעבר, (רוב קציניהם היו עורכי דין לפני המלחמה), יביאו במו ידיהם את אחיהם לאבדון.

כיצד זה ייתכן שיהודים יגררו לקרונות ילדים ונשים, זקנים וחולים, ביודעם שכל אלה מובלים לטבח. יש הסבורים שכל חברה זוכה למשטרה שהיא ראויה לה, כי לא בשוטרים אלא בחברה כולה טמון החולי הזה של עזרה לכובש ברצח 300,000 יהודים. לעומתם, יש אחרים המצביעים על כך שלמשטרה הלכו חלושי אופי, אשר שאפו לעבור, בכל מחיר, את הזמנים הקשים, כאלה אשר חשבו כי המטרה מקדשת את האמצעים והמטרה היא להישאר בחיים, אפילו במחיר חיי הזולת.

נוכח עמדה מופקרת כזו, ששותפים לה הכל מן הצמרת ועד לדרגות הנמוכות ביותר, אין בכך חידוש שבמרבית ימי הגירוש מילאה המשטרה היהודית בקנאות את הוראות הגרמנים. **אולם עובדה היא שהמשטרה היהודית עברה את המכסה שנקבעה לה לאותו היום המסוים.** משמע – הכינו מלאי עבור יום המחרת. על פני השוטרים שניהלו את ה"אקציה", לא ניכר הצער והכאב על התפקיד המאוס שהוטל עליהם. נהפוך הוא, ניתן היה להבחין שביעות רצון, עליצות, פרצופים מדושני עונג של שוטרים עמוסי שלל השוד שביצעו יד אחת עם עמיתיהם האוקראינים.

אכזריותה של המשטרה היהודית עלתה פעמים רבות על זו של הגרמנים, של האוקראינים והלטבים. לא מחבוא אחד נחשף על ידי המשטרה היהודית שביקשה להיות יותר קתולית מהאפיפיור *Plus catolique que le Papa*, לשאת חן בעיני הכובש. [לא אחת] קורבנות שחמקו מהגרמני, נפלו בידי שוטר יהודי. צפיתי שעות אחדות בצעדה לעבר הקרונות באומשלאגפלאץ, שמת לי לב שיהודים רבים הצליחו למרבה המזל להגיע למקום בו עמדו המשוחררים. נסחבו בכוח חזרה לקרונות. תוך שעותיים, עשרות ואולי מאות יהודים מצאו את מותם בגלל המשטרה היהודית. אותם הדברים קרו בשעת מצוד. בני אדם שלא נמצאו בידם דמי פדיון לשוטרים, נגררו על ידי אלה לקרונות או לטורי הצועדים לאומשלאג.

התמונה שראיתי פעם ברחוב דזיקה (Dzika) 3, מול האומשלאגפלאץ תשמש לסמל המשטרה היהודית בוורשה. היה זה ביום שבו כל שוטר היה חייב לספק חמישה "ראשים" (כך היה במשך ימים אחדים לפני סיום האקציה). ראיתי שוטר יהודי גורר לאומשלאג אישה קשישה בידיה. על כתפו – גרזן לפריצת דירות. קרוב לאומשלאג, מקום בו עמד המשמר [הגרמני], הבושה אחזה בו, הוריד את נשקו, את הגרזן מהכתף והעביר אותו לידי. ובכלל אפשר היה לראות בימים ההם שוטרים מושכים בכוח נשים, ילדים וגברים לאומשלאג. את החלשים הוליכו בריקשות.

ככלל, המשטרה היהודית הפגינה ברוטאליות פראית ממש, בלתי מובנת. מניין לקחו היהודים שלנו רצחנות כזו? מתי גידלנו את מאות הרוצחים הללו, את כל התופסים ילדים ברחובות, את הזורקים אותם לעגלות והגוררים אותם לאומשלאג?

הייתה זו שיטה להניף נשים בידיהן ורגליהן ולזרוק אותן לקרונות "קון את הלר" או עגלות משא רגילות. לאנשים שגילו התנגדות, התייחסו בפראות חסרת רחמים. לא די היה להם בכך שהצליחו להתגבר על ההתנגדות, אלא שהענישו קשה, קשה מאוד, את ה"אשמים" שמיאנו ללכת מרצונם החופשי למוות. כל גבר יהודי, כל אישה וכל ילד יכולים לתאר אלפי מקרים של אכזריות בלתי אנושית ושל פראות המשטרה היהודית. הנותרים בחיים לא ישכחו כל את לנצח ועל כן יהיה שילם למעשיהם.

נוסף למשטרה **עסקו במבצע הגירוש בהתנדבות גם ארגונים וקבוצות אחרות**. במקום הראשון צועדים אנשי "העזרה הראשונה" של גנצווייך וכובעי ארגמן לראשם. חבורת רמאים זו, שלא הושיטה לאף יהודי עזרה רפואית. פעילותה הייתה מוגבלת להנפקת תעודות וכובעים תמורת כסף רב. אלה, התעודות והכובעים, בעזרת גנצווייך, פטרו ממחנות עבודה ובכלל שמרו בפני כל מיני צרות ומסים. נוסף לזה מדי "עזרה ראשונה" אפשרו כל מיני רמאויות ומעשי סחיטה שנשאו אופי סניטרי (להלשין על מקרי טיפוס, בתי מרחץ וכו'). והנה חבורת רמאים וגזלנים זו התנדבה מרצונה לאותה עבודה נקייה של שיגור יהודים לעולם האמת. הם גילו במלאכתם ברוטאליות וחוסר אנושיות. כובעי הארגמן התכסו בדם בני ההמון היהודי האומלל.

גם פקידי הקהילה ו"העזרה הראשונה" של הקאז"מ השתתפו באקציה. מבין הגרמנים השתתפו באקציה על פי הרוב אנשי ה-ס"ס ושמן מוצדק לחלוטין. כל הברוטאליות...

[212]

5 בדצמבר [1942]

השנאה למשטרה

כל עוד נמשכה האקציה (כך קראו לרצח יהודי ווארשה), שתקו האנשים. הניחו שיוליכו אותם כצאן לטבח. אני יודע, למשל שסבלים ממחסני "צנטוס", הענקים שלא אחת הוכיחו כוחם בעת סכנה הניחו שיוליכו אותם כשיות. הוא הדין ברוב הגברים והנשים שנלקחו לאומשלאג בשעת האקציה. **חידה היא ותהי לחידה** – כן גם בסבילותה של האוכלוסייה היהודית כלפי המשטרה שלהם.

כעת, משנרגע הציבור מעט, ואפשר לסכם את אשר קרה, מתעוררת הבושה על היעדר כל התנגדות אפילו כלפי המשטרה מקרב העם עצמו. מזכירים **מי האשם ברצח ההמונים ובאים לידי מסקנה שאשמה רבה רובצת על המשטרה היהודית**. יש אפילו הטוענים שהשוטרים היהודיים הם האשמים היחידים בכל. כעת נוקמים על כך, בכל הזדמנות מזכירים להם, לשוטרים האלו, את עוונם. ברור, כל שוטר שתדבר עמו, טהור כמלאך השרת: לא השתתף באקציה מעולם. סיפחו אותו למוסד זה או אחר. אדרבא, הוא – עסק באומשלאג בהצלת אנשים. בחטיפה עסקו אחרים. רק לא הוא. העולה מאותן השיחות הוא כי אלה עסקו בחטיפות נלקחו לכל מיני מחנות או לטרבלינקה. ואילו אנו יודעים שלמעשה ההיפך הוא הנכון. עזי הפנים, חסרי הבושה, מנוולים שבין אנשי המשטרה, דווקא הם נמנים על 300 השוטרים השומרים כיום על הסדר בגטו, האחרים המשופשפים פחות, שלא היה להם די כסף או פרוטקציה, הלכו לטרבלינקה או כל מיני מחנות כגון סמולנסק או לובלין.

עתה, כפי שאמרתי כבר, **הגיעה שעת החשבון נפש**, שעת הרהורים על מה שקרה. מבקשים להתנתקם באשמים. יד נסתרת חיסלה את לייקין, האשם העיקרי בגירוש. על כל צעד ושעל מזכירים למשטרה היהודית את חלקה בגירוש, רודפים את אנשיה בכל דרך אפשרית.

מלבד היהודים, גם הפולני מפגינים שנאה. אותם השוטרים היהודיים לשעבר העובדים במוסך החשמליות, סובלים כל העת מתגרת ידם של הפועלים הפולניים. ברמברטוב (Rembertow) רודפים אותם אפילו החיילים הגרמניים. בשופים רבים מחו על הכנסת השוטרים לשעבר לוורקשוץ או למפעל. בשופ מסויים נתקבלה החלטה לסלק את השוטרים לשעבר.

ידוע לי ששוטרים לשעבר במקום עבודה מסויים מחוץ לגטו, חובשים את כובעיהם רק עד לנקודת המשמר [שמעבר לצד השני], כי בתוך הגטו "הכובע" הוא עדיין בעל משקל, אבל מחוץ לגטו הם מסירים את הכובעים, כי הם חוששים מן הקהל הפולני המגנה אותם על מעשיהם. מעשה בבן שתקף ברחוב שוטר שזיהה אותו כמי שלקח את הוריו. בשופ של הלמן הקציבה ועדת הסיוע עזרה לחולה, שוטר לשעבר. אין לשער את הרוגז על החלטת הוועדה. וכך בכל מקום, רודפים אותם על כל צעד ושעל. חוזרים ומכירים את מעשי תעתועים שלהם בשעת הגירוש.

סיפרו מעשה כזה: ברחוב לשנו (Leszno) נהרג יהודי והייתה גופתו מונחת ליד שער הבית. באו שני קברנים עם עגלת מתים להוציא את הגופה. באותו יום דווקא התרוצצו השוטרים כמסוממים, שכן על כל אחד מהם הוטלה מכסת חמש "גולגולות", שאם לא כן, איימו שייקחו אותם ואת משפחותיהם. מבלי להרהר הרבה, לקחו את שני הקברנים והמת הוסיף להיות מוטל הפקר ברחוב.

ועוד מעשה ברחוב לשנו 24: **בנו בן השש-עשרה של אופה, היכה שוטר שרצה לקחת את אימו. הנער קרע את מעילו של השוטר. הביאו את הילד לחצר מפקדת המשטרה ושם ספג 25 מלקות שמהן מת.**

מקרה אחר, נורא לא פחות שאירע בשעת הגירוש. שוטר נכנס, או נכון יותר פרץ לדירה. כל הדיירים הסתתרו ונותר רק תינוק בן שלושה חודשים בעריסה. השוטר לא הרהר הרבה. הביא מן החצר את הגרמני שניהל את האקציה. חמת הגרמני בערה בו, על שמביאים לו קורבנות כאלה. הוא היכה את השוטר נמרצות **ובתינוק ירה**. מעשה זה שמעתי ממקורות שונים כנכון במאת האחוזים.

על מעשי הזוועה של השוטרים שבאומשלאג מספרים כל מיני דברים. בני אדם לא היו עבורם אלא "גולגולות", שאפשר לקבל תמורתם דמי כופר. יכול האדם לפדות עצמו בדמים, בכסף, באבנים יקרות, בזהב ובכיו"ב.

מחיר ה"גולגולת" היה נייד. בתחילה 1,000-2,000 זלוטי. אחר-כך המחיר עלה והגיע כדי 10,000. הגובה היה תלוי במיני גורמים סובייקטיביים ואובייקטיביים. פעמים היו השוטרים היהודיים חייבים להכניס לשותפות את היונאקים (בעצם, ה"זונדרדינסט" Sonderdienst, עוצבה מיוחדת לשירות בגטו מורכבת מפולקסדויטשה וכפופה לממונה על הגטו). כן שותפים היו הלטבים או האוקראינים ששירתו באומשלאגפלאץ. לא הייתה להם לשוטרים היהודיים שום רחמנות. אישיות דגולה ביותר, שלא יכלה לפדות עצמה, או שלא היו לה קרובים שיפדו אותה, גורשה. היו מקרים שבהם תבעו השוטרים הללו נוסף לכסף גם תשלום בעין – את גופן של הנשים. ידידי קלמן זילברברג יודע מספרי השוטרים ואת שמות הנשים ששילמו מחיר שחרורן בגופן. היה להם לשם כך חדר מיוחד בבית החולים. בכלל אי אפשר היה להכיר את השוטרים בזמן הגירוש. הסיתו אותם בהתמדה נגד העקשנים הממאנים להיגרש. איימו עליהם בלי הרף שייקחו אותם, את נשותיהם וילדיהם לאומשלאג.

הדמורליזציה פשטה בהם כבר מקודם הנחטפים לאומשלאגפלאץ ובעיקר הנשים גילו התנגדות. כל זה יצר אווירה בלתי אפשרית לשוטרים והם התפרעו ועשו מעשים נוראים.

[213]

דו פרצופיותם

כאשר מתעמקים בשאלה מדוע הרשו היהודים שיובילו אותם ללא התנגדות לאומשלאג, נותנים את הדעת על צביעותם הגאונית [של הגרמנים]. הם רימו את הכל באשר למטרות האמיתיות של הישוב מחדש, שכן בכל זאת הגיע בימי הגירוש הראשונים קצין ס"ס בכיר ונתן דברת כבודו, שאת היהודים אכן מוליכים למזרח ולא להשמדה. ללא הפסק רימו ואמרו כי הנה האקציה כבר עומדת להיפסק. בעזרת כמה מאות סוכנים יהודיים, החזיקו את הציבור במתח, שהנה מחר, מחרתיים תסתיים האקציה. בספטמבר נוכחתי בהתייעצות עסקנים שדנה בהתנגדות. הוחלט באותה התייעצות לדחות את ההחלטה שהרי האקציה עומדת לפני סיומה באחד לחודש. מדי פעם היו מודיעים על תאריך חדש, כדי להחליש כל ניסיון התנגדות.

צפייה בסרט המתאר את חשיפת הארכיון ההיסטורי-המחתרתי

"עונג שבת" באתר "יד ושם":

http://www1.yadvashem.org/exhibitions/Ringelblum_heb/Ringelblum_On_eg_Shabat.htm

ביוגרפיה על חייו של הרב שמעון הוברבאנד

בראשית 1940 עזב הרב שמעון הוברבאנד את פייטרקוב ועבר לווארשא. כאן, בין יהודים רבים ובין ידידים (ד"ר עמנואל רינגלבלום), מצא מרגוע לנפשו. היה עובד בתחום הציבורי להקלת סבלם של ההמונים היהודיים בגטו ווארשא הגדוש, ואת יגונו היה משכך בעבודת מחקר, הן כהיסטוריון של הימים שחלפו והן כרושם רשומות על המתרחש.

ברשימתו, שנתחברה כבר בווארשא, בשם "חורבן פון די שולן, בתי מדרשים און בית החיים" (חורבן בית הכנסת, בתי המדרש ובתי הקברות) הוא מזכיר את עצמו, בפרק הדן בפייטרקוב, בקשר להצלת ספרי התורה שנמצאו נעולים בבית הכנסת, שאליו הייתה ליהודים הגישה אסורה, מהיכן גנבו הפולנים את ספרי התורה, כדי להסיק בהם את התנורים: "אנחנו – כותב הוברבאנד – החלטנו להציל את ספרי התורה ששרדו. ביום ב' פרשת ויגש ת"ש (8.1.1940) לפנות בוקר, באנו חברים אחדים של מועצת הזקנים (עלטאסטן-ראט) אל בית המדרש - - - פרצנו את הדלת - - - ובמשך דקות אחדות הצלנו את כל ספרי התורה שנשארו, שמספרם היה למעלה מ-300. נשקנו לקירות והחילונו לעזוב את בית המדרש..."

מכל זה אפשר היה להסיק שהוברבאנד היה חבר ה"יודנראט" של פייטרקוב. אולם ברשימת שנים-עשר חברי היודנראט שמו אינו מופיע. קרוב לוודאי שהיה בין עובדי היודנראט בתקופתו הראשונה.

בווארשה עבד הרב הוברבאנד רשמית בחברה היהודים לעזרה הדדית ("ייסא") וניהל את המדור הדתי של מוסד זה. בארכיון רינגלבלום מצאנו פרוטוקולים של ישיבות, שהיה להן קשר עם עבודתו זו, ועליהם היה הרב הוברבאנד חותם כרושם הפרוטוקולים. עבודתו זו הספיקה לו למחייה צנועה.

אולם בעיקר היה עוסק באיסוף חומר, בחיבור רשימות, ברישום עדויות מפי הזולת ובעבודות על נושאים אקטואליים, ואת עבודתו לא הפסיק אפילו בתנאי הגטו האימים ביותר.

הרב הוברבאנד נהייה כמו כן לחבר ההנהלה של ארכיון הגטו המחתרתי, הידוע בשמו המוסווה "עונג שבת", שמייסדו, מארגנו ומנהלו עד היום האחרון היה ד"ר עמנואל רינגלבלום.

את מרבית ההעתקים של מסמכים רשמיים – בגרמנית ובפולנית – הנוגעים ליודנראט וליהודי פייטרקוב בחודשי הכיבוש הראשונים (אוקטובר – דצמבר 1939), שהגנו מוצאים בארכיון רינגלבלום, עשה כפי שהנראה הרב הוברבאנד עצמו במו ידיו, עוד בהיותו בעיר זו, ואחר כך העבירם לווארשה.

כאן, בווארשא, מצא הרב הוברבאנד קורטוב של נחמה בעבודתו היומיומית הקשה והבלתי פוסקת. הוא נשא לאישה את בתו של הרב זילברשטיין, רבה של פראגה, פרברה של ווארשא.

על שקדנותו, מסירותו וכישרונותיו כבר עמדו בני דורו אז, בימים ההם.

להוברבאנד הוענק בגטו פרס על אחת מעבודותיו שבהן השתתף בתחרות שהכריזה עליה חברת "ייקאר" (יידישע קולקטור-ארגאניזעציע – הארגון היהודי לתרבות).

ברשימותיו מספר לנו על כך ד"ר רינגלבלום:
"כבר בחודשים הראשונים לעבודתי ב"עונג שבת" משכתי אליה כמה אנשים, אך ברכה רבה לא ראיתי בכך. אך מהרגע שמשכתי לעבוד המשותפת איתי את ההיסטוריון הצעיר הרב שמעון הוברבאנד, זכה "עונג שבת" לאחד מעובדיו הטובים ביותר".

את התנאים שבהם נזדמן לרב הוברבאנד לעבוד בהם לא יכולים לתאר לעצמם בני אדם "שלא היו שם". רעב, מצוקה, היעדר מקום שקט שבו היה ניתן לו לשבת ולכתוב בגטו הגדוש, בו היו, לא לעיתים נדירות, מצטופפות משפחות אחדות בחדר אחד... נוסף לזה הפחד מפני הגרמני, התופס אנשים ברחוב לעבודה, מכה אנשים חפים מפשע ויורה בהם ומתנכל לאנשים העוברים ברחוב או מוציא אותם מבתיים. חלק ממעשי הזוועה האלה מתאר הרב הוברבאנד עצמו ברשימותיו.

על כל אלה יש להוסיף את העובדה שהכתיבה עצמה – רישום העובדות האיומות האלה – הייתה מעשה מסוכן וצריך היה להיזהר הן מפני הרוצח הגרמני והן מפני המשתפים איתו פעולה שנמצאו, לאסוננו הרב, גם בין היהודים שבגטו ווארשא. חיי היהודים – הן של הכלל והן של הפרט נמצאו אז תחת פיקוח מתמיד ובסכנת נפשות בלתי פוסקת.

מאידך-גיסא פועל על כותב הרשימות הפחד להתגלות על ידי הנוגשים, העלולים לשאוב מהרשימות ידיעות על יהודים ומעשיהם ולסכן על ידי כך את חייהם. משום כך לא היה אדם חופשי בכתיבתו ועליו היה לזכור ולהישמר כל הזמן שלא יפליט מעטו מילה מיותרת (שמו של עסקן מחתרתי, למשל). מכאן השימוש בקיצורים, ראשי תיבות וכו'. בלי הפסק צריך היה להשגיח לבל יפול כתב היד לידיים לא רצויות וכדי שאי שלא ידע שמשהו הולך ונרשם. שכן אילו נתגלתה עובדה זו היו גם המחבר וגם חיבורו הולכים לאיבוד וכל חלומם של סופרי המחתרת שלנו להשאיר זכר לדורות הבאים – כלא היה. למרות זאת, לא נחה ידו של הרב הוברבאנד.

הננו רואים זאת ברשימה הארוכה של חיבוריו, שנכתבו בגטו ווארשא ואף נשתמרו. אך לא הכל הגיע לידינו!

בהקדמה ל"מקורות לתולדות היהודים", מתוודה המחבר שהעבודה נעשית בתנאים הגרועים ביותר: "בימי המלחמה בחורף שנת תש"ב (1942), כששורר כפור חזק, קר בבית, בגלל חוסר בחומרי-הסקה, אין חשמל ובבית נמצא חולה מסוכן..." (אישתו?).

זאת ועוד: בגטו חלה הרב הוברבאנד בטיפוס בהרות, משום שלא היה מחוסן נגד מחלה זו, שכן לא השיגה ידו לשלם 500-600 זהובים, מחיר הזריקה. אין צריך לומר שלא היו לו האמצעים החומריים – לאחר שהתגבר על המחלה – כדי לקנות לעצמו את צרכי האוכל וההכרחיים לשם החלמה.

כך חי, פעל והתענה הרב שמעון הוברבאנד. אך גם חיי סבל אלה לא ארכו זמן רב.

על מותו של הרב הוברבאנד מספר לנו ד"ר רינגלבלום ברשימותיו: "בשעת ה"אויסזידלונג" [העקירה, הכוונה לעקירה הגדולה שבוצע בגטו וורשה בתקופה שבין 22.7.1942 לבין 12.9.1942 ושעלתה בחייהם של כשלוש מאות אלף יהודים], חיפש ומצא הרב הוברבאנד מקום מקלט אצל עובדי המברשות [זאת אומרת עבד ב"שאפ" של עובדי מברשות שנמצא ברחוב בוניפראטסקה בווארשא]. באחת מהסלקציות העקובות מדם אצל עובדי המברשות, שבה נלקחו 1,200 איש, נלקח גם הרב עדין הנפש.

בסלקציה זו לא התבוננו הרוצחים בניירות אלא בקלסתר פניהם של הנידונים. פניו החיוורות והצנומות של הרב הוברבאנד לא מצאו חן בעיני רוצח ה-0.0. יחד עם כל השאר דחפו אותו לקרונות ומהם למחנה המוות טרבלינקה".

היה זה ב-18.8.1942. יחד עם הוברבאנד נספתה גם אישתו.

על כך כותב גם אברהם לוין ביומנו שניהל בגטו וורשה, בתאריך 19.8.1942: "אמש היית השחיטה ב"שאפ" של המברשות. נלקחו 1,600 בערך. בין אלה הרבה מכירים ואישים רבי ערך, הרב הוברבאנד ואחרים".

Arbeitsamt: ARBEITSAMT WARSCHAU
Nebenstelle: NEBENSTELLE FÜR DEN JÜD. WOHNBEZIRK

Meldekarte für Juden
Nr. 21321

Der Jude Huberband Szymon
Die Jüdin
geboren am: 19.IV.1909
in Chęciny Kr. Kielce
Wohnort: Warschau
Zamenhofs Str. Nr.: 19/19
Berufsgruppe u. Art: 25 a 1

ist auf Grund der Zweiten Durchführungsvorschrift zur Verordnung vom 26. Oktober 1939 über die Einführung des Arbeitszwanges für die jüdische Bevölkerung des Generalgouvernements vom 12. Dezember 1939 erfasst und steht dem Arbeitsamt zum Arbeitseinsatz zur Verfügung. Ein Auffangen auf der Strasse ist nicht statthalt.

Kontrollmeldung am:
jeder Woche, soweit kein Arbeitsverhältnis besteht.

Staatsdruckerei Warschau — Nr. 4779-41.

כרטיס רישום גרמני של הרב שמעון הוברבאנד [2]

חיבוריו

תיקף לאחר בואו לווארשא נמשך הרב הוברבאנד על ידי ד"ר רינגלבלום לעבודת איסוף החומר בשביל הארכיון המחתרתי. העבודה הייתה מתנהלת בשני כיוונים. קודם כל צריך היה לרשום ולקבוע אמיתות של התרחשויות יום-יום, ואת הרישום היה לעשות בו במקום.

הרב הוברבאנד רשם קודם כל מה שראה במו עיניו או שמע מאנשים מהימנים. מכאן באות רשימותיו מפיטרכוב-טריבונאלסקי, בה שהה הוברבאנד בימי המלחמה השונים, וכן מערים ועיירות סמוכות שהוברבאנד הכיר אותן. רשימות אלה מכילות לא רק מה שנמסר לו, דרך משל, על חורבנו של בית כנסת או בית קברות אלא גם הפרטים שהשלים מתוך ידיעותיו הוא; למשל, מתי נבנה בית כנסת פלוני, מתי נשרף, או נחרב, מתי תיקנו אותו מחדש; כיצד נראה פעם, האגדות שנרקמו סביבו וכו'. בין הפרטים הללו נמצאים לעיתים תכופות כאלה, שאינם ידועים לנו ממקורות אחרים.

עם הללו נמנה, בין השאר, חיבורו של הרב הוברבאנד על מחנה העבודה "קאמפינוס", שבו נזדמן לו "לעבוד" ולסבול. אין הרושם מעוניין אלא באמת ואין הוא מיפה את המאורע, וכך למשל, למרות היותו יהודי דתי, אין הוא נמנע בשימתו מיום 9.5.1942 מלשרטט תמונה של שלושה חסידים שיכורים, המעוררים בגלל התנהגותם זו מורח-רוח כללית וטינה.

נוסף על כך עוסק הרב הוברבאנד "לפי הצעתם של ההיסטוריונים ד"ר שיפר וד"ר רינגלבלום" (כפי שהוא עצמו מספר בהקדמה לחיבורו), בעבודה מדעית נרחבת יותר: "לאסוף את כל החומר ההיסטורי של השאלות והתשובות, שחיבור גדולי פולין, החלטנו לחלק את העבודה לשניים. קודם כל לעבד את השאלות והתשובות של ראשוני הגדולים, כמו המהרש"ל, רמ"א, שארית יוסף, הר"ם מלובלין, ב"ח, שו"ת פני יהושע וכן את כל השאלות ותשובות משנת ת"ח עד הזמן האחרון".

הוא הספיק להשלים רק את החלק הראשון של עבודה זו והיא נדפסה לאחר החורבן ב"בלעטער פאר געשיכטע" (דפי היסטוריה), 1951. כרך 4, חוברת 4, עמ' 30-97.

לא כל מה שהרב הוברבאנד כתב – נשתמר. אין בידינו החיבורים, שנשארו בביתו של הרב הוברבאנד או בבית המלאכה (שאפ) בו הוא עבד באחרונה וכן הספרים עם הערותיו. בגטאות אחרים נשתמרו אי-פה אי-שם ספרים-הערות כאלה, כמו בגטו לודז', ר' "סיני" שנה י"ד, חוב' ה-ו (קסט-קע). ירושלים, שבט-אדר א-ב תשי"א סמ' (מא-רעח). גם מהחומר שנטמן על ידי "עונג-שבת" לא הכל נמצא; חלקים מארכיון רינגלבלום קבורים עד היום תחת חורבות גטו וורשה אם כי נעשו מאמצים למצוא אותם, ובייחוד נעלם אותו חלק, שהוסתר אחר-כך תחת הבית ברחוב שווינסוויירסקה 34. גם מהחלק הראשון – שהסותר ברחוב נובוליפקי 68 – לא נמצא עדיין הכל.

גם אלה מחיבוריו של הרב הוברבאנד, נשתמרו עד היום, לא כולם קריאים. ודפים לא מעטים מכתבי היד של הוברבאנד ניזוקו כל כך שאין אפשרות לקרוא בהם. כך למשל נאלצנו לוותר על פרסום בספר זה את העבודה של המחבר "ימים טובים בזמן המלחמה" בגלל הפגמים שבכתב היד.

בדרך כלל הגיעו לידינו כתבי הרב הוברבאנד בצורה שבה כתב אותם. כמה מחיבוריו הועתקו בזמנו במכונת כתיבה מכתב היד שלו – כפי שהיה מקובל ב"עונג שבת", להעתיק במכונה את כל כתבי היד בעותקים אחדים ולהסתירם, לאחר מכן, במקומות שונים כדי להגדיל בכך את סיכויי ההשתמרות שלהם. אולם, למרבה הצער, לא כל התוכניות התגשמו, כפי שתוכננו תחילה.

דרך אגב: הרב הוברבאנד כותב את מרבית רשימותיו במחברות של בית ספר, כל מחברת ("באנד") מסומנת בספרות רומיות ובכתב ברור למדי.

לפי תוכנית העבודה של "עונג שבת", שדרשה מהעובדים יסודיות ומקצועיות ותבעה מהם להוכיח במסמכים את העובדות המובאות כדי לעשותן מובנות ומשכנעות בעיני הדורות העתידיים שלא ירצו, או לא יוכלו, להאמין בתופעות המיוחדות במינן, עסק הוברבאנד קודם כל בחקירת החיים הדתיים של היהודים בשנות הכיבוש האיומות. מכאן מספר חיבורים על נושא זה. קרוב לתחום זה הוא חיבורו: "הסבל המוסרי והירידה המוסרית של האישה היהודית בשעת המלחמה" וכו'.

כל הכתבים שנשתמרו מתקופת השואה, מעשי ידי הרב הוברבאנד נכתבו ביידיש.

תכונות החיבורים

ד"ר ע. רינגלבלום, ברשימתו "כיצד נספתה האינטליגנציה היהודית של ווארשא", שנכתבה בדצמבר 1942, כבר לאחר מותו של הרב הוברבאנד, מתאר כך את דמותו ופעולתו של הקדוש הרב שמעון הוברבאנד:

"בין הרבנים שנספו יש להקדיש מילים מספר לרב של ווארשא הצעיר (יש להדגיש שהוברבאנד לא פעל בווארשא כרב – המערכת) הרב שמעון הוברבאנד. הוא היה בעל טבע עדין, שאין רבים דוגמתו בימינו אלה. הרב הוברבאנד היה לא רק בקי בספרות הדתית, אלא היו לו הנתונים להיות היסטוריון גדול. סקירותיו על תולדות היהודים בפולין, גילו בקיאות רבה בענף מדעי זה. בעת המלחמה ניגש, לפי הוראותי, לעיבוד המקורות ההיסטוריים שבשאלות ותשובות השייכות לפולין.

מחומר זה שקיבץ נשתמר רק חלק. הרוב נעלם יחד עם הרב הוברבאנד. הוא פעל כמו כן רבות בשטח העבודה הארכיונית. הוא אסף חומר עשיר על סבלותיה וצרותיה של האוכלוסייה היהודית במלחמה זו. המקורות שלו מצטיינים ביסודיות רבה. הם ישמשו חומר חשוב להיסטוריון של תקופתנו.

זכויותיו של הרב הוברבאנד לתיעוד החיים היהודיים במלחמה זו רבות מאוד. על ערכם אפשר יהיה לעמוד במלואו רק כאשר יובא החומר לידיעת הציבוריות היהודית בעולם כולו. רק אז אפשר יהיה להיווכח מה תרם הרב הוברבאנד הצנוע".

כל מי שיקרא בעיון את חיבוריו של הרב הוברבאנד, המתפרסמים להלן, יסכים הסכמה מלאה להערכתו של ד"ר רינגלבלום. שכן חיבוריו אלה מצטיינים באובייקטיביות נדירה. המחבר נמנע מכל סטייה ומכל פרט העלול לרמז על פניותיו, על עמדתו; הוא משתדל, ללא כל קישוט ספרותי, למסור את העובדה, את האירוע, כפי שראה אותו במו עיניו או כפי שנמסר לו עליו. מאידך הוא כותב על כך ללא הליריזם המזויף, המאפיין את דרך כתיבתם של רוב כותבי הזיכרונות של הימים ההם.

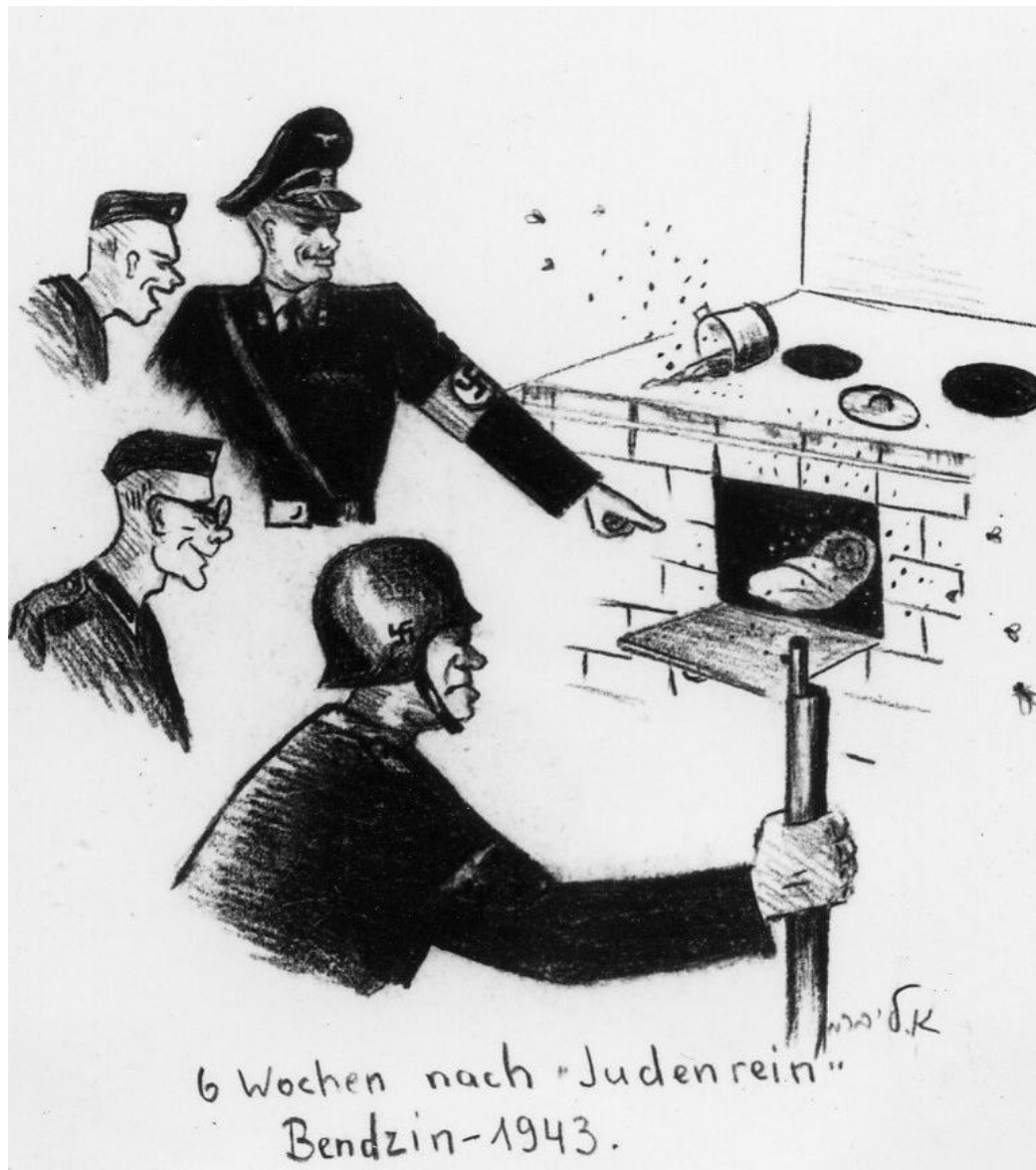
את מחשבותיו שלו, את הרגשותיו האישיות, אין הוא משלב לכתיבתו גם כשהוא מתאר את ייסורי עצמו תחת עולו של הרוצח הגרמני. הוא יודע שהחומר הזה ישמש פעם מקור להיסטוריה של אותה תקופה והוא, כהיסטוריון ומלומד, יודע להעריך אובייקטיביות ודברים לגופו של עניין. מהאי טעמא אינן באות ברשימותיו לידי הבעה השקפותיו הדתיות העמוקות. אין הוא משבח את הצדיק ואין הוא מקלל את הרשע, כפי שעושים זאת בדרך כלל סופרים דתיים. אין הוא מחלל "אנשי שלומנו" ואינו תוקף את מתנגדיהם.

תפקידו הוא להציג את המציאות ההיא כמות שהיא ונותן לעודות לדבר בעד עצמן. אותו אין רואים אלא אם כן הוא עצמו משמש אובייקט מתואר. והעובדות מדברות לליבו של הקורא ומאלצות אותו להרהר בהן. ואם כי התיאור האובייקטיבי מיועד לשכל הישר של הקורא, הוא מזעזע אותו... הקורא עצמו כואב את כאב קורבנות השואה, מעריץ את מעשי-הגבורה, המתוארים באובייקטיביות, של יהודים בתקופה האיומה ומסיק לעצמו את המסקנות הראויות.

באובייקטיביות שלו ובשאיפתו לתת – עד כמה שאפשר – תמונה מלאה של אותם ימים, מעכב הוברבאנד לא רק על המומנטים המאירים של אותה תקופה, אלא גם על הייסורים והסבל שסבלו היהודים מידי צוריהם. הוא רואה גם את הצדדים האפלים של החיים היהודיים, פרי תקופת הפורענויות. אין הוא עוצם עיניו כדי לא לראות את התופעות שגרמו לו, כאדם, כיהודי וכרב, את הסבל הקשה ביותר, דהיינו הופעתם של מלשינים ברחוב היהודי ומקרי ירידה מוסרית של האישה היהודייה...

באותה אובייקטיביות, בה הוא מתאר את זולתו, הוא משרטט גם תופעות הנוגעות אליו אישית והגורמות לו לא מעט צער וכאב. דוגמה נדירה של שליטה עצמית.

הרב הוברבאנד היה דוגמה בלתי רגילה של חוקר אובייקטיבי ונאמן, חוקר צרותיו שלו, שעונה למוות כיהודי על ידי התליינים הנאציים והוא בן 33 שנה בלבד. ... [13]

שישה שבועות לאחר טיהור בנדין מיהודים, 1943,
רישום עיפרון מעשה ידי אלה ליברמן – שיבר. [1]

רשימותיו וסקירותיו של הרב שמעון הוברבאנד שנמצאו בארכיון ההיסטורי-המחתרתי "עונג שבת"

הרשימות והסקירות של הרב הוברבאנד, נכתבו במקורן ביידיש. הדברים המובאים להלן, נמצאו בארכיון ההיסטורי-המחתרתי "עונג שבת" שהתגלה בספטמבר 1946 תחת חורבותיו של בית בן ארבע קומות ברחוב נובוליפקי 68 בווארשה.

כעורך הביטאון, עלי לציין שני דברים: א. כל ההדגשות בטקסט הם שלי.
ב. הרב הוברבאנד אינו מציין את הגרמנים בשמם אלא הוא מכנה אותם "הם".

חטיפות יהודים בווארשא במאי 1942

בערב חג השבועות תש"ב, ב-21 במאי 1942, בשעה 5 בערב לערך, התפשטה בגטו יהודי השמועה כי הלילה, לילה ראשון של שבועות, יתרחש "משהו". מה טיבו של "משהו" זה – לא היה ברור לאיש. היו שאמרו סתם חטיפה למחנה. אחרים אמרו שתהיינה סריקות והיהודים שייחטפו – יישלחו נוסח לובלין. אחרים סבורים היו שיתקיים גירוש רגיל של יהודים.

שררה עצבנות איומה, אימה ופחד. אפילו יהודים שהכינו את עצמם לחג ורצו ליהנות ממצב רוח של יום טוב הפך להם – ערב-החג לתשעה באב. החשיך. השעה תשע וחצי. הרחוב ריק לחלוטין מאנשים. כל יום בשעה זו עדיין רבה התנועה ברחוב. כיום הרחוב נראה מת. בבתי היהודים – פחד ובהלה. אנחנו, אחדים מדיירי הבית, התאספנו והחלטנו להסתתר בביתו של אחד השכנים, שיש לו בקצה דירתו חדר קטן והכניסה אליו חסומה בשולחן, עד שעינו של אדם זר אינה מסוגלת להבחין בו.

בשעה 9 לערך התאספנו אצל השכן הנ"ל. היינו שישה גברים. שעה לאחר-מכן שמענו רעש והמולה ברחוב. אישה אחת ניגשה אל החלון. היא סיפרה שקבוצות גדולות של משטרה יהודית צועדות ברחוב. החלטנו להיכנס למחבוא, וכן עשינו. בחדר בו הסתתרנו לא הדלקנו אור.

כל אחד מהקבוצה סיפר ידיעה שונה על החטיפה של היום. אחד סיפר שכל המשטרה היהודית גויסה לחטיפה זו. שני הוסיף שגם המשטרה הפולנית גויסה לכך. שלישי סיפר שיש לו ידיעות מדויקות שב"אקציה" זו תשתתף הז'נדרמריה הגרמנית. שמענו פסיעות קלגסיות נמרצות וקשות מאחורי החלון. אחד מבינינו התגנב עד החלון והודיע לנו בלחש כי קבוצה של שוטרים יהודיים נעצרה שם. שמענו פקודה. תיכף לאחר-מכן – נקישה על השער שממול.

חלפו דקות אחדות של נקישות חזקות בשער. שמענו כיצד פותחים את השער מבפנים. **שוטרים "יהודיים" אחדים התנפלו על השוער, גידפו והיכו אותו על שהשתהה בפתיחת השער ועיכב את העבודה "הקדושה".**

השער חזר ונסגר. השתרר שקט. לפתע שמענו קולות של נשים, צעקות היסטטריות ובכי. דקות אחדות לאחר-מכן שמענו את קול נעילת השער. מופיע שוטר ואחריו שני אנשים צעירים המובילים על ידי מספר שוטרים. אחריהם רצות נשים יהודיות אחדות, הבוכות וזועקות: "רוצחים, רחמו על אם יהודייה אומללה". האישה מוסיפה לזעוק: "הרי לפני שנה רצחתם את בני במחנה. השאירו לי את בבת-עיני היחידה". היא צועקת ומשמיעה עוד קריאות שאין אנו מסוגלים לשמען.

אישה שנייה צועקת: "רחמו על אלמנה זקנה. הרי הוא המפרנס היחידי שלי. מה אעשה עכשיו? מי ייתן לי עכשיו פת לחם?"

השוטרים היהודיים הודפים את הנשים חזרה לשער. הנשים אינן מניחות להם. אלות-גומי ננחתות על תכפי הנשים. הנשים נהדפות סוף-סוף לתוך השער. השער נסגר. כל הלילה נשמעות נקישות תכופות של מגפי משטרה יהודית על המרצפת. אחת מן האיומות שבפורענויות המלחמה – צעדי קלגסים יהודים ופחדו של יהודי אחד מפני משנהו. כל הלילה אנו שומעים דפיקות בשערים, צעקות, זעקות ובכי של נשים.

השחר מאפיר. היה לנו ליל שימורים. אולם במקום "תיקון חצות" וצפייה לפתיחת שערי-השמיים, עבר אלינו הלילה מתוך פחד ואימה. עם בוא היום, נעלמו לתוך מאורותיהם השוטרים היהודיים כרוחות רעות. אנו מחכים שעה ועוד שעה. כבר קרוב לשש. הננו מחליטים לעזוב את המחבוא ולשוב איש-איש לביתו. משירדנו לחצר, סיפרו לנו אנשים אחדים שהלילה חטפו עד 800 איש לערך, בייחוד בעלי מקצוע, אך גם הולכי בטל. את כל החטופים הובילו לתחנת המשטרה היהודית ברחוב זמנהוף 19.

בעמדנו בחצר ראינו ז'נדרמים אחדים ומספר גדול של שוטרים יהודים מוציאים מתחנת המשטרה את העצורים. לאחר-מכן נודע לנו שהובילו אותם לרחוב טלומצקה 4. הבניין נמצא מחוץ לחומה. שם העמידו את כולם בפני ועדת רופאים. החולים באמת, או "חולים" עקב מנה גדושה של כסף, שוחררו. נשארו רק צעירים לימים.

ביום חמישי בערב נעצרה ליד השער של זמנהוף 19 מכונית מהודרת. מתוכה יצאו שלושה אדונים. האחד לבוש אזרחית, השניים האחרים – במדי-צבא. כל השלושה נכנסו לחצר. אחר-כך לחצר שנייה ושלישית וכן הלאה, לכל החצרות המצויות שם, רחוב אחר רחוב. נתברר שהלבוש אזרחית הוא אוארסוואלד בכבודו ובעצמו. לובשי-המדים הם שלישיין. שלושת האנשים השתהו שם זמן מה, אחר-כך נכנסו למכונית ונסעו. בקשר לביקור זה התחילו רווחות שמועות שונות. גירסה אחת אומרת שעומדים להקים שם סדנאות שונות. לפי גירסה אחרת יקימו שם מחנה עבודה.

ביום שישי, ה-29 במאי 1942, בערך בשעה 11.30 לפני הצהריים, הגיעה לרחוב זמנהוף 19 מכונית מהודרת וממנה יצאו שלושה אדונים חוגרי חגורות כתף. לאחר יציאתם מהמכונית הוצאו תיקים, ספרים וצרכי משרד אחרים. חצי שעה לאחר-מכן הגיעה מכונית מהודרת שנייה שממנה יצאו שני אדונים בעלי סרטים ואחד לבוש אזרחית ללא סרט.

באו פקידים יהודיים אחדים והעמידו שולחנות בחצר השלישית של הבית הנ"ל. בין החצר השלישית לבין השנייה מפריד שער ברזל. אחר-כך נכנסו לשם אנשים אחדים ללא סרטים, כפי הנראה גרמנים.

שעה אחת אחרי הצהריים. שוטרים יהודיים במספר רב מאוד פשטו על כל רובעי המגורים היהודי. הם מעכבים כל אדם צעיר, שואלים לתעודות ובודקים האם כרטיס הרישום

(Meldekarte) שלו מצוייד בחותמת של משרד העבודה. כל הצעירים שאין להם כרטיס רישום המוחתמים בחותמת מובלים לתחנת המשטרה קרובה. מכל העברים מובילים לתחנות המשטרה מספר רב ביותר של אנשים צעירים, בעיקר כאלה שלבושם נאה.

רובם של הצעירים הללו ידישים לחלוטין. אינם ששים כלל להשתחרר מידו של השוטר שהרי, למען האמת, מה יש להם לפחד מפני שוטר יהודי, עצמם ובשרם? חלק מהצעירים פדה את עצמו בכסף מיד השוטר עוד לפני שהכניסו אותם לתחנת המשטרה. חלק קטן הספיק עדיין לעשות זאת בתחנות עצמן. המחיר היה שונה, בין 50 עד 500 זהובים.

צעירים מעטים בלבד לא נתנו את עצמם להיחטף בקלות. השוטרים השתמשו נגדם בכוח. בעד חלוני השגחתי, בשלושה מקרים כאלה.

צעיר אחד נעצר על ידי שוטר. הלה החל להוביל אותו אל התחנה. אולם הצעיר היה חזק יותר מהשוטר והחל לברוח. השוטר קרא שוטר שני לעזרה. למרות זאת, הצליח הצעיר להימלט משניהם. הם החלו לשרוק במשרוקיותיהם. מכל הצדדים החלו לרוץ שוטרים. הם תפסו את העברין, הפילו אותו לארץ, היכו בו קשות וסחבו אותו לתחנה.

צעיר אחר כבן 19, גבוה ובריא, גם הוא לא הניח שיובילו אותו לתחנה. השוטר נאבק איתו הרבה ולבסוף הטיל כבלים על ידיו. ראיתי שגם בהיותו כבול מסוגל היה להכותו מכת מוות, אך הוא לא עשה זאת אלא ביקש את השוטר היהודי, את אחיו, שירחם על אמו החולה וריפה ממנו. השוטר לא אבה לשמוע.

חשבתי לעצמי: מה היה לנו? השוטר גורר את הבחור כמו שגוררים פר לשחיטה. במקרה זה, בכל אופן, יש לקצב רווח-מה. אולם כשהבחור, המובל על ידך לשחיטה, מבקש כל-כך הרבה ובוכה ואף מדבר בשמה של אמו החולה – למה לך להיות רשע ולא לרחם על בחור צעיר כל-כך? ואם ייחטף בחור אחד פחות – מה בכך? האם הצביעו באופן ברור דוקא עליו? אם אחד אינו מתנגד ונגרר באדישות משום שאינו יודע שאתה מוביל אותו לשחיטה, הרי דיינו. אך כשהוא נאבק ואינו מניח שיחסלו אותו ואתה, השוטר היהודי, נלחם בו וסוחב דווקא אותו אל האבדון, הרי זה מעשה רצח.

מקרה שלישי: אדם כבן 40 מובל על ידי שוטרים. שנים מחזיקים... [14]

לוחמות יהודיות שנתפסו
ע"י הגרמנים
במרד גטו וורשה. [1]

פרטיכל של האסיפה להצלת היהודים שנאסרו על עוברם את התחום של אזור המגורים היהודי בוורשה, שנתקיימה בוורשה ב-15 בינואר 1942, בבניין העזרה הסוציאלית היהודית, (טלומאצקיה 5).

בנשיאות: ד"ר רינגלבלום, המנהל גיטרמן, הרב רוגוז'ניצקי, סטארובינסקי, קון, פרידמן וחבר הקהילה רוזן.

יושב ראש: ד"ר רינגלבלום. מזכיר: הרב הוברבאנד.
נוכחים: כמעט כל יושבי ראש של ועדי הבתים באזור המגורים היהודי, נציגי הקהילה ונציגי העזרה הסוציאלית היהודית.

ד"ר רינגלבלום פותח את הישיבה ומסביר שלפי הודעתו של ראש היוזנראט תמורת 1500 פרוות, העולות מיליון וחצי זלוטות, קיימת אפשרות להציל ממוות למעלה מ-300 יהודים הכלואים בכלא גנשה. ניתנה הבטחה מטעם השלטונות, לשחרר כנגד הסכום הנ"ל את כל היהודים הנידונים למוות וגם אותם יהודים המחכים בכלא לפסק דינם, על עברת התחום.

הקהילה יזמה מפעל אצל יהודים עשירים. קראנו לנציגי ועדי הבתים, על מנת לאפשר להמוני העם ליטול חלק במפעל גדול זה. אם כי לקהילה ישנה אפשרות לאסוף סכום זה בקלות מיהודים עשירים, אף-על-פי-כן, בשעה שפנתה אלינו בעניין גדול זה, בייחוד לאחר ביצוע עונש המוות על 23 יהודים, נענינו תיכף להצעה זאת. חובה קדושה היא על כל יהודי לחבר רשימות מיוחדות ולבקר אצל דיירי הבית, בכדי שכל אחד יתרום להצלת אחיו ואחיותיו.

ה' ז. פרידמן: רגילים אנו לציין כל מאורע ומאורע בחיי היהודים בשעת המלחמה, בשם "מאורע היסטורי", אבל מפעל זה הוא באמת – היסטורי. מדובר בהצלה, של למעלה מ-300 אחים ואחיות, ממוות בטוח. לו הייתה הקהילה מכריזה על המפעל הזה רק בין האנשים העשירים, צריכים היינו, אנחנו, ההמונים, לצאת במחאה על שלא שיתפו גם אותנו במצווה זו של פדיון נפשות. משנדרשנו, עכשיו, להשתתף במפעל, חייבם אנו לבצע זאת. ישנו דין: "אין פודין את השבויים יותר מכדי דמיהן". אימתי דברים נאמרים? בשעה שאין סכנת מוות מרחפת על ראשי הכלואים. במכת "חושך מצרים" נתקיים "ולא ראו איש את אחיו" – אח לא רצה לסייע לשני... אם נרצה לסייע... ולהושיט עזרה לאחינו האומללים, יתקיים בנו הפסוק: "ולכל בני ישראל היה אור במושבותם".

הרב רוגוז'ניצקי: מסביר על פי ההלכה שכל יהודי חייב לתמוך במפעל, ככל האפשר. הוא מזכיר את הרמב"ם, שמי שאינו מציל יהודי, עובר על שבעה לאווין. במילים נרגשות דורש הוא מאת הנאספים להעביר תיכף ומייד את המפעל.

ה' רוזן: (מן הקהילה) מוסר רשמים מביקורו בכלא. כשבישרו לאסירים שישנה תקווה לשחררם, פרצו בבכיות של שמחה שאין לשער אותן. משום כך חייבים לגשת בכל המרץ לביצוע המפעל. נגד העשירים שיסרבו למלא חובת אחים זאת, תינקטנה פעולות עונש מיוחדות.

המנהל גיטרמן: נואם את נאום הסיום. הזמן קצר. רק שהות של יומיים בלבד לרשותנו, לביצוע המפעל. רק ליהודי ווארשא יצא שם לגנאי בין כל היהודים. **רק בווארשא יכול לקרות, מצד אחד יהיו – מסעדות וקברטים ומאידך גיסא – גוויות של גברים, נשים וילדים.** חלילה להם ליהודי ורשה לטבוע בעצמם אות קין. בגלל כספם יאבדו אחדים מאחינו ואחיותינו. כמו שלפני כמה ימים ערכו יהודים בתור, למסור את פרוותיהם, כי ריחפה עליהם סכנה, ניערך גם הפעם בתורים, לתרום כספים גם הפעם, כשסכנה מרחפת על הזולת.

יהודי לבוב עמדו בתורים להשלים את הסכום של 20 מיליון רובלים בעד בני-ערובה. הפעם תעשה זאת יהדות ורשה.

המנהל גיטרמן מזכיר, דרך אגב, על חשיבותו של מבצע החורף, שאין לערערו בגלל מפעל ההצלה הנוכחי.

מטרת האסיפה הושגה. שעות ארוכות צבאו הנאספים על יד האשנבים לקבל גיליונות התרמה על מנת לבצע את המפעל בכל אזור המגורים היהודי. באותו ערב כבר נאספו, בהרבה דירות, כספים למטרה הנ"ל.

תליות

מבוא

מאז כבשו את פולין כבר ביצעו הרשעים למעלה מארבע מיתות בית דין לגבי יהודי ארץ זו. קודם כל ההפצצות, שבהן ניספו עשרות אלפים יהודים: גברים, נשים וילדים, שריפות של רובעי מגורים ובתוכם התושבים היהודיים ובתי הכנסת. המיתות בירייה של אלפי-אלפי יהודים חפים מפשע, וכן אושוויץ ומחנות ריכוז אחרים.

התרוששות מוחלטת של האוכלוסייה היהודית בעטיים של קנסות, החרמת רכוש יהודי ועסקים, חיפושים, מעשי-שוד וגזילה מיהודים מכל אשר להם, החיסול וההשמדה המוחלטת של המסחר היהודי והמלאכה העצמאית.

הפרדת יהודים מלא-יהודים על ידי טלאים צהובים וגטאות. המתת יהודים ביריות בשל יציאה מתחום הגטו, שדירת היהודים באמצעות חוקים רשמיים ובלתי רשמיים ממלבושים, כבסים, דברי ערך כמו... יהלומים, נעליים, ולאחרונה פרוות.

גירושים בלתי פוסקים ממאות ערים ועיירות, ובכלל זה של יהודים שכבר נרדפו כך זו הפעם העשירית, ובכל מקום לפי אותו הנוסח: תוך דקות אחדות נאלצים הם לעזוב את מקום מגוריהם ולהשאיר את כל רכושם.

הם מרעיבים באופן שטני את האוכלוסייה היהודית בגטאות על ידי כך שאינם מניחים להכניס מצרכי אוכל והם עצמם קוצבים ליהודים מכסת-מזון המספיקה רק למתים. החיים אינה יכולים להתקיים בה.

את חיי הדת והתרבות דנו לכיליון בגזרם עליהם גזירות רעות שונות.

עם כיבוש האזורים הסובייטיים... (הושמדו) לחלוטין עשרות ומאות קהילות והובאה כליה על גברים, נשים וילדים.

לאחרונה עובר גל של פורענות על הקהילות שבתוך הרייך. קהילות קדושות מושמדות בשלמותן על ידי גז. לאחר-מכן נקברים האנשים כפגרי-נבלות זה על גבי זה אי שם ביערות.

סיפורי מגילת איכה, התלמוד, ספרד, עמק הבכא, שבט יהודה, שארית ישראל, צוק העיתים, צער בת-רבים, טיט היוון, ספר הדמעות – כל אלה מחווירים לעומת כל מה שעבר עלינו במשך שנתיים וחצי של מלחמה זו. אך לדאבוננו עוד ידם נטויה. כהנה וכהנה הוסיפו לייסרנו. אין לנו כוח לעמוד בזה, ואנו שואלים כמו המשורר: "אם אלה קרויים חיים, מהו המוות?" במסתרים תבכה נפשנו, עד מתי ה' יחרף צר?

ואם לא די בזה, נוסף לאחרונה עוד דף טרגי בתולדות האוכלוסייה היהודית: שילוח הגברים מרוב הקהילות לרייך למחנות העבודה השונים, והנשים "לשרות הצבא הגרמני".

אך גם בזה לא נגמר הדבר. בחודש מרץ הנוכחי 1942 – תש"ב – הציף שורה של ערים ברייך כמו נחשול אסון הובלתם של יהודים לתליות. בחודש אדר במקום לתלות את המן, תלו את מרדכי ועל כך אנו רוצים לספר.

נשמות הקדושים! לכו והרעישו עולמות, הרעידו היכלות! התייצבו מלפני כיסא הכבוד ולא תסורו ממנו עד שתבוא הישועה ולכלל ישראל. שאלו את הכל יכול: הכלה אתה עושה עם שארית ישראל? יבוא נא הקץ לצרות ישראל. תהייה נא שירת הקדושים בזדונסקה ווליה, בה הלכו לקראת התליה. שיר של פדות לכלל ישראל בכל מקומות מושבותיהם אמן.

זדונסקה וולה

במשך החורף 1941-42 נאסרו על ידי הגרמנים מספר גדול של יהודים. קודם כל נאסרו אלה אשר נזקפו לחובתם בימי מלכות פולין כל מיני חטאים ומשפטים, בתוכם נמצא היהודי בן השישים נחום אליהו זילברברג. הוא היה בנו של תלמיד חכם גדול שנתקלקל, החל להתרועע עם חברים רעים וזה הביא לידי כך ששלח ידו בעסקי רמאות. למרות זאת, היה אהוב בעיר בגלל אהבת ישראל שבו ומסירות נפש שהיה מגלה כלפי יהודים. לא היה כוח או סכנה שיעכבו בעדו לחוש ולעשות טובה ליהודי. ידו הייתה פתוחה, ביתו פתוח לרווחה, היה נותן נדבות גדולות ומכניס אורחים גדול.

את שני בניו שלח ללמוד ב"שטיבל" של גור והם יצאו משם אברכים חסידיים ובני תורה. נחום עצמו נשפט בימי פולין לעשר שנים מאסר על זיוף כספים. כאמור, נאסרו כל היהודים שעברו עבירה בימי השלטון הפולנים, וביניהם גם כאלה שחטאו בפתיחת חנות לאחר 7 בערב או בימי א'.

כמו כן נאסרו יהודים אחדים בגלל "פשעים של ימינו": כגון ששכחו לרגע לענוד את הסרט, או שבירכו את הגרמני שלא כראוי וכו'. נאסרו גם יהודים שחשדו בהם בהברחה.

בפברואר 1942 החלו רווחות שמועות בעיר שצפויה סכנה ליהודים שנאסרו, ילדיו של נחום עצמו החלו לכתוב מכתבים לווארשא וביקשו שילכו להשתטח על [קברות] הצדיקים על מנת להתפלל – ואם כי בעד בצע כסף אפשר היה בזדונסקה ווליה, כבערים אחרות [לפעול], בכל זאת לא פעלו כאן 50 אלף המרקים שרצו בניו של נחום זילברברג לתת תמורת שחרור אביהם. גם דבר זה הצביע על חומרת המצב.

במחצית חודש פברואר נתברר הדבר. השלטונות פנו ליודנראט שבראשו עומד העסקן הוותיק והמנוסה ד"ר למברג ודרשו שייבחרו מבין האסירים היהודים 10 איש שייתלו בפומבי בפורים, ב-3 במרס 1942.

אפלה ירדה על העיר. יהודים צמו ואמרו תהילים על מנת שתתבטל הגזירה. גם כתבו מכתבים לוורשה כדי שיתפללו שם.

רע יותר היה מצבם של חברי היודנראט. שהרי למעשה הוטל עליהם להיות רוצחיהם של עשרת הקורבנות היהודיים שבהם יברחו. אין אנו יודעים מה הכריע כאן, האם הדאגה לחיים

(של עצמו) – דבר שקשה להאמין בו לגבי עסקן ישר וטוב כד"ר למברג. ייתכן שהכריעה כאן הדאגה לגורלה של הקהילה כולה או אולי של עוד קהילות נוספות.

היודנראט החליט להפיל גורל ועשרת היהודים שיעלו בגורל, הם יהיו קורבנות הכלל. בעיר רווחו שמועות שאם לא יבחר היודנראט בעשרת הקורבנות, יומתו כולם, אנשים, נשים וטף. מבין אלה שעלו בגורל כקדושים היה גם ר' נחום אליהו זילברברג וכן בעל-הבית הנאה בן השישים ר' נחום יחימוביץ'.

כשנתבשרו הקדושים שהם יהיו הקורבנות בעד הכלל ושבמותם יצילו את הכלל, תקפה אותם שמחה. נחום אליהו החל לשיר. הוא תבע מתשעת האחרים שגם הם ישירו. הם עשו כך.

ביום שלישי, יום תענית אסתר, 2 במרס הועמדו בשוק 10 תליות. את עמודי-התלייה זקפו שוטרים יהודים...

ביום רביעי, פורים תש"ב, ה-3 במרס, בשעה 9 בבוקר הגיע מספר רב של ז'נדרמים, אנשי o.s. ופולקסדויטשה לתוך הגטו וגירשו את כל היהודים, גברים, נשים וילדים ואף פעוטות מבתיהם למקום ההוצאה להורג.

קרוב לשעה 11 הביאו שוטרים יהודיים רבים את עשרת הקדושים אל התליות. עשרת הקדושים הגיעו בשירה קולנית. **הם צעקו כי הם מאושרים בכך שמותם יציל קהילה שלמה.** כל היהודים בכו והורידו ראשיהם. הרוצחים הסתערו אז במכות על היהודים שנתקהלו, ולא הבחינו בין גברים, נשים או ילדים. הם השגוהו על כל יהודי שבכה, שהסב ראשו או שעצם לרגע את עיניו – והכוהו מכות רצח. כל היהודים שנתקהלו נאלצו להרים ראשיהם ולהביט בעיניים פתוחות על התליות. כזו הייתה הפקודה. השוטרים נאלצו להיות התלויים. ההוצאה להורג נמשכה 40 דקות. ראש הקהל ד"ר למברג, שהיה רופא, נאלץ לקבוע את מותו של כל קורבן לחוד.

לאחר ההוצאה להורג, הכריחו את ראש הקהל ד"ר למברג לשאת בפני יהודים נאום שבו יצדיק את הדין על עונש המוות שהוטל על "עבריינים ופושעים" יהודיים. ד"ר למברג הוכרח לשאת נאום כזה. נאלץ היה לעמוד על אותו ספסל שעליו עמד אחד הקדושים לפני תלייתו. מעל ספסל זה דיבר אל האוכלוסייה היהודית והצדיק את עונש המוות. בעת נאומו התעלף ד"ר למברג פעמיים. אך זה לא הועיל לו. מוכרח היה להמשיך ולגמור.

הקדושים נשארו תלויים עד הערב. במשך היום באו לראות את היהודים התלויים כל תלמידי בתי-הספר ובראשם המורים וכן מספר רב של אנשי משטרה, פולקסדויטשה ופולנים. עמודי התלייה חרקו באנחות אימים תחת כובדן של גופות הקדושים, סמל לאנקת-הדווי של עם ישראל על מותם של קדושים חפים מפשע. רק בשעה מאוחרת בלילה הורידו את הקדושים מהתליות וקברו אותם בקבר עמוק וצר, כי כך ציוו הרשעים.

לנטשיץ

במשך החורף 1941-42 נאסרו בעיירה לנטשיץ 10 יהודים והואשמו בהברחת זהב מהרייך ל"גנראל-גוברנמנט". **חלק מהיהודים הללו חפים היו מפשע ונאסרו רק כתוצאה של הלשנות.**

את כל היהודים שנאסרו הובילו לבית הסוהר ללודז'. שם הועמדו גם בפני בית דין. כאן נידונו כל עשרת היהודים למוות בתלייה. בפסק הדין נאמר גם כי למען ישמעו ויראו צריך לתלות את היהודים לא בלודז' אלא בעיר בה עברו את העבירה, דהיינו בלנטשיץ. גם את פסק הדין ביצעו יהודים. יום ההוצאה להורג נקבע ליום שלישי, 17 במרס 1942.

בקרן חתום, בליווי מספר רב של אנשי o.s., הובילו אותם מלודז' ללנטשיץ.

ב-16 במרס אחרי הצהריים זקפו השוטרים היהודיים 10 עמודי תלייה על כיכר אדולף היטלר, כדי לתלות עליהם למחרת את עשרת היהודים השפוטים.
 בדרך מלודז' ללנטשיץ מתו בקרון, מהתקפת לב, שניים מבין היהודים השפוטים וכך הגיעו ללנטשיץ שמונה יהודים בלבד.
 מפקד ה-0.0 פסק שהואיל ויש עשרה עמודי תלייה ורק שמונה שפוטים, יש לתלות שני יהודים אחרים במקום אלה שמתו.

שני ז'נדרמים באו לביתו של יהודי אחד כדי לאסרו כתשיעי. הם לא מצאו את בעל הבית בביתו. במקרה נמצאו שם שני היהודים פישל הירשברג, פליט מוולוצלאבק, בן 44, ויעקב שפיגל, בן 40. הז'נדרמים אסרו אותם והוסיפו אותם לשמונת היהודים השפוטים.

ביום שלישי, 17 במרס, בבוקר הריצו את האוכלוסים היהודיים לכיכר אדולף היטלר בכדי שיתבוננו שם בהוצאה להורג. על הכיכר היו ניצבים 10 עמודי תלייה, האחד ליד השני. סביבם התייצבו שוטרי-העזר היהודיים: גרינבוים, נח שליב'וביץ', קרישטל ואחרים, והם שתלו אחר כך במו ידיהם את עשרת היהודים.

ב-10 בבוקר לערך הביאו לכיכר זאת את עשרת היהודים השפוטים. הכיכר הייתה מלאה לא רק יהודים אלא גם פולנים ופולקסדויטשה, כי ההוצאה להורג התקיימה בכיכר היטלר, הנמצאת מחוץ לגטו, ומשום כך הייתה לפולנים ולפולקסדויטשה גישה לשם.

שמות עשרת הקדושים שנידונו למוות הם:

מושקוביץ'	בן 55
בנו יעקב	בן 28
נפתלי כץ	בן 44
אליעזר פארזנצ'בסקי	בן 25
פישל הירשברג	בן 44
חיים ליטמן	בן 66
שפרינגר	בן 50
....	בן 45
וישגרודוקי	בן 46
שפיגל	בן 40

ז'נדרם הקריא את פסק דין המוות שנפסק ליהודים. אחר כך הכריחו את יושב ראש היודנראט לשאת נאום המצדיק את פסק הדין.
 אחר הנאום נאלץ יו"ר היודנראט להכריז שלוש פעמים "ככה ייעשה ליהודים פושעים, שהבריוח זהב מהרייך לגנרל-גוברנמנט".

השוטרים היהודיים הנזכרים גרינבוים, שליב'וביץ', קרישטל ואחרים תלו והרגו את עשרת הקדושים במו ידיהם.

בשעת ההוצאה להורג נקרע החבל של פישל הירשברג והוא נשאר בחיים. בקהל שהתאסף קמה המולה רבה. הכל היו בטוחים שבגלל נס זה יקבל חנינה. הירשברג התרומם מהקרקע והחל לבקש את הז'נדרם שניהל את ההוצאה להורג שהואיל וקרה נס, הרי זה אות מהשמיים שהוא חף מפשע והתחנן בפני הז'נדרם שישאיר אותו בחיים. בתשובה על בקשה זו נתן הז'נדרם פקודה לתלותו בשנית. **השוטרים היהודיים הנזכרים תלווהו פעם שנייה.** הקדושים נשארו תלויים על עמודי התלייה חמש שעות. הובאו להם סיוורים של תלמידי בתי-ספר, עם מורים ומורות בראשם, כדי שיסתכלו במראה הזה. המחנכים נשאו בפני הילדים נאומים "מתאימים".

לאחר חמש שעות התירו לאנשי חברת קדישא לקבור את גופות הקדושים, כולם יחד בקרב אחד, בור עמוק, מוארך וצר, ולהניח את האחד על גבי השני. וכך היה. ה' ינקום דמם.

פודמביץ

באותו יום שלישי, ה-17 במרס 1942 בוצעה הוצאה להורג דומה של חמישה יהודים בעיירה פודמביץ.

גם הוצאה להורג זו התקיימה בשוק בנוכחות כל האוכלוסייה היהודית **ובוצעה על ידי שוטרים יהודיים**. גם שם נאלץ יושב ראש היודנראט לשאת נאום של צידוק הדין.

כמו בערים הנזכרות לעיל, **הובילו למקום את כל ילדי בתי-הספר של העיר כדי שיראו את המראה והדבר ישפיע השפעה חינוכית על הנשמות הצעירות**. גם שם קברו את הקדושים בבור, האחד על גבי השני.

בלכאטוב

העיירה בלכאטוב (ליד פייטרקוב וטומאשוב) הייתה העד המלחמה מקום של כמה בתי חרושת יהודיים. היה שם מספר רב של עשירים יהודיים גדולים.

בבלכאטוב גרים "פולקסדויטשן" רבים, שאחדים מהם התפרנסו מיהודים. אחרי הכיבוש הגרמני סבלו היהודים צרות צרורות מהגרמנים של הרייך שהגיעו למקום. הפולקסדויטשן הצביעו על העשירים היהודים. לאחר זמן מה השתפר במקצת המצב. גרוע יותר נעשה עם סיפוחה של בלכאטוב לרייך. מאז עבר על האוכלוסייה היהודית של בלכאטוב כל מה שעבר על ערים אחרות ברייך.

ביום השלישי הנזכר התקיימה בבלכאטוב הוצאה להורג של 10 יהודים, שבוצעה בידיים יהודיות כמו בערים אחרות. הצטיין בכך... זה.... ש... [15]

זגירז'

מלפנים, כאשר בזגירז' היה ישוב יהודי קטן מאוד ומנה בקושי "מניין" יהודים, הייתה זגירז' שייכת לקהילת לינטשיץ; לאחר מכן – לקהילה הישנה פארניטשוב (בפולנית: Parzeczow), שבין זגירז' ובין אוזורקוב. בפארניטשוב קברו יהודי זגירז' את מתיהם טרם שנוסד בית העלמין בעירם.

בשנת תקפ"ו נחנך בית החיים בזגירז', מאותה שנה מתחילות הרשימות בפנקס של החברה קדישא. גם המצבות הראשונות בזגירז' מאותה שנה הן.

לפנים התרכז הישוב היהודי של זגירז' בפרבר הנקרא "פיסקי", שם גם היה בית כנסת זעיר בנוי עץ.

לפני מאה שנה, לערך, נאלצו היהודים, בשל השתדלות הכמרים המקומיים, לעזוב את פרבר "פיסקי" ולעבור לרחוב היהודי (הנקרא: הרחוב הלודזאי), ואז הפך בית כנסת זה מקום מגורים לשומר הקברות הנוצרי.

גם ברחוב היהודים הקימו להם יהודי זגירז' בית כנסת לא גדול, בנוי עץ.

פעם אחת, בליל "כל נדרי", נדמה היה לו ליהודי, שעמד והתפלל במערבו של בית הכנסת, שקול פחדים מאצל הקיר המזרחי עולה באוזניו. בשל ההתרגשות והעצבנות, שעוררה שעת "כל נדרי" בליבות יהודים בימים ההם – לא התמצא מה התרחש שם, ומייד התחיל לצעוק: שריפה! שריפה! בעזרת נשים קמה בהלה איומה, נשים דרסו אישה את רעותה ואחדות נהרגו. כעבור חודש, מספרת האגדה, שקע לפתע בית הכנסת והיה לעי-מפלה, ויהודי זגירז' נשארו ללא בית כנסת.

בימים ההם הציעו לרבה של זגירז', רבי שלום צבי כהן את כיסא הרבנות בקאליש, והרב קיבל את ההצעה. באותו זמן – לפני שמונים וחמש שנה, בשנת תרט"ז – בא רבי יחיאל-מאיר, האדמו"ר מגוסטינין, לשבות שבתו בזגירז'. באו בני העיר לאדמו"ר וקיבלו לפניו על רבם שעומד לעזוב אותם. בבוא הרב לבקר את האדמו"ר שאל אותו האדמו"ר, מדוע הוא רוצה לנטוש את עירו? ועל כך ענה הרב: הכיזד אוכל לשכון בעיר שבית כנסת אין בה? ראה האדמו"ר בצדקת טענתו והבטיחו, שאם לא יעזוב את זגירז', ישתדל שייגשו מייד להקים בית כנסת נאה.

קרא האדמו"ר מגוסטינין את בעלי הבתים לאסיפה ומסר להם את דרישת רבם. הוחלט לגשת מייד להקמת בית כנסת ובאותה אסיפה נאספו שלושת אלפים רובל. למחרת קנו מגרש במרכז העיר וניגשו להקמת בית כנסת מפואר.

ההכנות להקמת בית הכנסת ארכו שנים אחדות. בניין בית הכנסת היה בעל מבנה ארכיטקטוני נפלא. מחוץ היה בית הכנסת ישר וחלק, ומבית – כיפה נהדרת ועליה מצוירים השמיים, השמש, הירח והכוכבים. בארבע פינות הבית היו קבועים ארבעה עמודי עץ עבים וגבוהים עד למאוד, כמתכונת הגזוזטראות שבבית המקדש. שבעים ספרי תורה היו בבית הכנסת ומספר רב של תשמישי קדושה מכסף. במרכז הבית הייתה בימה מפוארת, מעשה חודש, נדבת כספה – כפי שמציינת הכתובת – של "האישה חנה אשת רבי דוד". כן נמצאו פרוכיות וכפורות יקרות ערך במספר רב, ביניהן אחת של משי, שזורה בחוטי זהב וכסף משנת תרכ"ו ומפית על העמוד משנת תקל"ב, בת מאתיים שנה, בקירוב. מפית זו הייתה של משי וקטיפה, מקושטת בפסי זהב וכסף. היא הותקנה מפרוכת וניתנה מתנה מקהילה אחרת לחנוכת בית הכנסת של זגירז'.

לפני שנים אחדות התקינה קהילת זגירז', שהייתה אחת הקהילות העשירות בפולין, חמישים נברשות חשמל מברונזה בבית הכנסת שלה. בימי המלחמה העולמית הראשונה שמרו חילות הרוסים, ואחר כך הגרמנים, על כבוד בית הכנסת. קצינים גרמנים, שביקרו תדירות בבית הכנסת, לא היו די מילים בפיהם להביע התפעלותם על פאר הבית.

גם בית המדרש היה מפואר וגדול. היה בו מקום לאלפיים איש. רבי דוד בן רבה של בז'ז'ין (דודו של דויד פרישמן) השתתף בהקמתו בסכום של עשרים אלף רובל, כפי שהעידה כתובת מיוחדת בפאלי"ש של בית המדרש. היו שם שלושים ספרי תורה ומספר רב של ספרים, ביניהם רבים יקרי-המציאות. המקווה היה באותה החצר בה נמצאו בית הכנסת ובית המדרש.

כאמור, נחנך בית העלמין בשנת תקפ"ו. בבית החים של זגירז' מצאו מנוחתם גם אחיותיו של האדמו"ר מצ'כנוב, ר' אברהם מל"ה; רבה הראשון של זגירז', ר' שלום צבי; רבה השני, ר' הירש, ורבנים אחרים.

"הם" נכנסו לזגירז' ביום ה', שביעי לספטמבר 1939, פגשו ביהודי עובר אורח, דקרוהו – ומת. בדרכם העירה נתקלו בעגלה, בה ישב מר זוסמן, אחד מעשירי זגירז', וארבעה יהודים עמו, והם בורחים מן העירה הסמוכה סטריקוב, שהופצצה. ה"הם" בזזו מכולם כל שהיה בידם, מזוסמן בזזו שש מאות דולרים של זהב, אחר כך ביתרו את חמשת היהודים לבתרים והשליכו לנהר. לאחר מכן עלה בידי יהודים ללקט חלק מאבריהם וקברום בזגירז'.

בערב אסרו את כל הגברים, במספר אלפים, כלאום בכנסייה הקתולית. שם היכום מכות רצח, והשאירו אותם ללא מזון וללא מים להשיב נפשם, וגם לא הרשו לנשותיהם להכניס אליהם אף טיפת מים, ואף לעשות צרכיהם לא נתנו להם. כל שעה באו והודיעו להם, שיתכוננו למוות. בשבת, תשיעי לספטמבר, שוחררו כל האסירים.

ביום ו', שמיני לספטמבר, בא אל הרב גרמני צעיר. הציג את עצמו כקצין זוטרי, יליד נירנברג, והביע רצונו להכיר רב יהודי ובית של רב. לפני לכתו הביע שביעת רצונות מן ההיכרות שלו עם רב יהודי זקן. "אבל" – סיים – "רע מאוד יהיה כאן ליהודים". הרב הטיל ספק בכך, באומרו שגרמנים בתור נושאי תרבות, לא יגמלו רע לאנשים חפים מפשע. על הערה זו של הרב לא ענה הגרמני.

ביום א', עשירי לספטמבר, החלו חיפושים בכל בתי היהודים, במטרה לגלות, כביכול, נשק ותחמושת מוסתרים. כמובן, שנשק לא מצאו בבתי היהודים, אבל בזזו מן היהודים כל אשר להם: ממון, חפצים, זהב, כסף, מזונות, לבנים, מלבושים ורהיטים; כל מה שניתן לקחת – לקחו.

בשעת החיפושים שדדו גם ספרי תורה, תפילין, מזוזות, טליתות וספרים. אוי ואבוי היה לאלה שמצאו בביתם איזה חפץ שהוא, שיש לו קשר ליהדות – היכו אותם מכות נוראות. בראשונה "הם" חתכו וקרעו את ספרי התורה ואחר כך שרפם באמצע השוק יחד עם שאר ספרי קודש, תפילין ומזוזות.

מאותו יום ראשון ואילך החלו לחטוף יהודים, גברים ונשים, לעבודת כפייה. בשעת העבודה הוכו הגברים מכות נוראות ועינו אותם מאוד. כפו עליהם לבצע להטי לוליינות בראש חוצות, ללבוש קיטלים ולהתעטף בטליתות, וכדומה, סיפקו להם טליתות, טליתות קטנות ופרוכיות לניקוי אשפות ומקומות מזוהמים. כפו על הנשים לפשוט את שמלותיהן ולנקות בהן את הרצפות במחנות הצבא ובמשרדים, כשרק לבושן התחתון עליהן. הכריחו את הנשים לנקות במו ידיהן את בתי השימוש, ויש מהן שקיבלו – כמו הגברים – טליתות למלאכה "נקייה" זו.

האנשים הסתתרו עד כמה שאפשר, אבל לא הצליחו בכך. "הם" חיפשו אחריהם והוציאו גברים ונשים ממקום מחבואם, העסיקו את הנשים גם בבישול ארוחות בשבילים. בפרוס יום הכיפורים, כשחלק מן הקהל רצה לסדר "מנינים" חשאים כדי להתפלל בציבור – הודיע להם הרב, שהוא מטיל חרם על אלה שיתפללו בציבור.

מייד לאחר חג הסוכות הטילו על היהודים קנס בסכום של עשרה אלפים זהוב. הקנס סולק מייד.

שלושה שבועות אחרי החג נאסרו לפתע עשרים יהודים מחשובי העיר והרב בתוכם. כעבור שעות אחדות של מתיחות נכנס אליהם המפקד והקומיסר ופקדו, שכל אסיר ימציא להם רשימה מדויקת של רכוש. לאחר שנתמלאה פקודתם הכריזו שעל התושבים היהודים הוטל קנס בסכום של רבע מיליון זהוב, ועל האסירים לחתום, שעד למחרת בעשר בבוקר הקנס יסולק. כל האסירים חתמו על התחייבות זו.

הואיל ושעת העוצר כבר הגיעה, ליווה חייל את כל אחד מהם הביתה. למחרת שולם הקנס במועד שנקבע.

חרף תשלום הקנס, נתקיימו יום-יום חיפושים בבתי יהודים: פירקו רצפות, הרסו תנורים, חפרו במרתפים ובזזו מן היהודים כל אשר להם.

שמונה ימים לאחר תשלום הקנס, בחצות הלילה, הציתו את בית הכנסת, שנשרף כליל על כל הריהוט שבו, מלבד ספרי התורה, שהצילום קודם לכן מבית הכנסת, והטמינום בתוך אוהלי הצדיקים, אשר בבית העלמין.

בשעה שלוש בלילה דפקו על דלת ביתו של הרב. נכנסו חיילים במספר רב גרמנים מקומיים ומכבי אש, וכך הצהירו לפני הרב: הואיל ופרצה שריפה בבית הכנסת היהודי, הוטל עליהם להציל את כל בתי הרחוב לבל תאחז בהם הדליקה, לפיכך עליו לשלם להם מאתיים וחמישים זהוב שכר טרחה.

באותה שעה לא היה לו לרב סכום זה וביקש מהם לחכות עד מחר בבוקר וישיג לו סכום זה בהלוואה. לא אבו לשמוע להצעת הרב ופקדו עליו, שילך איתם לראש הקהילה. ואף שדרך אחרת קרובה הובילה לביתו של ראש הקהילה, הוליכו אות הרב לבית הכנסת הבווער וכפו עליו לעמוד כאן שעה ארוכה, למען ידאב ליבו למראה בית הכנסת הכלה באש. ראש הקהילה שילם מייד את הסכום שנקב.

למחרת הציתו את בית המדרש, ושוב הוכרחו היהודים לשלם מאה זהוב שכר טרחה. לבסוף אסרו את הפחח היהודי, דוד גוטליב, שהיה גר בבית המדרש, על שהצית את בית המדרש שלו. לאחר מכן נשלח למחנה ריכוז, שם היה אסור שישה שבועות.

מבית העלמין עקרו את כל המצבות, פירקו את אוהלי הצדיקים, חרשו את אדמתו והפכוהו לגן.

כפעם בפעם גירשו יהודים מבתי מסויימים והכריחו אותם לעזוב את דירותיהם מבלי לקחת איתם דבר.

ביום ג', עשרים ושבעה לספטמבר 1939, בא איש-צבא מקראקא והודיע, שעל כל היהודים, אנשים, נשים וטף, להופיע למחרת, ביום ד', בעשרים ושמיני לחודש, בשבע בבוקר, במגרש "סוקול", וכל אחד יכול לקחת איתו חפצים עד עשרים וחמישה קילוגרם וחמישים זהוב במזומן.

בו ביום ברחו העשירים מן העיר בנסותם לקחת איתם ככל שאפשר, אבל לא כולם הצליחו בכך. בדרכים בזזו אצל רובם את הכל "תמורת" מכות אכזריות. דלת-העם הופיעה במועד על המגרש המיועד. כאן לקחו מהם הכל, אף החפצים וסכום הכסף שהורשו לקחת איתם, והיכום מכות אנושות. אפילו עגלות ילדים, שהילדים שכבו בתוכן, לקחו, והאימהות נאלצו לשאת את ילדיהן על זרועותיהן.

כל היהודים תושבי זגירז' גורשו בבת אחת לגלובנה. בדרך הוכו נוראות, ושומריהם הודיעו להם, שכל יהודי שיימצא אצלו למעלה מן הסכום שהורשה לקחת עימו, ירה יירה לפיכך כל שהצליח בתחבולותיו להסתיר בשעת החיפוש חפצים ושנים, זהב, יהלומים, או כסף מזומן – השליך הכל בדרך, ולגלובנה נכנסה עדה ענייה מוכה, מעונה, רעבה ופושטת יד.

חמש עשרה משפחות יהודיות בלבד, לדאבוננו, נשארו בזגירז', והם: **המלשינים היהודיים**.
[16]

שתי ילדות יהודיות באזור הגטו בו רוכזו יהודי בנדין. [1]

ביאליסטוק והסביבה

1.

בכפר ברוניצ'נה על יד פינסק, שבו השגתי משרת מנהל-חשבונות בבית-החרושת לכוהל, באותו בית-חרושת עבדו גם 10 מהנדסים יהודיים. לאחר שני חודשי עבודה העביר אותי טרסט הספירט למשרה דומה בכפר זילאניביץ' ליד רוזאנה בין וולקוביסק לסלונים. שם עבדתי שנה אחת.

ב-22 ביוני 1941, ב-12 בצהריים לערך, בשבתי במשרד נודע לי מהרדיו כי פרצה מלחמה בין גרמניה לבין הסובייטים. כל אוכלוסי הכפר, פרט לפליטים, קיבלו צווי גיוס. הבחנו תיכף כי הולכות וחוזרות התמונות הידועות מימי פולין, כשהמגויסים היו מגיעים לעיירות כדי להתייצב ולא היה מי שיגייס אותם.

ב-23 ביוני שלחתי, כתמיד, שליח לבנק ברוזוני לקבל כסף כדי לשלם לפועלים שגויסו. השליח חזר מהבנק עם הכסף וסיפר כי בעיירה שורר שקט. כעבור שעתיים נודע לנו כי הגרמני נכנס לרוזוני.

ידיעה זו הגיעה אלינו לעת ערב. החלטתי לברוח לעיירה זלווה. בדרך שרר שקט.

בבוקר יום ה-24 הופצצו קשות זלווה והסביבה. כל בני העיירה נמלטו. בדרך פגשנו במחנה גדול של צבא רוסי, ומחנה עוד יותר גדול של אזרחים. מטוסים גרמניים רדפו אחרי הנמלטים והפציצו אותם קשות. רצנו בדרך לסלונים. במבואות העיר נודע לנו כי יחידה גרמנית מוצנחת חוסמת בפנינו את הדרך. החל קרב בין שני המחנות. ברחתי, משום כך, לעיירה יז'ירניצה. בבואי לעיירה נודע לי כי הגרמנים מגיעים לשם דווקא מצד שני.

רציתי להיכנס ליהודי אחד, אולם הוא פחד להכניס אותי. היה זה מפני שלפני בוא הצבא הגרמני לעיירה, הופיע משמר של גרמנים. ראשית מלאכתם הייתה לאסוף את כל היהודים במקום אחד. מבין היהודים הללו בחרו 30 איש והמיתו אותם ברירות לעיני האחרים. את שאר היהודים היכו מכות רצח ופצעו עד זוב דם.

משום כך היו היהודים הנותרים מבוהלים מאוד וחששו להכניס לבתיהם אדם זר. באין ברירה נכנסתי אני ועוד יהודי, שאיתו רצתי יחד, לתוך מחסן ושם הסתתרתי. והנה, לאחר חצי שעה לערך של ישיבה במחסן נערכה ביקורת על ידי ז'נדרמים גרמניים. הם תפסו אותי בהיותי שם. קודם כל החלו להכות אותי. היכו אותי ברובים, בידים, באקדחים ובמקלות. כיצד נשארתי בחיים אחרי המכות – זהו בגדר סוד בשבילי עד היום הזה.

אחר-כך הובילו אותי לכיכר אחת. לשם היו מביאים בלי הפסק מכל עבר מספר גדול של אנשים, יהודים, נוצרים וחיילי הצבא האדום. הם הסתערו על האנשים והיכו את כולם, אך בעיקר הפליאו מכותיהם ביהודים.

בלילה דחסו אותנו לחדרים אחדים. בחדר שלתוכו דחקו אותי נמצאו כ-300 איש. לא הייתה אפשרות לזוז מהמקום. כולנו היינו כאילו דבוקים איש לרעהו. למחרת הובילו אותנו מרחק של קילומטרים אחדים, לכפר שם נמצא מפקדם, רב סרן גרמני. השומרים שלנו פנו אל הרב סרן בשאלה מה לעשות בנו.

הרב סרן פסק שעליהם להמית בירייה עשרה אנשים, ואת הנותרים להעביר למחנה ריכוז.

כך עשו. הם בחרו באנשים, שלבושם היה היפה ביותר, וירו בהם לעיני כולם. בין הירויים היו גם יהודים אחדים. אחר כך הובילו את כולנו למחנה ריכוז בחצר הכנסייה.

ראשית כל הפרידו בין היהודים לבין הנוצרים. גם את הנוצרים חילקו לאזרחיים ולאנשי הצבא האדום.

הם הובילו אז רק את היהודים לעבודה – לקבור את הגרמנים ואת אנשי הצבא האדום שנפלו בקרב. בשעת העבודה היכו קשות את היהודים. אוכל לא נתנו להם כלל. ואחרי שהחזירו אותם למחנה הריכוז, החלו הגרמנים לנהל תעמולה חזקה בין הנוצרים ואנשי הצבא האדום וטענו כי בכל הצרות אשמים היהודים.

הם הפשיטו מעל היהודים את הבגדים והמגפיים ומסרו אותם לנוצרים. היהודים נשארו ערומים ויחפים. פשוטו כמשמעו, מעל חלק מהיהודים הורידו אפילו את המכנסיים והשאירו אותם בתחתוניהם.

הם בדקו בכליהם של היהודים, נטלו את כל כספם ומסרו אותם לנוצרים ולאנשי הצבא האדום, על מנת שיקנו בו דברי מאכל. חייל אחד מהצבא האדום סירב לקחת את הכסף השדוד ועל כך היכו אותו מכות רצח.

כשהחל חיפוש הכספים אצל היהודים הודיע קצין אחד, שאם לאחר החיפוש עוד יימצא אצל מישהו כסף או שיימצא כסף מופקר ומושלך, יומתו עשרה יהודים.

לאחר החיפוש הודיע קצין גרמני כי מצא כסף מושלך. ברור היה לכולם שזהו מעשה פרובוקציה. הם בחרו עשרה יהודים ועמדו להוציאם להורג.

ואז יצא מבין היהודים בחור אחד, שלא היה בן עשרת האנשים שנועדו להורג, והצביע על יהודי זקן אחד כאילו הוא השליך את הכסף.

היהודי הכחיש את ההאשמה שטפל בו הבחור. הקצין ציווה להפשיט את היהודי, עשרת היהודים נאלצו להפשיטו עירום כביום היוולדו, אז פקד הקצין על עשרה היהודים להכותו עד מוות.

עשרת היהודים העצורים, מלאי כעס על שהיהודי העמיד אותם בסכנת מוות. התנפלו עליו כחיות טרף והיכו אותו לעיני כל מכות רצח. היהודי צעק, התחנן ונשבע שזוהי עלילה והוא חף מפשע. הוא בכה וביקש רחמים, לא עזר דבר. הם הסתערו עליו כחיות פרא.

הגרמנים צחקו וצילמו את התמונה בלי הרף. כל היהודים בכו. אנו ראינו כיצד הם מסוגלים להפשיט מעל האנשים את צלם האלוהים.

סוף-סוף, כשהיהודי כבר שכב על הקרקע פצוע ושותת דם, כשמכל איבריו זורם דם והוא נושם בקושי, פקדו הקצינים להפסיק את מכותיו. היהודי המשיך לשכב על הקרקע ולא היה בו הכוח לקום. פחדנו לעזור לו. ניגש אליו קצין ופקד עליו להתלבש. בעמל רב הצליח היהודי להתלבש. בשעת מעשה הבחין הקצין כי אין ליהודי נעליים. כי חלצו אותן ממנו קודם ומסרו אותן לנוצרי. הוא מצא יהודי שנעל זוג מגפיים וציווה עליו למסור ליהודי המוכה. בהכותם את היהודי ניצלו עשרת היהודים ממוות בטוח ולאחר זה שוחררו.

ביום השלישי לאחר שני ימי צום, חילקו לכל יהודי צנים במשקל 50 גרם. הרעב הציק מאוד. היינו כה חלשים ומזי רעב שלא יכולנו להניע איבר.

בלי ספק היינו מתים מרעב אך קרה נס: קצין אחד ציווה לאסוף את כל הסוסים שנתפגרו או נורו ולבשל מהם מרקים בשביל היהודים. פשוט החיינו את נפשנו במרקים אלה.

החל לרדת גשם. כל היהודים היו ללא בגדים, מופקרים במגרש תחת כיפת השמיים. גג לא היה מעל לראשינו, ולא היה מקום בו אפשר למצוא מחסה מפני הגשם. כך בגשם ותחת כיפת השמיים "ישננו" גם בלילה.

לעיירה יזירניצה חדרה קבוצת פרטיזנית סובייטית והחלה להמטיר יריות על הצבא הגרמני שנמצא שם. לאחר קרב קצר נלקחה כל הקבוצה בשבי. אז נאסרו כל יהודי יזירניצה, גברים, נשים וילדים, והובלו אל המחנה שלנו.

למחרת הובלו לחורשה שמאחורי המחנה ושם המיתנו את כל היהודים, נשותיהם וילדיהם. לאחר מכן הולחנו אותנו לחורשה מקום שם קברנו את הקדושים בקבר אחים ואחיות אחד. למרות שרגשותינו נתאבנו, בכה כל אחד מאיתנו כשהתבוננו במחזה. בין גוויות הירויים נמצאו אימהות המחבקות את ילדיהן. התקבל הרושם שברגע האחרון ניסו האימהות להגן בגופן על ילדיהן הרכים.

לילה אחד התנפלה על המחנה קבוצה גדולה של פרטיזנים מהצבא האדום; הגרמנים הדפו אותם. למחרת פירקו את המחנה. את כל הנוצרים האזרחיים שחררו, את העיירה העלו באש ואת היהודים ואנשי הצבא האדום גרשו לפניהם הלאה. הם האיכו בנו מרחק של 60 ק"מ לערך, בדרך היכו אותנו מכות רצח. כל מי שפיגר בריצה ספג מכות נוראות ואכזריות. בלילה נשארנו ללון בשדה. אוכל ושתייה לא נתנו לנו. למחרת בבוקר המשיכו להאיץ בנו. לבסוף התעכבנו בשדה שבין רוז'אנו וקוסוב. שם הקימו מחדש את המחנה. אוכל לא נתנו. מורעבים עד מוות, אכלנו את העשב שגדל במקום ואת שיבולת השוער, שהאיכרים לא הספיקו לקצרה לפני פורץ המלחמה. למחרת פירקו לפתע את המחנה. לכל אחד נתנו תעודת מסע לכל עיר שרצה בה. אני קיבלתי תעודה לביאליסטוק.

בדרך לביאליסטוק התעכבתי ברוז'אנו. נודע לנו כי ביום הראשון לבואם המיתנו ביריה 25 יהודים. מרוז'אנו פניתי ברגל – לראשונה לייזירניצה. כל העיירה, לאחר שנשרפה, הייתה תלי חורבות. היהודים הספורים שניצלו מההרג מבכים חרישית את קברותיהם בתוך החורבות.

מייזירניצה הלכתי לסלונים. מצאתי שם עיר שרופה בחצייה. מחצית העיר עלתה באש בפעולות המלחמתיות. בהיכנסם המיתנו ביריות מספר לא רב של יהודים. בבואי נתקלתי בתור גדול של יהודים. נאמר לי שיהודים מחכים בתור לקבלת עבודה אצל הגרמנים במקומות העבודה שלהם. הגרמנים שילמו בלחם.

מצב הרוח בעיר היה טוב. הכומר הסלונימאי נתמנה לראש העיר. הוא השפיע על כך שהגרמנים לא ינהגו ביהודים בדרך כה קשה ואכזרית כדרכם בערים אחרות. ביום עבי את סלונים, ב-12 ביולי 1941, הנהיגו שם את הטלאי הצהוב בשביל יהודים. צורת הטלאי הייתה: אריג עגול שקוטרו 10 ס"מ, האחד על החזה והשני על הגב.

בסלונים נמצאו פליטים רבים מערים ועיירות רבות. רובם הסתדרו בבתי המדרש המקומיים. בדרך מסלונים לביאליסטוק פגשתי יהודי ששמו פליקר. ה' פליקר הקים לפני שנים אחדות בביאליסטוק בית חרושת ענקי לשמן. הבולשביקים, לאחר שכבשו את ביאליסטוק, אסרו אותו.

פליקר ישב בבית סוהר ביאליסטוקאי חצי שנה. אחר כך הובילו אותו למינסק. שם העמידו אותו בפני בית משפט. בית המשפט דן אותו לשמונה שנות מאסר, למרות שהיה אדם זקן ובגיל של למעלה מ-60.

בבית הסוהר המינסקאי ישב קרוב לשנתיים. את אישתו ומשפחתו שלחו הבולשביקים לקזאכסטאן. כשנכנסו הגרמנים למינסק, שיחררו אותו יחד עם כל האסירים. כשפגשתי אותו ליד סלונים, כבר הספיק לעבור ברגל כ-500 קילומטר. עם יהודי זה הלכתי מסביבות סלונים עד ביאליסטוק.

הגענו לעיירה זלווה. העיירה שרופה לחלוטין. כל העדה היהודית מתגוררת וחיה בשלושה בתים שנותרו שלמים לאחר השריפה. כל היהודים עונדים טלאים צהובים.

ב-11 ביולי כינסו הגרמנים את כל היהודים בכיכר מאחורי העיר. כשהתאספו כל היהודים, ציוו הגרמנים שכל המורים, עורכי הדין, הרופאים, מנהלי החשבונות ועסקני האגודות המקצועיות יצאו מהשורות ויתייצבו בנפרד. מהשורות יצאו והתייצבו חמישים יהודים לערך. הגרמנים בחרו אז מבין הנאספים עוד 15 יהודים. את אלה שלבושם היה יותר טוב. את כל הקבוצה העמידו בצד. לאחר מכן הסתערו במכות על כל הקהל ופיזרו אותו. האנשים הלכו לבתיהם ונשארה רק הקבוצה שנבחרה. הגיעה מכונית, העלו אליה את העצורים והמכונית פנתה לכיוון בלתי ידוע, לאחר מכן נודע לי שחיסלו את כולם.

מזלווה פניתי יחד עם פליקר ועוד יהודי אחד לוולקוביסק, את הדרך עשינו במשך שני ימים.

2.

ביום החמישי הראשון, תיכף לאחר פרוץ המלחמה בין הגרמנים לסובייטים, נכנסו הגרמנים לביאליסטוק. בו ביום התחילו לחטוף יהודים מהרחובות והדירות. את כל החטופים כלאו בתוך בית הכנסת של רחוב חזנוביץ'. מספר הכלואים בבית הכנסת נאמד ב-1,600. הם הציתו את בית הכנסת מכל עבריו. כל יהודי שקפץ מתוך חלון – נורה. כך ניספו כמעט כל היהודים ורק מספר קטן מהם ניצל על ידי שוער פולני שנתן להם לצאת בדלת אחורית.

בשבת, ה-13 ביולי 1941, נחסמו לפתע רחובות אחדים, שהיו מאוכלסים יהודים. כל הגברים, שנמצאו בשעת הסריקה ברחוב או בדירות הרחובות שנחסמו – נעצרו. לאחר מכן הוציאו אותם מהעיר לכיוון בלתי ידוע. בהלה נשתררה בעיר. נשי היהודים שנחטפו (ושבגלל היחטפם ביום השבת נקראו "די שבתדיקע" – "השבתיים") באו בבכי אל היודנראט. חברי היודנראט הרגיעו את הנשים באמרם כי "השבתיים" עובדים אי שם, חיים ושלמים.

חלפו ימים ושבועות. לא באה כל ידיעה מ"השבתיים". נשותיהן החלו להפגין תכופות לפני בניין היודנראט; הן דרשו שכיוון שבעליהן ובניהן עובדים כבר זמן ממושך, יש להחליפם באחרים שיישלחו למקומם.

בשל התביעה הזאת התחילו תגרות ידיים תכופות בין נשי ה"שבתיים" לבין נשים אחרות שחששו כי תביעה זו עלולה להביא לידי חטיפה נוספת של יהודים. כן אירעו לעיתים תכופות התנגשויות בין נשי ה"שבתיים" לבין המשטרה היהודית. בימים האחרונים של חודש יולי 1941 הוקם בביאליסטוק גטו בשביל האוכלוסייה היהודית. ב-1 באוגוסט של אותה שנה נסגר הגטו.

בביאליסטוק התגוררו עד 50,000 יהודים לערך. מספר האוכלוסים הלא יהודיים היה קטן יותר. יהודים איכלסו את מרכז העיר ואת הרחובות הסמוכים לו. הלא-יהודים התגוררו ברחובות הצדדיים של העיר.

במרכז העיר גרו היהודים העשירים. דלת העם התגוררה בסביבות בית הכנסת, על ה"פיאסקי" (חולות) ובכאנייסק. העסקים היהודיים נמצאו ברחוב ליפובה וסנקביצ'ה.

הגטו נקבע במרכז העיר, מקום שם התגוררו היהודים העשירים. מחוץ לגטו נשארו שני הרחובות המסחריים הנזכרים וכל הפרבר של דלת העם וכך פגעה גזירת הגטו בעיקר בשכבות העניות, שנאלצו לצאת מדירותיהן ולעבור לגטו תוך שמונה ימים. היודנראט, שבראשו עמד הרב מטעם ד"ר רוזנמן, הורה כי אסור ליהודי לתפוס בדירתו שטח הגדול מ-3 מטרים מרובעים. מספר הדיירים צריך היה, איפוא, להיות בהתאם למספר המטרים המרובעים. הוראה זו בוצעה בכל מאת האחוזים. אפילו יושב ראש היודנראט עצמו, ד"ר רוזנמן, הכניס לדירתו אנשים בהתאם למספר המטרים המרובעים.

ניתנה גם הוראה שנייה: אסור ליהודי לקחת אף פרוטה שכר דירה או תשלום אחר מהמועברים.

אם כי שתי ההוראות האלה בוצעו בכל מאת האחוזים, בכל זאת עדיין נשארו יהודים רבים ברחוב כי לא היה בשבילם מקום בגטו הצר והצפוף. הבתים, שהיהודים עזבו אותם, נשארו עומדים ריקים ועזובים ותרסייהם מוגפים. על בתים רבים הודבקו פתקים האומרים שהבתים מיועדים להריסה.

רשמית הונהג מטבע כפול: המארק הגרמני והרובל הסובייטי. האוכלוסייה לא רצתה לקבל לא את הכסף הגרמני ולא את הרוסי. **האנשים החליפו חפצים בדברי אוכל ולהיפך.**

לפני סגירת הגטו רצינו להצטייד בכמות יותר גדולה של דברי מאכל, אך כיוון שהאיכרים סירבו לקבל כסף, ניהלו איתם היהודים סחר-חליפין. האיכרים הציעו מצרכי אוכל ונתנו תמורתם ארונות, שולחנות, מיטות, מצעים וחפצים אחרים. האיכרים הביאו מכל טוב וקיבלו אותם מהם תמורת חפציהם.

הפולנים והעירוניים הביאו בגלל כך משטרה וז'נדרמים הצביעו על האיכרים המסרבים לקבל כסף גרמני. הז'נדרמים הכריחו אז את האיכרים למכור בכסף ובפרוטות עלובות, את מצרכי האוכל לפולנים ולא ליהודים. כשנסגר הגטו החלו היהודים לקבל את הכסף הסובייטי אך לא את הגרמני.

הגטו הוקף בגדרות עץ. היו שערים אחדים שנשמרו על ידי ז'נדרמים גרמניים. הז'נדרמים החלו להעסיק יהודים במספר גדול בעבודות גופניות שונות, ובייחוד בניקוי ובטאטוא הרחובות שמחוץ לגטו. הם לא שילמו דבר בעד העבודה.

למרות זאת הלכו יהודים רבים ברצון לעבודה, כי כך ניתנה להם האפשרות לצאת ל"צד ההוא" ולקנות מצרכים שונים בזול, כשהיו היהודים חוזרים מהעבודה העירה, היה כל אחד מהם מביא עימו צרור קטן של דברי מאכל ואם כי רשמית נאסר הדבר, הביטו הז'נדרמים על הדבר בין האצבעות ועשו עצמם כלא רואים.

ואלה היו המקורות לאספקת המזונות לגטו:

1. האגירות הגדולות שהיהודים הכינו לעצמם עוד לפני כניסתם לגטו. גם בתוך הגטו התחלף יהודי אחד עם משנהו בדברי אוכל שונים.
2. הצרורות שהפועלים הבריחו יום-יום במספר גדול מחוץ לגטו.
3. הגרמנים שילמו ליהודים שעבדו אצלם במצרכים שונים. מצרכים אלה הוכנסו לגטו.
4. כשעזבו הסובייטים את ביאליסטוק, השאירו במחסנים אוצרות של צרכי מחייה. מצרכים אלה נחטפו על ידי האוכלוסייה והיהודים ללא כסף. ממצרכים אלה נשארה בידי האוכלוסייה היהודית כמות ניכרת.
5. משרד האספקה הרשמי של הקהילה, שהקציב רק 1/4 ק"ג לחם לנפש לשני ימים.

באחד הימים הודבקו על חומות הגטו הודעות מטעם היוזדנראט. ההודעות היו העתק של פקודת השלטון הגרמני ליוזדנראט לספק תוך שלושה ימים כמות מסויימת של רהיטים, מפות שולחן, כלי אוכל ושתייה ופסנתר. במכתב הפקודה נאמר כי האוכלוסייה היהודית תיענש קשות אם לא יסופקו במועד החפצים הנדרשים.

החפצים סופקו במועד המתאים. בכל זאת ניתנה פקודה של פינוי הגטו הביאליסטוקאי מתושביו היהודיים, עליו נכתב להלן.

במשך הזמן הוטל על האוכלוסייה היהודית קנס בסך 2 מיליון רובל ו-2 ק"ג זהב. היוזדנראט פנה אל האוכלוסייה היהודית, ובייחוד אל משפחות ה"שבתיים", בפנייה להכניס את הסכום הנ"ל. בשכר זה – הודיע היוזדנראט – ישחררו את ה"שבתיים". כך מבטיחים השלטונות. הקונטריבוציה סופקה תיכף, אך ה"שבתיים" לא שוחררו. באחת השבתות הסתערו על הגטו

ז'נדרמים במספר רב. הם החלו לערוך חיפושים מבית לבית. השודדים גזלו את כל דברי הערך של כל האוכלוסייה היהודית בביאליסטוק.

לאחר תשלום הקנס הענקי, קיוו יהודי באליסטוק שתהייה להם מנוחה, אך לפתע קיבל היודנראט ב-12 בספטמבר 1941 מכתב מהשלטונות כי האוכלוסייה היהודית חייבת לעזוב את ביאליסטוק ולעבור לצריפים הנמצאים בין פרוז'אן לבין פינסק. התחלת הפינוי נקבעה ל-18 בחודש, אלף איש ליום. המכתב הזה לא פורסם ברבים, אך כשבא מישוהו ושאל בעל-פה על כך, נאמר לו כי זה נכון. לעומת זאת פירסמה הקהילה כרוז לאוכלוסייה היהודית האומר כי בקשר לפינוי הקרוב, יש לחלק בין התושבים היהודים העניים את כל הדברים שאי אפשר יהיה לקחתם, ובעיקר לבנים ובגדים.

וכיוון שמה-18 בספטמבר ואילך הצטרכו אלף יהודים לעזוב כל יום את ביאליסטוק, החל מיקוח מי יהיה בין אלף הראשונים. היודנראט החליט שהפינוי יתקיים לפי האלף-בית וכל בעלי המקצוע יהיו האחרונים.

כל הלא ביאליסטוקאים החלו להידחק אל משרדי הקהילה כדי לקבל רישיונות לעזוב את העיר. הקהילה פתחה ברישום כל היהודים הזרים מתוך כוונה לסדר להם רישיונות נסיעה. אך השלטונות אישרו רישיונות נסיעה רק לאותם היהודים שיוכלו להוכיח בתעודותיהם הסובייטיות כי מוצאם ממחוז ביאליסטוק. כ-2,000 יהודים לערך נרשמו כדי לנסוע לוורשה, אך ללא הצלחה.

ובאמת, ב-18 בספטמבר התחיל הפינוי. **שחיתות רבה התגלתה בעת הפינוי.** במקום לשלוח את כל אלה ששמות משפחותיהם מתחילים ב-א, ב, ג, ד וכן הלאה, השאירו אותם תמורת אלפי זהובים ושילחו רק עניים. הקהילה שלחה 6,000 איש, ולאחר מכן בוטלה הגזירה. על כך נודע לי רק אחר כך, כי ב-15 בספטמבר, שלושה ימים לפני שהחל הפינוי, עזבתי אני, אחותי ואחי ועוד שני צעירים, תוך הסתמכות על תעודות עבודה, את הגטו הביאליסטוקאי. אך במקום ללכת לעבודה פנינו לדרך המובילה לוורשה. אחרי 5 ק"מ הורדנו את הסרטים והמשכנו לצעוד. אחרי 7 ק"מ נתקלנו במשמר של ז'נדרמים. הם עצרו אותנו. אמרנו שאנו הולכים לעבודה בכביש והם הניחו לנו.

שבועיים לפני עזבנו את ביאליסטוק, פשטו שם שמועות כי בעיירה הסמוכה טיקוצין התחולל פורום איום. שמועות כאלה רווחו גם לגבי יהודי העיירה גונינדז. לאחר שעברנו מרחק של 20 ק"מ בכביש, פגשנו קבוצה של נוצרים. הם התעכבו לידנו וסיפרו לנו כי בעיירה טיקוצין אספו אנשי 0.0. את כל יהודי העיירה – אנשים, נשים וטף – והמיתו את כולם ביריות. אותו דבר סיפרו גם על העיירה גונינדז. כך השתכנעו כי כל השמועות ששמענו בביאליסטוק הן נכונות, לצערנו.

כמו כן סיפרו לנו הנוצרים כי בקירבת מקום נמצאת העיירה רודקי. שבוע לפני כן הרגו הז'נדרמים הגרמניים את כל יהודי העיירה, גברים, נשים וילדים. לא השאירו שם נפש יהודייה חיה אחת. הם הוסיפו את כי במבואות רודקי עומד משמר וכל יהודי העובר ברגל או ברכב, מומתו במקום. הם יעצו לנו, משום כך, שלא ללכת בכביש.

"שייגץ" אחד קיבל על עצמו להעביר אותנו את נהר נארו והסתעפיותיו ואחר כך להוציא אותנו לכביש המוביל לווארשה.

השתוונו לתת לו כשכר טרחה שתי חבילות "מאחורקה". הוא הביא אותנו עד נחל מים. כבר החשיך היום. הוא הושיב בתוך סירה שניים מחברינו והעביר אותם לגדה השנייה של הנחל ואחר כך אותי ועוד חבר אחד. הנחל היה רחב מאוד. אחותי עם החבילות נשארה לסוף. הוא לא העביר את כולנו יחד כי בסירה לא יכלו להפליג יחד יותר משלושה אנשים.

השייגץ הזהיר אותנו שלא נוציא הגה מפינו כי בקירבת מקום מסתובבים גרמנים רבים. אם ימצאו אותנו, יירו בכולנו.

לאחר שהעביר אותנו לגדה השנייה, הבחנו כי אנו נמצאים על אי, ומעבר לו היו מים נוספים, שכן היו לו לנחל הסתעפויות רבות. שנית העביר אותנו במים לפי הסדר הקודם, וכך חמש פעמים מחוף אל חוף. על החוף ליד המים התהלכנו יחפים, ללא הבגדים העליונים שהיו מונחים בסירה. עשבי המים דקרו ברגליים. שררה אפילה. לא הוצאנו מפינו אף הגה. אחותי והשייגץ הפליגו בסירה. כל פעם הצביעו לאן עלינו לגשת. משהגענו למקום המיועד, העביר אותנו מהגדה האחת לשנייה לפי הסדר הקבוע.

לאחר שהעביר אותנו במים בפעם החמישית, אמר לנו להתקדם בדרך היבשה עד לעץ מסויים. שם – הוא אמר לנו – עלינו לחכות עד שיגיע לסירה עם אחותי, זוהי הפעם האחרונה – הודיע לנו – להפלגה במים כי משם ואילך נמשכת היבשה. הוא הזהיר אותנו שנית לבל נוציא מפינו אפילו מילה אחת.

הגענו לעץ האמור. עד עכשיו לא היה אורך יותר מאשר דקות ספורות עד שהגיעה הסירה. והנה עתה מחכים אנו כבר 10-20 דקות והסירה אינה מופיעה. התחלנו לדאוג ואיבדנו את סבלנותנו אך פחדנו לצעוק. חלפה שעה ואין סימן לסירה. חלפו שעות ואין קול ואין עונה. החלטנו שלא להתחשב אזהרותיו שלא לדבר, והחילוננו לקרוא ולצעוק: סטללה! סטללה! זהו שם אחותי.

צעקנו וצעקנו אך תשובה לא באה. סוף-סוף, לאחר קריאות בלתי פוסקות, הבחנו כי הסירה קרבה.

השייגץ והסירה הגיעו אלינו. אחותי הייתה מעוצבנת מאוד ומבוהלת. היא אמרה שניתן לשייגץ את שני המעילים הטובים ביותר. כך עשינו. הוא חזר לסירה והפליג.

אחותי סיפרה לנו כי מכיוון שבסירה נמצאו מעילים ונעליים רצה השייגץ להטביע אותה במים כדי לשדוד את החפצים. היא התנצחה עמו כל הזמן והתחננה שירחם עליה. היא פנתה אל מצפוננו. סוף-סוף השתוותה איתו שישאיר אותה בחיים ובשכר זה תיתן לו שני מעילים.

האיר היום והבחנו כי הננו נמצאים על אי קטן בלב המים. לא יכולנו לעבור לא לכאן ולא לכאן. אחד החברים שלנו ידע לשחות. החלטנו שהוא יעבור במים בשחייה כדי לראות מה אפשר לעשות כדי לחלץ אותנו. הוא פשט את בגדיו, צרר אותם בחבילה וקשר אותה על צווארו וגבו. חצה את המים והגיע לאי שני. בהיותו על האי, ראה מרחוק אנשים הוא החל לקרוא לעזרה. איכרים אחדים הגיעו אליו בסירה. הוא סיפר להם אודותינו. הם הגיעו בסירתם למקום שבו נמצאנו, העלו אותנו וחבילותינו על הסירה והוציאו אותנו מהאי.

האיכרים אמרו לנו שאילו ידעו מראש שאנו יהודים, לא היו באים לחץ אותנו, כי הם מפחדים מפני הגרמנים. שילמנו להם שכר טרחה וקנינו אוכל. האיכרים הראו לנו דרך – דרך כפרים המובילה לוורשה – שבה לא ניתקל בגרמנים. הלכנו מכפר לכפר. האיכרים נתנו לנו אוכל תמורת "מאחורקה" וסוכר. בדרך כלל קיבלו אותנו יפה וסידרו לנו מקומות לינה.

סמוך לגבול הסובייטי גרמני הקודם השתנה המצב. איכרים סיפרו לנו כי בעיירות הסמוכות צ'יז'ב וזאמברוב הרגו הגרמנים את כל היהודים. בזאומאב ובזאמרוב אספו הגרמנים את כל היהודים, הושיבו אותם במכוניות והודיעו כי מובילים אותם לעבודה בצ'יז'ב. אך למעשה הוליכו אותם ליער, המיתו אותם במכונת ירייה ושם גם קברו אותם. האיכרים אמרו לנו שאם ייתקלו בנו הז'נדרמים, ירצחו אותנו. המשכנו ללכת. במרחק של 6 ק"מ מהגבול הקודם פגשנו קבוצה של שתי עלמות נוצריות ובחור אחד. בירכנו אותם לשלום. הכרנו לפי מבטאם שהם בני וורשה. הם היו לבושים יפה ועשו רושם של אנשים נעלים יותר ותרבותיים.

פילץ

פילץ היא ישוב יהודי עתיק. בית הקברות שלה עתיק הוא בן שמונה מאות שנים. גם בית הכנסת בה עתיק יומין הוא ובנוי להפליא.

הגאון הידוע, מחבר שאלות ותשובות "שמן רוקח", כיהן שם כרב. מאוחר יותר עשה שם הרב הגאון בעל "ברית אברהם", שנתפרסם אחרי כן כרבה של פיוטרקוב. גם האדמו"ר הזקן מאלכסנדר, ר' יחיאל דנציגר, מייסד שושלת אלכסנדר היה רב בפילץ, את מקומות מילא אחר כך ר' מנדלה רוטנברג, ממקורבי חצר גור. כיום מכהן שם רבי ברוך קלונימוס קלמיש הורביץ שטרנפלד.

הרב שטרנפלד יכול לשמש משל לרבנים אחרים. בפעילותו בעיר, בעת המלחמה הנוכחית, כאב נאמן לבניו, **כן הוא הרב לעדתו, במסירות נפש עושה הוא למענם ובדרך זאת הצליח, אומנם, לסייע רבות לטובת קהילתו.**

לעירייה נכנסו "הם" ביום ג', שלושה בספטמבר 1939. כבכל מקום פתחו תיכף בחטיפת יהודים לעבודה, לערוך בדיקות בבתי יהודים ובחנויות, שעה שהם לקחו כל מה שניתן היה לקחת. מאוחר יותר התחילו בגזיזת זקנים. הרב מיהר בכל פעם להשתדל והשיג רבות.

ביום שישי, בשמיני לספטמבר מצאו חייל גרמני ירוי בעיירה. בשבת, 9 בספטמבר, בבוקר כשנתכנסו הרב ועדתו לתפילה בבית הכנסת, הוקף בית הכנסת על ידי זקיפים גרמניים וז'נדרמים. הם אסרו את הרב ועוד עשרים בעלי בתים והובילו למאסר. הרב ועשרים היהודים הנעצרים היו בני ערובה שיימצא היהודי, שירה כביכול, בגרמני. העיירה הייתה כמרקחה. הכיצד למסור את היהודי? והרי אף יהודי לא ירה. בכו, אמרו תהילים. אותו דבר עשו גם הנעצרים בתפיסה. אך הישועה עדיין רחוקה הייתה.

למחרת, ביום א', 10 בספטמבר, קרה אומנם נס. בפני השלטונות הגרמניים הופיע פולני נוצרי והצהיר שמצפוננו אינו נותן לו מנוחה. כי בגלל שתיקתו, יישמדו קרוב לעשרים איש. משום כך מוסר הוא שבגרמני ירה הרוקח הנוצרי המקומי, בשם קוואפיש. מייד אסור את הרוקח, ערכו בדיקה בדירתו ומצאו שם אקדח. ממחסנית הכדורים חסרו שני כדורים. לאחר שנחתחו את גוויית הירוי מצאו בה שני כדורים, שהוששו עם כדורי האקדח, ונתברר כי הם אותם הכדורים.

בדרך זאת נתברר שהיורה היה אומנם הרוקח. אותו הרגו ואת היהודים החפים שחררו.

הגרמנים יצאו את העיירה. את השליטה קיבלה המשטרה הפולנית והיהודית. גטו לא היה קיים. היהודים והפולנים ממשיכים להתגורר כקודם. כמקודם עוסקים יהודים ופולנים במסחר, עומדים בצוותא בשוק בימי היריד השבועי וכו'. אלא שהוטל איסור על היהודים לעזוב את תחומי העיירה בלי "פשפוסטקה". קרה גם שבחור יהודי נורה. הוא היה פליט מלודז' ויצא לסחור בכפר קרוב. שם מצאהו ז'נדרם גרמני וירה בו.

פרנסה בעיירה ישנה בשפע. יהודים מרוויחים יפה. הכל עולה בזול והיהודים מתקיימים, באופן יחסי, לא גרוע יותר מאשר לפני המלחמה. אבל משתי פורענויות סובלים היהודים במיוחד: בימי השוק מוקף השוק קרובות על ידי ז'נדרמים הבאים מוולברום. קודם מחרימים הם את כל הסחורות שהם מוציאים אצל כל יהודי שבשוק. אחר כך "בודקים" הם בדירות יהודים ומשם נוטלים את כל מה שניתן ללקיחה.

צרה שנייה: לעיתים קרובות מאוד מקיפים הם את הרובע היהודי וחוטפים עשרות יהודים למחנה עבודה. אם כי כבר חזרו מן המחנה כמה עשרות יהודים, עדיין חסרים רבים מן החטופים.

החיים העדתיים, גם הם מתנהלים כלפני המלחמה. מתפללים, כתמיד, בבית הכנסת, בחורים יושבים ולומדים בבית המדרש. המקווה קיימת והשוחטים עוסקים בשחיטה כמקודם.

שבת, אחת בחודש דצמבר 1941, הגיעה לעיירה מכונית עם ז'נדרמים מוולדברום. היהודים הלכו להם, כתמיד, לבית הכנסת, וטליתותיהם מתחת לבית שחיים, לתפילה. בשעת התפילה שוחחו על הז'נדרמים אשר הופיעו שוב בעיירה, אך עניין רב לא ייחסו להם, מכיוון שמורגלים היו בכך. סיימו את התפילה וחזרו הביתה לאכול סעודת שבת עם חמין ופשטידות, שעדיין היו אוכלים בעיירה.

כשנשא הרב את כוסו כדי לקדש על היין, פרצו לתוך ביתו כמה שוטרים פולניים והודיעו לרב, בשם השלטון הגרמני, שהוא נאסר, כבן ערובה, עד שהיהודים ימציאו ויימסרו כל פרוותיהם במשך שלוש שעות. אם לאחר זמן זה ימצא בבית יהודי שיירי פרווה, יירה הרב. אותה שעה נאסרו גם חמישה בעלי בתים מבין החשובים, ויחד עם הרב הובלו לכלא המקומי.

בעיירה נפלה בהלה. הושבתה השבת. נשיהם וילדיהם של ששת האסירים יצאו לרחובות בצעקה, שיהודים ימסרו תיכף את הפרוות. יהודים התחילו בריצה להנהלה הפולנית ופרוותיהם בידיהם. לא עברו אפילו שעתיים ובבתי יהודי העיירה לא נשאר סימן של פרווה. את הכל מסרו. אף יהודי לא רצה לקבל על עצמו את סיכון חייהם של ששת היהודים עם הרב בראשם. למרות זאת, היה נכנס לחדר האסירים, יצא ושוב, ז'נדרם שכיוון את אקדחו לרקתו של הרב וצרח: "יהודים לא ימסרו את הפרוות ואתה תיירה כמו כלב!..." פחדם של היהודים האסירים הלך ורב. ניסו להכניס להם משהו לאכול, אבל הז'נדרמים לא הרשו.

רק ביום ראשון, לפנות ערב, שחררו את היהודים האסירים. למחרת, ביום שני, הובילו לולברום שש עגלות גדולות מלאות פרוות של יהודים.

בחודש מאי, 1942, חיו יהודי פילץ באימה נוראה. בימים הראשונים של החודש, הגיעו מוולברום לפילץ, שני שוטרים פולניים ואסרו פולני מקומי והובילו בעגלתו של יהודי. בעגלה נסעו: הפולני האסיר, שני השוטרים הפולניים, אישתו של אחד השוטרים, העגלון היהודי ועוזרו, גם כן יהודי.

בדרך, מפילץ לולברום, באה לקראתם עגלה ובה פולנים מספר. העגלה, גם היא מוולברום, נעצרה לרגע ונעמדה ברוחב הכביש. העגלה עם האסיר, מוכרחה הייתה להיעצר, בו ברגע נתנו יריות על שני השוטרים, שניהם נפלו חלל בו במקום. העגלון היהודי נפצע קל מכדור חולף. האסיר הפולני מפילץ, יחד עם היורים, נעלמו כאילו לתוך תהום. משחזרו העגלונים היהודיים וסיפרו את הקורות, שתחררה אפלה בעיירה. ידעו שהעניין לא יעבור חלק. אבל איש לא ניחש באיזה צורה תבואנה התגובות. וכאן – שוב אירע נס. הנוצרים ואישתו של השוטר שנרצח, קבעו בעת החקירה בביטחון מלא, כי לשני היהודים לא הייתה ידיעה כל שהיא על ההתנקשות.

למחרת הוקפה עיירה על ידי מספר גדול של ז'נדרמים גרמניים. הם אסרו מספר גדול של פולנים והוליכום. למעלה מעשרים פולנים נורו בעיירה. אחר-כך הקיפו את הרובע היהודי, אסרו את האישה שבביתה סעד הנוצרי שנמלט בו ביום שנאסר. (האישה הייתה בעלת מסעדה), הוציאו לרחוב וירו בה. אחר כך עברו בכל מעונות היהודים ופתחו בבדיקות.

בשעת הבדיקות, גזלו מן היהודים כל מה שהיה להם. זהב, כסף, מעות, חפצים, לבנים, מלבושים, מזון, כלי מיטה ורהיטים.

שבעתיים קשה הייתה האימה שעברה על יהודי פילץ, במשך חודש יוני, 1942.

ביום שישי, פרשת בהעלותך, תש"ב, (5 ביוני 1942) בוצע בעיירה הסמוכה פלוטניק, גירוש האוכלוסייה היהודית המקומית. הוליכו אותם במכוניות משא ל"כיוון בלתי ידוע". תיכף פשטו שמועות, כי גורל דומה צפוי גם ליהודי פילץ. תיכף התקשר חבר ה"יודנראט", ר' חיים לאחר קבלת הידיעה, עם הרב, שיגזור תענית ליום השבת. לאחר ישוב דעת החליט הרב על דעת עצמו, לא להכריז על תענית ציבור בשבת, אלא לתת צדקה.

ביום שישי, לפי פקודת הרב, חיזרו זוגות של מתרימים על הבתים וסלים בידיהם ואספו כמות גדולה של לחם וחלות, וגם סכומי כסף גדולים. כל זה חולק תיכף בין העניים המקומיים. הודבקו מודעות שלפיהן צריך הקהל לבוא לבית הכנסת לאמירת תהילים בציבור. עזרות הגברים והנשים מלאות היו. עד הערב חזרו שלוש פעמים על כל ספר התהילים. הצעקות, הבכי והעוויתות באמירת התהילים קרעו לב.

אותו ערב שבת היה כערב תשעה באב. איש לא טעם מסעודות שבת המוכות. איש לא עלה על משכבו לישון. כולם הכינו להם תרמילי-גב, מלאום בדברים הנחוצים ביותר ותלום על שכמם, במקרה של פקודת גירוש פתאומית.

למחרתו, עם עלות הבוקר, פתחו באמירת תהילים והפסיקו רק לתפילה. עם סיום התפילה, לא הלך הקהל הביתה, אלא המשיכו באמירת תהילים עד הערב. ושוב ליל שימורים ופחדים. איש לא פשט את בגדיו, איש לא שכב לישון. שוחחו על כך שהלילה יארע משהו. שעה חלפה, שעה באה. האיר היום ובלב – הקלה פורתא.

ביום ראשון, פרשת שלח, 7 ביוני 1942, אורגן מפעל התרמה עצום של מלבושים, לבנים ונעליים, מזון וכסף, שחולקו בין העניים. כל אותו יום אמרו תהילים בבית המדרש, והודבקו מודעות, שמחר, יום שני, הוכרז כתענית ציבור לכל האוכלוסייה היהודית. טרם עלה השחר ויהודים עמדו לאמור תהילים בלבבות שבורים. הבכיות הגיעו עד לב השמיים. הפחד מפני הגירוש ל"כיוון בלתי ידוע" נורא היה ואין לשערו. לאחר אמירת תהילים עמדו להתפלל בנעימת הקינות של תשעה באב. עם סיום התפילה פתחו ב"אבינו מלכנו" ואמרו סליחות לכ' סיוון. נאסף סכום של ארבעים אלף זלוטות במטרה "למנוע את הרעה".

והשניים כאחד, אמירת התהילים והכסף, עלו יפה. ב-15 ביוני 1942, יצאה מפילץ טלגרמה ובה מילה אחת ויחידה:
- מנוחה! - - -

פאביאניץ

חודש ימים לפני חג הפסח תש"ב, הגיעה לעיר ועדה של אנשי הגסטאפו עם כמה רופאים צבאיים. כל האוכלוסייה היהודית נדרשה להופיע לפני הוועדה. הוטלה חובה על ההורים להביא איתם אפילו תינוק בן יומו.

את מטרת הבדיקה לא ידע איש. כולם התפלאו: מה לה לוועדה לבדיקה רפואית ולזקנים בני שמונים או לתינוק בן יומו.

כולם הופיעו לפני הוועדה. לאנשים בריאים, גברים ונשים, הוטבע חותם על החזה באות A. כל הילדים עד גיל עשר, הזקנים למעלה משישים וכל החלשים נחתמו באות B. הדיו של החותמת הייתה מסוג זה שאינו ניתן למחיקה.

הבדיקה לא הייתה נכונה, כי באות B נחתמו הרבה אנשים בריאים לגמרי, אף שמראיהם היה רע, רזים היו, וכדומה.

שבת, 16 במאי 1942, הוקף לפתע הגטו היהודי על ידי עשרות ז'נדרמים. נפלו יריות. אחר כך חדרו לבתים היהודיים והתחילו להבהיל, לרדוף ולדחוק את כל היהודים, אנשים, נשים

וטף, שיצאו תיכף למגרש הספורט "קרשה ואנדר". מכל העברים, מכל הרחובות, התחילו לגרש יהודים שלא נטלו איתם דבר. בבתים ובדרך היכו באכזריות את היהודים, בידיים, בקתות רובים, באלות.

בשעת מעשה החריבו גם רכוש יהודי, שברו ארונות, ניפצו שמשות, כלי מטבח וכו'. בשעת הבהלת היהודים למגרש "קרשה ואנדר" נורו כמה אנשים, שלא הספיקו לרוץ מהר כפי ש"הם" רצו. היום היה גשום. זרזיפי מטר. היהודים, ביניהם זקנים וילדים רכים, חולים וזקנות נתכרבלו כולם תחת גשמי זעף, בגוש אחד, אסור היה לאיש לזוז מן המקום. על נייע-כל-שהוא, באה מהלומה או כדור.

הלילה חלף. עם עלות השחר, ביקשו כמה אנשים לילך לעשות את צרכיהם. לכך באה תשובה: לעשות את צרכיהם במקום. לא לזוז מן המקום. באין ברירה, עשו גברים את צרכיהם בנוכחות נשים, ושעות ספורות עמדו היהודים בתוך הצוואה. אוכל, ואפילו מעט מים לשתות, לא ניתן ליהודים. היום הראשון עבר כולו תחת גשם שוטף מבול של מהלומות. אנשים התמוטטו מעייפות ואפיסת כוח.

ביום ראשון, 17 במאי 1942, באה פקודה שיסתדרו, לחוד, כל אלה שהוחתמו באות A ולעומתם, כל אלה שהוחתמו באות B. היות ולא בדקו את הקבוצות, התגנבו רבים מאות B לתוך קבוצת A. לילה ירד. הגשם לא פסק. חושך ואפלה כבתוך שק. מגרש ה"קרשה ואנדר" מואר באופן קבוע בזרקורים.

למגרש הנמצא ליד מסילות הברזל, התקרבה רכבת משא. כל אלה מקבוצה B הועמדו מלכתחילה בקצה המגרש, סמוך למסילת הברזל. קבוצה B נמצאת תחת אור הזרקורים. קבוצה A רואה מרחוק מה שמתרחש. זקנים וזקנות, נשים וילדים נדחסים באכזריות לתוך הקרונות. בועטים בהם, מכים אותם, הולמים בקתות רובים בראשים. ילדים קטנים נעקרים מזרועות אימותיהם ומושלכים בידיהם וברגליהם הקטנות לתוך הקרונות. מרחוק נראים ראשים מנופצים. דם, ליח ואברים. צעקות האומללים, של ילדים ושל מבוגרים, מגיעות ללב השמיים. אבל השמיים משיבים בגשמים, כאילו פמליה של מעלה מורידה דמעות על חורבן יהודים ואסונם.

היללות והבכיות פוסקות. כל האומללים כלואים כבר בקרונות. נשמעות רק בכיות וצריחות חנוקות. דלתות הקרונות נעולות כבר וחתומות. בכי תמרורים נשמע, נקישות בדפנות. היאבקותם של קורבנות אומללים וכלואים. כל יהודי קבוצת A, שקרוביהם, נשיהם ילדיהם, הוריהם, אחיהם ואחיותיהם נמצאים בקרונות החתומים, בוכים בחשאי. בקרונות אין אוויר. הקורבנות נותרו ללא אוכל ושתיה. ללא מעט מים כפשוטו. כבר רבים שם המתים: ילדים שנרצחו וזקנים שהרוצחים קפדו את חייהם כשדחקו לתוך הקרונות.

לפתע, קרוב ל-8 בבוקר, ביום שני, 18 במאי, הוחלפו המשמרות. הז'נדרמים בעלי "המבצע" הלכו להם. במקומם באו אחרים. יהודי קבוצת A הרגישו כי הז'נדרמים שזה עתה הופיעו, אינם רשעים כקודמיהם. התחיל משא ומתן להצלת הורים, נשים וילדים, מתוך הקרונות החתומים.

אנשים מתוך קבוצה A נתנו שעוני זהב, יהלומים, כסף ומטבע זר, שנתפרו לתוך מלבושיהם, על מנת להוציא את קרוביהם מתוך קרונות המוות. ז'נדרמים השיבו כי אנשים בגיל שלמעלה מ-60 שנה, בשום אופן אין הם יכולים להציל. לעומת זאת, קיבלו על עצמם להציל ילדים ונשים חלשות, הגיעו חשמליות להוליך את קבוצת A ללודז'.

שעה שיהודי קבוצת A נכנסו לחשמליות, פתחו הז'נדרמים את הקרונות החתומים של קבוצת B והוציאו משם קבוצת ילדים סביב גיל עשר ומספר זעום של נשים שהוכרו כחלשות. ביחד הגיע מספרם ל-150 נפש. את המשוחררים הטילו לתוך החשמליות, בין אנשי קבוצת A. מתוך הקרונות החתומים, שוחררו רק אותם היהודים ששולם בעדם כופר הגון. ה"משוחררים" סיפרו על מספר רב של ילדים נרצחים ומתים, זקנים וחולים, המוטלים בקרונות.

החשמליות יצאו ללודז'. הקרונות החתומים עם קבוצת B נשארו לזמן מסוים ואחר כך הוסעו ל"כיוון בלתי ידוע" הידוע... חברי קבוצת A נשלחו למחנות עבודה שונים בגרמניה. יהי רצון שעוד יתראו בעולם הזה אנשי קבוצת A ואנשי קבוצת B.

סלומניק

לא הרחק מקרקוב נמצא ישוב יהודי עתיק בסלומניק. עד למלחמה, מנתה הקהילה היהודית בסלומניק, קרוב ל-800 נפש. הסיבה לגידול הישוב היהודי הזה, היא התווספות של אלפי פליטים יהודים מקרקוב ומסביבתה, גם משל יהודי לודז' ומשל עיירות אחרות שב"גנרל-גוברנמנט".

עוד לפני המלחמה לא חיו שם היהודים ברעה. אך היה שם רופא, פולני, שונא ישראל מובהק, אנטישמי זה ירה לא מזמן, במו ידיו, בתושב היהודי המקומי, ר' מרדכי זאב ציגלר, בגלל חשבונות קודמים שהיו לו איתו, עוד מימי פולין. ירה בו ועתה היה מתהלך בלי דין ובלי דיין.

רופא זה, הוא ששיסה כל הזמן את השלטונות הגרמניים בישוב היהודי. יחד עם הפולנים שארגן, פנה ל"לאנדראט", לגרש את כל היהודים מן העיירה. מובן, שלבקשתו הייתה אוזן קשבת. ביום שישי, פרשת בהעלותך, 5 ביוני 1942, בוצע הגירוש. האוכלוסייה, בחלקה הגדול, נצטווה להתאסף ולא הירשו להם לקחת איתם דבר וכפי שהיו ועמדו, באותו מעמד נדחסו לבית הכנסת ולבית המדרש ושם החזיקו ארבעה ימים את היהודים, מאות זקנים וזקנות, ב-8 ביוני 1942, הושיבום בקרונות חתומים והוליוכום ל"כיוון בלתי ידוע" העגום והידוע. בשעת חטיפת היהודים, ניתכו עליהם מכות רצח, כנהוג מאז, בזזו את מעונותיהם והשחיתו רכוש יהודי.

נביא כאן שני מכתבים משני ניצולים מבין יהודי סלומניק. המכתבים אופייניים מאוד. בהם משתקפים כל האימה, הפחד והבלהות שעברו על האוכלוסייה היהודית בפרובינציה. נכתבו בידי שני יהודים פשוטים ובשפת יידיש פשוטה, לאדמו"ר שלהם.

הם גם מסמכים תרבותיים-היסטוריים לקורות תקופתנו. ניכרת בהם האמונה באדמו"ר, אמונה שלמה בברכתו, שבזכותה אפשר להינצל בעת צרה וקללת האדמו"ר יש בכוחה להביא רעה על ראש הרשעים. משום כך מזכירים הם את שמו של הצורר כי אישתו היא מעוברת (אישתו של הצורר כננוביץ! שהאדמו"ר יתפלל שהיא תיענש והרשע יהיה עסוק וטרוד בשלו.

הנה תוכן המכתבים:

איגרת ראשונה

ב"ה. יום ג' פרשת שלח, שנת שב"ת פה סלומניק.
החיים והשלום וכל טוב שלח (שלוח?) לכבוד ידידנו
וכו' .. מו"ה... כן עטרת ראשנו, הרב הצדיק האדמו"ר שליט"א.

אשפוך לפניו מרי שיחי, על שבר בת עמי, על השבר שקרה לעירנו סלומניק.
ביום שישי, בבעלותך, הגיעו מה"מינים שהוא" שהקיפו את כל העיירה והוציאו את כל
היהודים. (אחוז מצער בלבד נשאר), אנשים, נשים וטף, זקנים קרוב למאה וקטנטנים, יונקי
שדיים. קיבצום למקום אחד והחזיקום עד יום שני, פרשת שלח, בו בבוקר הגיעו למעלה
משלושים משאיות ולצערנו הוליכו את כולם. לעת עתה אין יודעים לאן.

עד כמה גדלו ייסורינו, בייחוד שביניהם היו גם רבנים, שוחטים, חזנים, יהודים יקרים, חולים
ותשושים, גם חמי וחמותי ובני ביתם, אחד מגיסי ובני ביתו ודוד.
אין לתאר את העצר העצום. אנחנו נשארנו גלמודים, יתומים חיים, האמירה הולכת וגדולה.
ה' ירחם.

**בבקשה מכם, אהובינו ידידינו, להזכיר לפני כ"ק האדמו"ר שליט"א, את מורי חמי נ"י
וחמותי תחי' וב"ב. סיסי וב"ב ודודי, שנשמע מהם בשורות טובות תיכף. אי אפה הם
ונזכה לראות את כולם במהרה, בשלום. שבל ייקרעו לבותינו חס ושלום. כולי דווי על שבר
בת עמי. רואה אני בצער זוגתי תחי'. רגע אין היא פוסקת מלבכות, בל יבולע לה חלילה. גם
על צער גיסי שנשאר לבד. אינני רוצה להוסיף ולצער אתכם אך ברצוני להזכירכם עוד משהו,
לפני בועות כתבתי לכם על משפחת ידידינו מרדכי זאב הי"ד, שצורר מקומי חותר תחתם וגם
תחת כולנו וזהו (הגירוש) פרי מעללו הוא, יימח שמו, השיבותם לי בתשובה על ברכת כ"ק
האדמו"ר שליט"א שהאציל על משפחת מרדכי זאב, ואומנם עמדה להם. הם ניצלו ויצאו
מתוך שבי, בזכות צדיק בן צדיק.**

מפיל אני עכשיו תחינה שתכניסו את עצמכם למצבנו ולהזכיר את כל אלה שאכיר אני כאן,
שבזכות תפילת צדיק בן צדיק יישארו בחיים, שלא יחסר להם מזון ושבמהרה נשמע בשורה
טובה ובקרוב בקרוב נזכה להתראות איתם בלב שלם.

**אני מזכיר את כולם: חמי שמואל מאיר בן תמר וזוג' צבי' בת מרים חי', בנם בצלאל,
בתם שרה, נכדם מרים חי' בת מלכה רבקה. גיסי משה בן ציון בן אסתר, וזוגתו רייזל
בת צבי', בנם יעקב יוסף, בתם חנה פרוסט, בתם הילדה מרים חי', בן דודתי, אלעזר
זיסקינד בן חי' ובני ביתם.**

מעשיהם הטובים של חמי וחמותי יעמדו להם. הם חילקו כל פרוטה, למעלה מכוחותיהם
ובזכות עוללים ויונקים, בכיותיהם וצעקותיהם ששמענום כאן, שתעלינה לפני השי"ת. אני גם
מזכיר שחמי וחמותי חלושים הם. כמו כן גיסתי רייזל שחלשה היא, שיחזקם השי"ת אב
הרחמים שוכן מרומים, רחם נא עלינו ובקרוב שוב נראה את שובי"י חנם. אני מזכיר גם אותנו
הנשארים, אני דוד בן לאה, זוגתי אסתר בת צבי, בתי הילדה תמר, גיסי צבי בן צבי לרפו"ש
על ידו הימנית. צדקתו ועניותו יעמוד לו, שיראה בקרוב את הוריו. הוא הקריב את עצמו
למענם וכמעט שמאבד את עצמו. לא אוכל עוד לחזות בצער זוגתי תחי' אינה נותנת
שינה לעיניה ואוכל לא בא אל פיה. צמנו בתמידות. היום כבר אין לנו כוח לצום. בקושי
נשתרך על רגלינו.

פעם ופעמים, הואילו נא להזכיר בקודש את כל הנ"ל ואולי תוכלו להשיב לי בכתב מה הייתה תשובת כ"ק האדמו"ר.

רוצה אני שכ"ק האדמו"ר יבטיח לי שכולנו נראה אותם בחזרה, חיים ובראים. מקבלים אנחנו עלינו שהאדמו"ר שליט"א יגזור עלינו לעשות משהו ובלבד שנראה אותם בקרוב ואותנו הנשאים לא יגרשו עוד, חס ושלום. בשעה שרק נוכל לשלוח כסף או חבילה, נשלח לו. לעת עתה אין יוצאים לרחוב. שיוושע כלל ישראל ושומר די לחבלי משיח. שיבוא כבר גואל צדק שלנו, במהרה בימינו, אמן.

אשתדל לפעול גם להבא למען ה"כולל", אם כי הוליכו את כולם, ביניהם הישיש חם שמואל בן קרנדל וב"ב, אשר למל בן רוייה, מאיר יחיאל שוחט וב"ב, דוד שכנא וב"ב, מאיר מלמד וב"ב, שלמה מאיר וב"ב. **יעזור השי"ת ויקרא לשבויים דרו.**

אנצל כל האפשרויות ולמעלה מן האפשרויות. שיקבל כ"ק האדמו"ר שליט"א את תחינתנו. **עבדכם משתחוה מול הדרת כובדכם ומצפה לישועה שלמה ולתשובתו הקדושה.** דוד בן לאה.

האדרעס: כתבתו לי כמקודם. הגם שאני כותב על הקאפערט אדרעס אחר. אבל תכתבו על האדרעס הישן שלי. בינתיים שולח אני ח"י זהובים פדיון נפש. יהי רצון שנראה את כולם חיים וקיימים.

איגרת שנייה

ב"ה

כבוד הרב הקדוש האדמו"ר שליט"א.

מהולל השם יתברך שכל משפחתי ניצלה. רק את הסבא"שי, יהודי בן תשעים, הוליכו. שמו שלמה בן הנדל.

מבקש אני את האדמו"ר שליט"א שיתפלל על כולנו, שלא תסור ממנו שמירה, גם להבא. אני שולח 50 זהובים פדיון נפש. דרישות שלום ובקשה שכולנו ניוושע במהרה ובקרוב ושהצורר לא יכול עוד להרע לנו. שוב הוא חותר תחת ליהודים מספר, שבקושי עוד שרדו. אני גם מזכיר שאישתו מעוברת. שיהיה טרוד ועסוק בשלו ומשלו. רחם נא, אדמו"ר קדוש, והתפלל עלינו.

אפרים פילש בן מלכה.

עד היום אין כל ידיעה לאן הובלו יהודי סלומניק, כמו שאין ידיעות על יהודי הקהילות הקדושות האחרות, שמשם הובלו וגורשו היהודים.

המספר הזעום של 10 אחוזים יהודים, שהצליחו להסתתר, ברגעי הזעם והתוכחה, חיים תוך פחד לגורלם בעתיד.

"הנה לא יום ולא יישן שומר ישראל". שומר ישראל ישמור גם את היהודים שעדיין הם במקומותיהם. [17]

פיוטרקוב טריבונאלסקי

בשנת 1679 קיבלו יהודי פיוטרקוב פריבילגיה מאת המלך יאן סובייסקי להקים להם בית-כנסת ולהקצות להם קרקע לבית קברות.

בסוף המאה השבע-עשרה הקימו להם יהודי פיוטרקוב בית-כנסת של עץ, אשר נפגע בפוגרום על-ידי הישועיים בשנת 1740, ולבסוף נהרס כולו.

באמצע המאה השמונה-עשרה הקים בכספו רבה העשיר של פיוטרקוב, רבי נתן-נטע בית-מדרש ותרם לו ספרים רבים, ביניהם הרבה יקרי-המציאות, כמו ספר "בית יוסף" דפוס ראשון, ועוד, וגם אוניקאטים רבים. בסוף המאה ה"ח, בשנת תקנ"א, הוקם בפיוטרקוב בית-הכנסת הנוכחי.

בית-כנסת זה מפורסם לתהילה בכל רחבי פולניה. הבניין המוצק, המבנה המפואר, הארכיטקטורה הנהדרת והקישוטים האומנותיים בכותל המזרחי מפליאים עיני כל רואיהם. הקיר המזרחי הוא יצירת אומנות ממש. כתר של זהב תלת-קומתי, ששני אריות ענקיים תומכים בו משני צידיו ועליהם מרחף נשר שחור גדל-כתפיים. וכל זה נתמזג עם ארון-הקודש המקושט בחיתוכי אומנות שונים.

במיוחד מצטיין בית-הכנסת בציוריו מלפני עשר שנים מעשה ידי הפרופסור ווילנברג, צייר ידוע מצ'נסטחוב. קודם לכן ביצע את הציורים האומנותיים האמן של המאה השמונה-עשרה, ר' דוד גולדשטיין (גרוכליצר). החיתוכים הם מעשה ידיו של ר' דוד פרידלנדר. מתהלכת אגדה, שבשעת מלאכתו נפל פרידלנדר מעל הפיגום ומת במקום.

גם "קונה" ועמוד קלון (פרנגר) היו בבית-הכנסת הפיוטרקוב, שחוסלו עם השינויים שחלו במבנה בית-הכנסת מפאת הארכת הקיר המערבי.

בשנת 1820 ביקר בבית-הכנסת הצאר אלכסנדר הראשון בדרכו לארפורט: ב-1812 ביקר בו הגנרל הצרפתי דובוסט; ב-1915 ביקרו בו הרבה קצינים גרמנים ואוסטריים: בתקופה הפולנית - פקידים בכירים ותיירים רבים.

בשנת 1861 נערכה כאן אזכרה לחמישה פולנים לוחמי מלחמת השחרור, לפיכך עמדה הממשלה הצארית לסגור לחלוטין את בית-הכנסת.

בשנת 1914 ערכה הממשלה הצארית חיפוש בבית-הכנסת ובביתו של הראב"ד (ראש אב בית דין) א' יעקב גלאזר, בחשבם למצוא כאן טלפון חשאי לגרמנים. רק פעמיים בוטלה התפילה בליל שבת בבית-הכנסת מיום היווסדו עד פרוץ המלחמה הזאת. בפעם הראשונה – בזמן האזכרה הנזכרת של שנת 1861; ובשנייה – בעשרים ושמיני לאוגוסט 1914, מאימת הפוגרום שזמם צבא הצאר על יהודי פיוטרקוב.

לפיוטרקוב "הם" פלשו ביום שלישי, חמישה בספטמבר 1939. באותו יום נורו כארבעים יהודים. למחרת הציתו את כל הרובע היהודי, הכולל את ריבוע הרחובות: ירוזולימסקי, פרץ, רחוב היהודים וזאמקובה. היהודים שניסו להינצל מתוך הבתים הבוערים, נורו בו במקום.

עד ראש השנה לא התפללו בבית-הכנסת, אבל עמדו כאן עדיין, כאילו לא קרה כלום, ספרי-התורה, ביניהם הרבה עתיקים. גם תשמישי הקדושה העשויים כסף, ערב ערכם ההיסטורי, עוד נמצאו כאן וכן "כלי הקודש" של כסף מן העיירה לפניה, משלזיה העלית, שהובאו הנה ביום שלפני פרוץ המלחמה, לשם ביטחון.

את "כלי הקודש" של בית-המדרש הטמין השמש ר' מרדכי מנדל, לעומת זה נשארו בה כל ספרי-התורה וספרי קודם אחרים.

ביום ראשון של ראש השנה ת"ש באו מעטים לבית-הכנסת והתפילה התנהלה בחיפזון. בסוף תפילת מוסף נכנסו קצינים גרמנים אחדים ועצם נוכחותם גרמה למהומה רבה בין המתפללים, שברחו דרך כל הפתחים.

ביום השני לא התפללו בבית-הכנסת כלל. מייד בבוקר נתפרסמה הידיעה המעציבה כי נאסרו עשרים ותשעה יהודים, שמצאו אותם מתפללים ב"שטיבל" של אמשינוב. לאחר עינויים ומכות נוראות, גורשו יהודים אלה למחנות ריכוז בגרמניה. אחד מהם, ו' פרץ פראשקר, מת בדרך. למחרת ראש השנה ערכו חיפוש ברחוב היהודי (סטארא-ווארשאווסקא) מספר 13.

בשעת החיפוש נכנסו ל"שטיבל" הסטריקובי המצוי באותו בית, קרעו את שני ספרי-התורה שבו ושרפו אותם. בחיפוש אחר, שנערך באותו יום ברחוב גארנצ'ארסקא מספר 11, בביתו של מר מיכלזון, קרעו ש"ס דפוס ווילנא וזרקו הקרעים דרך החלון לתוך הרחוב. באותה החצר נמצא גם בית-מדרש קטן של החברה "חסד של אמת", הוציאו מכאן שני ספרי-התורה, פתחו אותם ושטחו בחצר, דרסו אותם ברגליהם וחיללו.

היה ברור, שיש לעשות דבר מה כדי להציל את ספרי-התורה מבית-הכנסת ומבית-המדרש. והואיל ואי-אפשר היה ליהודי להיראות ברחוב, כי כל עובר נחטף לעבודת כפייה, פנו כבר נשים לרב לאו, שיטכס עצה למען הציל את ספרי-התורה, אבל הרב לא קיבל דבריהם ברצינות.

יום לפני ערב יום הכיפורים התקרבה משאית לבית-הכנסת ולבית-המדרש, ממנה יצאו קצינים אחדים ונכנסו לבית-הכנסת, מייד הגיעו אחריהם חיילים רבים ועשו שמות בפנים בית-הכנסת, השמידו את החיתוכים הנהדרים בקיר המזרחי, הרסו את ארון-הקודש שבמסגרת הכותל ואת הבימה. חלק מספרי-התורה קרעו והניחו, יחד עם שאר ספרי-התורה, במגרש שעל יד בית-הכנסת. אותו הדבר נעשה גם בבית-המדרש. הספסלים, העמודים, חלקי ארון-הקודש והבימה ההרוסים לרסיסים, הניחו באותו המגרש והפקידו שוטרים לשמירה, לבל יהיו יהודים, חלילה, להציל את ספרי-התורה, את הרצפות, הארונות והמנורות התלויות, שיברו, את "כלי הקודש" היקרים, של פיוטרקוב ושל ליפניה לקחו איתם.

למחרת, בערב יום הכיפורים, הכניסו לבית-הכנסת וכן לבית-המדרש, בצפיפות, מספר גדול של חיילים שביים, פולנים ויהודים. הואיל והאנשים היו כלואים כאן, עשו צרכיהם בתוך בית המקדש.

חטפו יהודים לעבודת כפייה, לנקות את בתי הקודש מזוהמת האדם ומצואתו. המנקים נאלצו להשתמש בטליתות, מעלים של ספרי-תורה, פרוכיות ו"קיטלים", ככלי ניקיון.

ביום ראשון של חג הסוכות חפרו הגרמנים על יד בית-החיים הישן בורות גדולים וארוכים והקימו עליהם בית שימוש.

כאמור, קיים בית-החיים הישן של פיוטרקוב משנת 1679 ומשתרע על כל השטח שממזרח בית-הכנסת ובית-המדרש. קרבתם של בתי קודש אלה לבית-החיים הייתה בזמנו סיבה למחלוקת גדולה בין רבה של פיוטרקוב, הגאון הידוע, ר' חיים אלעזר וואקס, בעל "שאלות ותשובות נפש חיה" לבין הגאון ר' גרשון הניך ליינר, האדמו"ר מראדזין. לפני כן כלל בית-החיים גם את רחוב פילסודסקי דהיום. אולם לפני רבות בשנים, בשעה שתיכנון מחדש את רחובות פיוטרקוב נאלצו להוציא משם את עצמות המתים ועל קירות הבתים שברחוב ההוא קבעו שלטים, שאסרו לכוהנים להתהלך שם.

בבית-החיים הישן מצאו מנוחת עולמים: ר' הירשל פייטרוקובר; בנו, רבה השלישי של פיוטרקוב, ר' נתן-נטע; ר' יעל מזשוריק; כל משפחת כ"ץ; ר' יהודה כ"ץ, בעל התואר: אריה דבי עילאה; הקדוש ר' אפרים פישל; רבה של פשדבז', ר' שאול, אחד משנים-עשר הרבנים, שחתמו על החרם נגד יעקב פראנק; ועוד הרבה גדולים וקדושים מצאו פה מנוחתם. הודות למאמציה של יו"א חפרו, חדשים אחדים לפני המלחמה, והוציאו כמה מצבות שכבר שקעו עמוק באדמה. רבות מהן היה הנשר הפולני חרות עליהן וכולן מעוטרת בקישוטים יפים. "הם" לקחו מצבות אלו, והפכו און לאבני מדרכה לכל שטח בית-החיים – מבית-הכנסת עד בתי השימוש אשר מצדו השני של בית-החיים.

באחד הלילות שלאחר חג הסוכות, נהרסו בתי שימוש אלה על-ידי אלמונים. למחרת נאסרו, כעונש על פעולה זו, עשרים ושניים יהודים כבני ערובה וקנסו את האוכלוסייה היהודית בסכום של עשרים אלף זהוב במזומן, נוסף לקנס של מצרכי מזון: חמאה וביצים. הקנס שולם, והקהילה היהודית הקימה על חשבונה בית שימוש חדש, אבל הפעם לא על השטח של בית-החיים, אלא העתיקה אותו קצת לתוך החצר של בית החולים היהודי, הגובל עם בית-החיים הישן. ו"הם" לא תפסו שזהו כבר חלק משטחו של בית החולים.

כשלושים ספרי-תורה עדיין היו מונחים על המגרש, ערומים ללא מעילים. חלק מעצי החיים שלהם שבורים, בשל הגשמים שלאחר סוכות היו שרויים במים, ולא הייתה כל אפשרות להצילם, כי תמיד הייתה עין השומר המיוחד פקוחה עליהם.

בכל זאת סיכנו יהודים את נפשם, ולא דווקא "היהודים היפים", אלא יהודי "עמך", בתוכם חברי "בונד" רשמיים, שהתגנבו בלילה למגרש וקימעא-קימעא "גנבו" משם את ספרי-התורה. כל כמה ימים נמצא במגרש ספר-תורה אחד פחות. בראשית נובמבר רוקנו את בתי הקודש מן השבויים והורידו את השומר מן המגרש, שספרי-התורה היו מונחים שם. מייד הזדרזו יהודים להצילם, והגויים התנפלו על הספסלים, שולחנות ושיירי ארונות הקודש ובזזו אותם להסקה.

ספרי-התורה שנשארו על המגרש וכן אלה שהצילום מקודם אחד-אחד והיו טמונים בבתי היהודים השכנים – הטעינו על עגלה, אחריה הלכו מספר גברים ונשים, כמו בהלוויית המת, עד בית-החיים וקברו אותם באוהלי הרבנים, שמצאו בהם מנוחת עולמים.

בית-הכנסת ובית-המדרש עמדו ריקים, אך סגורים ומסוגרים על "ידם". הודיעו לנו, שהפולנים עקרו חלונות בית-המדרש והם מוציאים ספרים שעדיין נשארו שם כדי להשתמש בהם כחומר להסקה. החלטנו להציל את שארית הפליטה.

ביום ב', פרשת ויגש ת"ש, לפנות בוקר, נגשנו חברים אחדים ממועצת הזקנים לבית-המדרש. כבר אתמול הכינונו חדר בביתה של אלמנה הסמוך לבית-המדרש וזו הסכימה ברצון לקבל את כל הספרים. גם הזמנו אנשים שיעבירו מהר ככל האפשר. הואיל ודלתי בית המדרש לא היו נעולים בחותמת רשמית, אלא סגורים במסמרים, פרצנו פנימה. נכנסנו לתוך בית-המדרש ומראה מזעזע נתגלה לנגד עינינו. לא נשאר שם כלום מלבד קירות ערומים ומאות אחדות של ספרים. מכל הארונות, שולחנות, ספסלים, ארון-הקודש, הבימה, נברשות והמתקן החשמלי – לא נשאר כל זכר. על הרצפה התגולל קש מעופש ומזוהם; יריעות של ספרי-תורה התגוללו קרועים, שברי עצי-חיים, תפילין חתוכים, ספרים ודפי ספרים קרועים בזדון.

נגשנו עד מהרה לעבודה. ברגעים ספורים הצלנו כל הספרים הנותרים, למעלה משלוש מאות במספרם. נשקנו את הקירות והתחלנו לעזוב את בית-המדרש. עלה בדעתי להציץ לתא שבפרוזדור. עם פתיחת הדלת מצאנו שני ספרי-תורה, שעצי החיים שלהם שבורים. כנראה, ששבוי יהודי הטמינם שם באין רואה.

עזבנו את בית-המדרש, ושוב סגרנו את הדלת במסמרים, כמקודם. שעות אחדות לאחר מכן הגיעה לבית-המדרש קבוצה גדולה של פולנים וכשנודע להם שבית-המדרש ריק, עקרו כל הדלתות ומסגרות החלונות, פרקו את הרצפה ולא השאירו אלא ארבה קירות ערומים.

בראשית נובמבר 1939 קיבלה הקהילה פקודה משלטון הכיבוש לסדר בבית-הכנסת ובבית-המדרש קומות של אצטבות לשיכון היהודים המקומיים. בסוף נובמבר הופיעה מודעה, כי מן הראשון לדצמבר 1939 ואילך חייבים להופיע כל יום אלף יהודים גילאי ארבעה-עשרה – שישים, לשם הקמת צריפים בשביל התושבים היהודיים. גם בית-הכנסת ובית-המדרש נחשבו למחנות כאלה. כל השתמטות מעבודת כפייה זו נחשבה למרי ואי-ציות, הגוררים בעקבותיהם עונש מוות. בימי העבודה הראשונים עונו היהודים בעינויים קשים, היכום, עינום והטילו עליהם לשאת קורות כבדות, שבשום אופן לא עמד להם כולם לשאתן.

יום שני, לשישי לדצמבר, היה יום נורא ואיום, האיכו ביהודים לרוץ מספר קילומטרים מחוץ לעיר כשהקורות על כתפיהם. שלושים יהודים שלא יכלו לעמוד בכך, נדקרו בפגיונותיהם. קולות הבכי של אימהות, נשים וילדים, שנתאספו בבניין ועד הקהילה, עלו השמימה, אבל גם ראשי הקהילה היו חרי ישע כמו המעונים האומללים עצמם. בכל זאת, לאחר כמה ימים, פסקו העינויים, הודות להשתדלויות מיידיות.

נסתיימה עבודת הצריפים והתקנת האצטבות בבתי הקודש. עכשיו הכניסו בהם מספר רב של גולים מלודז', פאביאניץ, טושין, ומערים אחרות.

על בית-החיים החדש, שגם הוא קיים יותר ממאתיים שנה, היה ממונה גרמני מקומי. לאחר ש"הם" פלשו, גבה לבו של הלה. הוא תבע מאת ראשי הקהילה סכום כסף גדול, כביכול, על חשבון חוב ישן, ועוד דרש להרשות לו לכרות חמישים אילנות מן העתיקים והגדולים שבבית-החיים. הקהילה סילקה לו את ה"חוב", בנסותה להשפיע עליו על-ידי כך, שיוותר על העצים. אבל ללא הועיל. ניתנה אזהרה בעל פה לבל יתגרו בו, כי יהיה גרוע יותר. באין ברירה אחרת הסכימו ראשי הקהילה לכך. ולבסוף, במקום חמישים אילנות, כרת "השומר" כמעט את כל העצים אשר בבית-החיים, בחללו אגב זה מצבות ישנות במספר רב.

ב"שטיבלך" של אלכסנדר, גור, ראדומסק, קרומילב, סקירניביץ וכן גם בבית מדרוש של ר' פישל אלכסנדרוביץ, התכנו פליטי הרובע היהודי לאחר שבתיו הוצתו ונשרפו באש. [23]

* * * * *

וורקה

הגיע ליל העשרים וארבעה. הפעמונים של הכנסייה החלו מצלצלים, ולבבות יהודים רעדו-נעו: רבותא, בזמנים הללו... בשוק על יד העירייה – מדורת אש ענקית מתלקחת, גיהנום, אויטא דה-פה ממש. החלה תהלוכה של תזמורת צבאית, מכבי אש; סחבו יהודי, צעיר, בריא-אולם; לראשו כובע קטיפה וכיפה, זקן ופיאות שחורים עטרו את פניו; לבוש היה קפוטה רבנית שחורה ומגפיים יפים ומצוחצחים לרגליו. התקרבו עם הצעיר והיהודי למדורה. הוא התנגד במקצת, ללא מילים. לבסוף, לקול תרועות והתלהבות העזה של ההמון, הטילו את היהודי לתוך להבות האש. היהודי הספיק רק לפכור את ידיו – וכבר בלעוהו לשונות האש בלהבותיהן.

לאחר מכן הסתבר, שלא היה זה יהודי חי, אלא בובה, בה סודרו קפיצים מיוחדים, למען תראה הבובה התנגדות בשעת הסחיבה אל המדורה.

מייד לאחר חג הסוכות ת"ש, בחצות הלילה, ראו לפתע שבית-הכנסת ובית-המדרש בוערים באש. יהודים החלו נוהרים מכל העברים, כדי לכבות את השריפה, אבל כל הרובע היהודי היה מוקף שרשרת שוטרים, שכיוונו את נשקם על היהודים המתקרבים אל בתי הקודש.

לפיכך נאלצו היהודים לחזור לבתיהם. הדליקה אחזה בבתיים הסמוכים לבית-הכנסת, וכל מי שניסה להימלט מדירתו, פגע בו ברד-יריות ורק נס היה זה שלא נפלו קורבנות.

הדיין יאנובסקי ובנו ניסו "להתגנב" מדירתם שליד בית-הכנסת כששני ספרי-תורה בידיהם – וירו עליהם. האש פשטה בכל בתי היהודים שליד בית-הכנסת. היהודים יצאו מבתיהם לחצרות, כדי להתגונן מפני האש וכדורי החיילים. קורבנות מרובים עלולים היו ליפול, אילולא קרה נס – האש פנתה לרובע הנוצרי. מייד החלו נוגשים ביהודים לעבודת כיבוי האש. כך ניצלו יהודים רבים ממוות ודאי. בית-הכנסת ובית-המדרש היו למאכלת אש על כל הספרים והריהוט הפנימי, וגורל המקווה כגורלם.

מייד עם כניסתם, אסרו על השחיטה היהודית, בכל זאת נתקיימה שחיטה בלתי ליגאלית של בהמות ועופות. אף המקווה סגרו, מה שפגע מאוד בעדה היהודית, שבכך נשללה ממנה האפשרות להתרחץ ולטבול. כאמור, נשרף המקווה יחד עם בית הקודש. [24]

* * * * *

פרושקוב

בפרושקוב היה רק בית-מדרש בנוי עץ, שהוקם אחרי מלחמת העולם הראשונה. גדול היה בית-המדרש והיה בו מקום לכמה מאות איש. כן היו שם שישה ספרי-תורה ומעט ספרים אחרים.

עם כניסתם לעיירה, הפסיק הציבור להתפלל בבית-המדרש. הואיל ופליטים רבים הגיעו לפרושקוב, הפך בית-המדרש למטבח ציבורי לפליטים ולעניי המקום.

לאחר סוכות תש"א, הוקם הגטו היהודי בפרושקוב.

היות ובית-המדרש נמצא ברחוב שמחוץ לתחום הגטו, חששו היהודים למקדש-מעט זה לבל ייפול בידי זרים, הוחלט לפרקו ולהעביר את העצים לתוך הגטו. כך החליטו וכן עשו. הואיל ולא היה כל סיכוי להקים בגטו את בית-המדרש מחדש, והיה מקום לחשוש שעצים אלה יפלו בידיים לא רצויות – הוחלט להשתמש בהם להסקת המטבח הציבורי. כבר מקודם הצילו את שישה ספרי-התורה והטמינום אצל שישה יהודים.

בסוף ינואר 1941 הגיעה פקודה שעל היהודים לעזוב את העיירה. ערב יום הגירוש הוחבאו ספרי-התורה בבית העלמין. השומר הנוצרי קיבל מאה זהובים שכן טרחה והוא הבטיח לשמור על ספרי-התורה עד אשר יבואו היהודים [25]

* * * * *

בנדין

ביום ג', חמישי לספטמבר 1939, פלשו "הם" לבנדין. הכומר ושני רבנים קיבלו פניהם בלחם ומלח. קבלת פנים זו השפיעה לטובה ולא נערך כאן טבח כמו בסוסנוביץ הסמוכה.

בשבת, תשעה לספטמבר, לעת ערב, נשמע הגם כאן, באותה השעה כמו בסוסנוביץ, התפוצצות של דינמיט, והנה – בית-הכנסת בוער. מספר יהודים ובתוכם ר' יחיאל שלזינגר, שני בניו וחתנו ר' יחזקאל קאהן, קפצו במסירות נפש לתוך בית-הכנסת הבווער, למען הציל את ספרי-התורה. ירו בהם המציתים והרגו את כולם, וכך נשרפו קדושים אלה יחד עם בית-הכנסת וספרי-התורה שבו.

יהודים מבתי הסביבה החלו בורחים מבתיהם, בכדי להינצל מתוך מדורות האש. אבל כל הסביבה הייתה מוקפת בשרשרת חיילים צפופה וכאשר היה נראה יהודי – ירו בו. בזמן קצר נתמלאו הרחובות שעל יד בית-הכנסת הרוגים.

מובן, ששוב לא העיז יהודי לכבות את הדליקה. כך נשרפו הבתים אחד-אחד. ליושבי הבתים ברור היה, שלעזוב את הבית פירושו מוות מוחלט. אנשים יצאו מדעתם בראותם את המוות פנים אל פנים וסיכוי להינצל ממנו – אין. הייתה רק הברירה בידם: להישרף חיים או למות על-ידי כדור.

אישה כי יצאה לרחוב לא ירו בה. נשים רבות נשארו בביתה, אף שיכלו להינצל בהימלטן לרחוב – ונשרפו יחד עם משפחותיהן. יחד עם בית-הכנסת נשרפו חמישים ושישה בתים, וכחמש מאות נפשות ניספו בשריפה וביריות.

בית-הכנסת בער, ספרי-תורה בערו, גופות קדושים, גברים ונשים, בערו – ולא שולחה אש ממרום לשרוף את אלה שהבעירו את הבערה... יהודים ספורים בלבד הצליחו להציל את עצמם. אחד, שלבש שמלה ומטפחת לראשו; שישה

יהודים אחרים הצילו את עצמם באופן דלקמן: על גבעה, לא רחוק מבית-הכנסת עמדה כנסייה. מן הסביבה היהודית משתלשלת אליה סמטה אלכסונית. ברגע מסויים, כאשר החיילים עזבו את הסמטה, לא הייתה להם אפשרות לשים עין על התנועה בסמטה אלכסונית זו. את הרגע הזה ניצלו שישה יהודים שנמלטו מתוך בית שהדליקה אחזה בו ודרך סמטה זו ברחו לתוך הכנסייה. גם הכומר וגם המשרתים קיבלו את היהודים הניצולים בסבר פנים יפות והחביאו אותם שם. תודות לכך ניצלו שישה יהודים אלה ממוות ודאי. [27]

* * * * *

הוצאת ספר תורה בעת התפילה בגטו וורשה. [1]

רשימות עדות של הרב שמעון הוברבאנד על חירוף נפש של יהודים למען הצלת ספרי תורה

חירוף נפש של יהודים למען הצלת ספרי תורה הינה תופעה יוצאת דופן.
ההלכה היהודית פוסקת, שאין צורך מבחינה הלכתית להציל ספרי תורה,
אם כתוצאה ממעשה זה, הינך מסכן את חייך.
למרות זאת, יהודים חירפו נפשם למען הצלת ספרי תורה בשואה.

נראה לי כי עוז הגבורה ותעצומות הנפש של יהודים למען הצלת ספרי תורה,
נעשה כדי להציל את הליבה של עולם הערכים היהודי.

הוצאתי לאור חוברת הנקראת: "חירוף נפש למען הצלת ספרי תורה בשואה".
כל המעוניין לקבל את החוברת בדוא"ל, יכתוב אלי לפי הכתובת:
gideonbe5@gmail.com

פיוטרקוב

בין כסה לעשור לשנת ת"ש התקרבה לבית הכנסת של פיוטרקוב מכונית ובה קצינים גרמנים.
הוציאו מבית הכנסת כל ספרי התורה, למעלה משלושים במניין, והטילו אותם למגרש שממול
בית הכנסת. המגרש מוקף היה גדר עץ, ששימשה מחיצה לרחובות פילסודסקי
וירוזלימסקה. שני הקירות האחרים של המגרש היו בתים ובניינים השייכים ליהודים.

בגדר העץ, בקיר שנמשך במקביל לרחוב פילסודסקי, היה פשפש. על יד פשפש זה העמידו
שוטר ורובה בידו, לשמור על ספרי התורה, שיהודים לא יגנבו אותם משם.

עבר יום אחר יום וחג הסוכות הגיע. החלו לרדת גשמים – וספרי התורה פתוחים, ביניהם אף
ללא מעיליהם עליהם, מתגוללים במגרש, נרטבים בשלוליות המים ובבוץ שנצטבר כאן ממי
הגשם.

יהודים שעברו על פני המגרש וראו עלבונה של תורה וחילול-השם בגדול, שנעשה בקודשים
– לבם נטף דם ועיניהם דמעה. קמצו אגרוף בכיסם, אבל לכלל מעשה לא יכלו להגיע.
חילול-הקודש נגע מאוד לליבו של אברהם ווייסהוף ז"ל, ששימש שנים רבות חבר הנהלת
העיר, חבר מועצת העיר ופרנס הקהילה, אחד מעמודי ה"בונד" בפיוטרקוב.

מר ווייסהוף ארגן אחדים מבין חברי ה"בונד", וכאשר שמר השוטר על יד הפשפש שבגדר
ברחוב ספילסודסקי, חדרו אל תוך המגרש מבעד לדלתו של בית יהודי, וכמעט לעיניו של
השוטר אספו בזריזות את ספרי-התורה וחזרו באותה דרך שבאו. משחזר השוטר לאחר זמן
קצר, למגרש – שוב לא מצא שם אף ספר-תורה אחד. [18]

* * * * *

בנדין

בספטמבר 1939, אך נכנסו הרשעים לבנדין, הקיפו את הרובע היהודי ובית הכנסת שבתוכו,
הציתו את בית הכנסת וכל הבתים הסמוכים אליו. כל יהודי שיצא מביתו נורה על ידם בו
במקום.

אף-על-פי-כן, כאשר פרצו הלהבות מבית הכנסת, נדחקו ובאו לתוכו יהודים אחדים, ומר שלזינגר, בנו וחתנו בראשם ניגשו אל ארון הקודש ומבלי לשים לב ללבת האש, שהתפשטה לכל העברים, הצליח כל אחד מהם להציל שני ספרי תורה: ספר ביד, ספר ביד. אולם בהתקרבם לפתח בית הכנסת הבוער, נורו כולם בידי הרשעים ומתו מות קדושים. יהי זכרם ברוך! ה' ינקום דמם. [19]

* * * * *

אלכסנדר

מייד לאחר שנכנסו "הם" לעיר, התחילו במעשה הוללות של שריפות וחילול ספרי תורה, טליתים, תפילין, ספרי קודש ותשמישי קדושה אחרים. בסוף ספטמבר 1939 שרפו את בית הכנסת ואת בית המדרש.

באותו יום שהציתו מקומות קדושים אלה, אספו מספר רב של ספרי-תורה והוציאו אותם לשוק. שם הבעירו מדורה גדולה ושרפו את כולם. בעצם ההילולה של שריפת הספרים עבר במקרה תושב אלכסנדר, מוטל הוכמן. קצין גרמני קרא לו וציווה עליו שיקרע ספר תורה אחד. היהודי סירב בכל תוקף לשמוע בקולו. הקצין ניסה להכריחו לכך, על ידי מכות, אבל ללא תוצאות – ר' מוטל הוכמן בשלו. נתמלא הקצין חמה והחל לגעור בו, שאם לא יקרע מידי את ספר התורה ירה יירה – ומוטל הוכמן מסרב. נתן הקצין פקודה לירות ביהודי. שני חיילים הובילו והעמידו על יד קיר והכינו רוביהם לירייה. ר' מוטל הוכמן הרים קולו וצעק: "שמע ישראל!". באותו רגע עבר החרשתן הגרמני החשוב באלכסנדר – קוך, מכיר טוב של הוכמן. ואף שהיה קוך שונא-ישראל, החל לבקש את הקצין, שהיה נוכח כאן, שימחול להוכמן ויחונן אותו. נתרשש נס ממש, והקצין הסכים לכך. הוא ציווה להכות את הוכמן מכות קשות והחיילים ביצעו את פקודתו. הוכמן עמד בניסיון ואת ספר התורה לא קרע. [20]

* * * * *

ווידאוה

כשנכנסו גייסות הגרמנים לעיירה שימש כאן ברבנות, רבי אברהם מרדכי מארוקו, אברך בן שלושים וכמה. הרב מארוקו היה תלמיד חכם ועורך העיתון התורני "דגל הצעירים".

כמו בכל מקום, החלו גם כאן במעשי-הוללות שלהם, לקרוע ולהשמיד כל קודשי ישראל. באחד הימים של חודש ספטמבר 1939 ניגשו קצינים אחדים לערוך חיפוש בביתו של הרב. תוך חיפושים ניתקלו בספר תורה. ציווה את הרב לקרוע את ספר התורה, ולא – ישרפו אותו חיים. הרב סירב לשמוע בקולם. עמדו ושפכו בנזין על הרב והציתו אותו, וכאשר נתגלגל הרב ללפיד בוער – השליכו עליו את ספר התורה ונשרפו הקדוש והקודש יחדיו.... [21]

* * * * *

שירפץ

כשהציתו את בית הכנסת בסוף ספטמבר 1939, ציוו על כל התושבים היהודים להתייצב סביב בית הכנסת ולראות בהישרפו. בשעת השריפה פרץ מבין הקהל צעיר אחד, תלמיד חכם, בשם משה, נדחק ונכנס לתוך בית הכנסת הבוער באש של גיהנום, ניגש לארון הקודש והוציא משם שני ספרי תורה בשתי ידיו. כאשר החל לחזור, פגע בו ברד-כדורים מאת הרשעים. הוא נפל כשהוא חובק את שני ספרי התורה בידי, ונשרף עם בית הכנסת ועימהם יחד. הי"ד. [22]

* * * * *

אורבך רחל: **בחוצות וורשה 1939-1943**, "עם עובד" תשי"ד-1954.

גוטמן ישראל {עורך}: **עמנואל רינגלבלום האדם וההיסטוריון**, "יד ושם", תשס"ו-2006.

גוטמן ישראל: **"הצווי האחרון של עמנואל רינגלבלום"**, יד ושם, קובץ מחקרים, לא, תשס"ג. קוז'ין מאיר: "עמנואל רינגלבלום לפני המלחמה ובימיה הראשונים", ידיעות "יד ושם", קובץ מחקרים, מס' 21-22, דצמבר 1959.

גרינבוים יצחק {עורך}: **במחיצתו של עמנואל רינגלבלום**, אנציקלופדיה של גלויות ו', חלק ב, ירושלים-ת"א, 1959, עמ' 349-358.

הרב הוברבאנד שמעון: **קידוש השם**, כתבים מימי השואה {מתוך ארכיון עמנואל רינגלבלום}, עורכים: בלומנטל נחמן ויוסף קרמיש, "זכור", תשכ"ט-1969.

הירש ואסר: **ארכיון הגטו – מפעלו של ד"ר עמנואל רינגלבלום בתוך יום עיון לזכרו של ד"ר עמנואל רינגלבלום**, סיכום דברי מרצים בכנס לזכר של ד"ר עמנואל רינגלבלום שהתקיים ב"יד ושם", תשמ"ב-1982.

הירש וסר: **ארכיון רינגלבלום, מפעלו של עמנואל רינגלבלום**, ידיעות בית לוחמי הגטאות, מס' 5-6, אפריל 1954, עמ' 22-26.

טמקין-ברמן בתיה: **"על הארכיון שלנו בצד הארי"**, ידיעות בית לוחמי הגטאות, מס' 2-3 (14-15), 1956, עמ' 31-35.

לוין אברהם: **מפנקסו של המורה מיהודיה**, גיטו וארשה, אפריל 1942-אפריל 1943, {עריכה והערות שנה צבי}, "בית לוחמי הגטאות והקיבוץ המאוחד תכש"ט-1969.

מאהלר רפאל: **עמנואל רינגלבלום**, ילקוט מורשת, חוברת ב, ניסן תשכ"ד-אפריל 1964, עמ' 6-11.

עק נתן: **התועים בדרכי המוות**, הווי והגות בימי הכיליון, תש"ך-1960, עמ' 19-36.

קרמיש יוסף: **סקירותיו הבלתי ידועות של עמנואל רינגלבלום**, יד ושם, קובץ מחקרים ז, תשכ"ח, עמ' 161-170.

רון אביהו: **להבריש את ההיסטוריה כנגד כיוון הפרווה: עמנואל רינגלבלום ומאבקו בהשמדת הזיכרון**, זמנים 81 (2002-2003), עמ' 75-62.

רינגלבלום עמנואל: **כתבים אחרונים - יחסי פולנים-יהודים, ינואר 1943 - אפריל 1944**, מבואות, עריכה, הערות: ישראל גוטמן, יוסף קרמיש, ישראל שחם, "יד ושם ו"בית לוחמי הגטאות, תשנ"ד-1994.

רינגלבלום עמנואל: **יומן ורשימות מתקופת המלחמה, גיטו ורשה ספטמבר 1939-דצמבר 1942**, מבואות, עריכה, הערות: ישראל גוטמן, יוסף קרמיש, ישראל שחם "יד ושם ו"בית לוחמי הגטאות, תשנ"ד-1994.

רינגלבלום עמנואל: **היחסים בין הפולנים והיהודים במלחמת העולם השנייה**, ילקוט מורשת חוברת א, כסלו תשכ"ד-נובמבר-דצמבר 1963. עמ' 25-46.

רינגלבלום עמנואל: **מרדכי אנילביץ ותנועת השומר הצעיר**, ילקוט מורשת, חוברת מו, ניסן תשמ"ט-אפריל 1969, עמ' 7-16.

מראי מקומות

1. מקור התמונה: ארכיון "בית לוחמי הגטאות".
2. מקור התמונה: ארכיון "יד ושם".
3. <http://lib.cet.ac.il/pages/item.asp?item=15252>
4. רינגלבלום עמנואל: **כתבים אחרונים - יחסי פולנים-יהודים, ינואר 1943 - אפריל 1944**, עמ' 3-22.
5. אוירבך רחל: **בחוצות וורשה 1939-1943**, עמ' 158-162.
6. שם, עמ' 225-224.
7. שם, עמ' 248.
8. שם, עמ' 312.
9. שם, עמ' 323-322.
10. עק נתן: **התועים בדרכי המוות**, הווי והגות בימי הכיליון, עמ' 31-33.
11. שם, עמ' 35-36.
12. **הירש ואסר: ארכיון הגטו – מפעלו של ד"ר עמנואל רינגלבלום בתוך יום עיון לזכרו של ד"ר עמנואל רינגלבלום**, עמ' 18-24.
13. הרב הוברבאנד שמעון: **קידוש השם**, כתבים מימי השואה, עמ' 13-20.
14. שם, עמ' 132-135.
15. שם, עמ' 146-154.
16. שם, עמ' 274-270.
17. שם, עמ' 184-204.
18. שם, עמ' 25-26.
19. שם, עמ' 26.
20. שם, עמ' 28.
21. שם, עמ' 29.
22. שם, עמ' 30.
23. שם, עמ' 256-261.
24. שם, עמ' 282-283.
25. שם, עמ' 288.
26. שם, עמ' 27.
27. שם, עמ' 222-263.